

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Diplomová práce

2016

Bc. Jakub Trnobranský

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bc. Jakub Trnobranský

**Mezinárodní obchod s odpady:
Ekosocialistická perspektiva**

Diplomová práce

Praha 2016

Autor práce: **Bc. Jakub Trnobranský**

Vedoucí práce: **PhDr. Vít Střítecký, M.Phil., Ph.D.**

Rok obhajoby: 2016

Bibliografický záznam

TRNOBRANSKÝ, Jakub. Mezinárodní obchod s odpady: Ekosocialistická perspektiva. Praha, 2016. 90 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Vít Střítecký, M.Phil., Ph.D.

Abstrakt

Cílem diplomové práce je poskytnout životaschopné schéma, které pomůže porozumět a popsat mezinárodní obchod s odpadem na třech úrovních. Spojuje dohromady teoretické souvislosti (1) ekosocialismu, především dílo Johna O'Connora, (2) Teorii světového systému a (3) vztah státu a kapitálu od van Apeldoorna, za účelem poskytnout strukturovanou teoretickou základnu pro další výzkum. Pro lepší ilustraci schématu je poslední část práce věnována případové studii Trafigura 2006. Cílem studie je projít všemi třemi úrovněmi schématu a připojit k nim příklady motivace, logiky, statusu jednotlivých zúčastněných aktérů a dopadů mezinárodního trhu s odpady.

Abstract

The thesis aims at providing a viable scheme that understand and describe international waste trade in three stages. It links together theoretical background proposed by (1) ecosocialism, namely work John O'Connor, (2) World system theory and (3) state – capital nexus by van Apeldoorn, in order to provide a structured theoretical base for further research. To illustrate the scheme, there is a case study called Trafigura 2006 at the end of the thesis. Purpose of the case study is to go through three stages of the scheme and suggest an example of motivation, logic, status of actors involved and impacts of international waste trade.

Klíčová slova

Abidžan, Basilejská Úmluva, Ekosocialismus, Environmentalismus, Marxismus, Neomarxismus, Odpad, Obchod s odpady, Trafigura

Keywords

Abidjan, Basel convention, Ecosocialism, Environmentalism, Marxism, Neomarxism, Trafigura, Waste, Waste trade

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 4. 1. 2016

Bc. Jakub Trnobranský

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Vítu Stříteckému, M. Phil., Ph.D. za trpělivé a věcné vedení práce. Dále bych rád poděkoval své manželce Tereze a ostatním členům rodiny za trvalou podporu ve studiu

Obsah

ÚVOD.....	10
1. METODOLOGIE PŘÍPADOVÉ STUDIE	14
1.1. VYMEZENÍ PŘÍPADOVÉ STUDIE.....	14
1.2. CÍLE A VÝZKUMNÁ OTÁZKA	14
2. EKOSOCIALISMUS A JEHO ZÁKLADY V TEORETICKÉ ROVINĚ	16
2.1. MARXISMUS JAKO IDEOVÝ ZÁKLAD EKOSOCIALISMU.....	16
2.2. NEOMARXISMUS: MEZISTUPEŇ K POLITICKÉ EKOLOGII.....	18
2.2.1. NEUKOTVENÝ EKONOMICKÝ SYSTÉM A JEHO VLIV NA SPOLEČENSKÉ VZTAHY	20
2.2.2. PRVNÍ ÚROVEŇ SCHÉMATU: TEORIE SVĚTOVÉHO SYSTÉMU	22
2.2.2.1. TEORIE SVĚTOVÉHO SYSTÉMU A OTÁZKA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ.....	25
2.2.3. DRUHÁ ÚROVEŇ SCHÉMATU: ROLE STÁTU V KAPITALISMU	27
2.2.4. POLITICKÁ EKOLOGIE: MÍSTO ZRODU EKOSOCIALISMU	30
2.3. EKOSOCIALISMUS	31
2.3.1. TŘETÍ ÚROVEŇ SCHÉMATU: TEORIE DRUHÉHO ROZPORU KAPITALISMU	35
2.3.2. HYBNÁ SÍLA V RÁMCI TEORIE DRUHÉHO ROZPORU: NOVÁ SOCIÁLNÍ Hnutí 39	
2.3.3. KRITIKA TEORIE DRUHÉHO ROZPORU A SOUČASNÝ EKOSOCIALISMUS	41
3. ILEGÁLNÍ PŘESHRAŇIČNÍ OBCHOD S ODPADEM.....	44
3.1. VYMEZENÍ POJMŮ	45
3.2. POVAHA ILEGÁLNÍHO TRHU S ODPADY	47
3.3. PRÁVNÍ RÁMEC.....	50
3.3.1. BASILEJSKÁ ÚMLUVA	50
3.3.1.1. BASEL BAN – NEÚSPĚŠNÝ POKUS O ZMĚNU TRHU S ODPADEM.....	51
3.3.2. REGIONÁLNÍ DOHODY: REAKCE NA NEFUNKČNÍ BASEL BAN.....	53
3.4. STÁTY PERIFERIE JAKO IMPORTÉŘI ODPADU	54
3.5. STÁTY JÁDRA JAKO EXPORTÉŘI ODPADU	59
3.6. EKOSOCIALISMUS A ILEGÁLNÍ TRH S ODPADY	61
4. PŘÍPADOVÁ STUDIE: TRAFIGURA 2006.....	64
4.1. AKTÉŘI	65
4.1.1. TRAFIGURA	65
4.1.2. POBŘEŽÍ SLONOVINY	67
4.2. ZÁKLADNÍ SKUTEČNOSTI PŘÍPADU	68
4.2.1. PROBO KOALA	69
4.2.2. ABIDŽAN.....	70
4.2.3. NÁSLEDKY	71
4.3. RELEVANCE EKOSOCIALISTICKÉHO SCHÉMATU	72
4.3.1. TEORIE SVĚTOVÉHO SYSTÉMU	73

ZÁVĚR	75
SUMMARY	78
POUŽITÁ LITERATURA.....	85

Úvod

Každá doba a každé politicko-ekonomické uspořádání společnosti, přináší nové otázky a problémy vzájemného soužití. Náhled těchto problémů se mění nejen v čase, ale také polohou a zorným úhlem pozorovatele. Tento zorný úhel je určen celou řadou faktorů. Mezi hlavní patří kupříkladu věk, sociální a socio-ekonomický statut jedince. Doprovodným jevem této epistemologické jedinečnosti je zároveň preference a naléhavost, jakou jednotliví aktéři sociálních interakcí přisuzují daným fenoménům.

Všechna tato, a mnohá další hlediska, byla podstatná při výběru tématu této diplomové práce. Ochrana životního prostředí je pojem sám o sobě značně rozporuplný. Základní poučení o něm je součástí pedagogických osnov již pro první stupeň základní školy a takzvaně ekologicky šetrné pracovní postupy a materiály si stále častěji nacházejí místo na trzích rozvinutého světa. Všeobecně uznávané autority ovšem upozorňují, že se kondice životního prostředí nelepší. Podle nejrůznějších indikátorů se naopak zhoršuje. Vymírající druhy, zvětšování světového podílu neobdělávatelné půdy, kácení deštných pralesů, ubývající objem ledovců etc., jsou notoricky známými příklady, které slouží jako důkazní materiál. Tyto, ale i méně známé příklady devastace životního prostředí, uvádí ve svém reportu každoročně Program Organizace spojených národů (OSN) pro životní prostředí.¹ Životní prostředí i jeho ochrana jsou ze své přeshraniční podstaty předurčeny k aktivitám na poli mezinárodních vztahů.

Cílem předkládaného textu ovšem není výčet jednotlivých globálních problémů, či snad prokazování lidského vlivu na ně. Ten bude pro potřeby této práce považován za dostatečně prokázaný. Tímto problémem se zabývá, ve veřejném diskurzu stále značně opomíjený ekosocialismus. Ekosocialisté hledají příčiny současných nejen sociálních, ale i ekologických problémů ve světovém kapitalistickém systému. Právě ekosocialistický přístup poskytuje alternativní kauzální vysvětlení trvalé exploatace přírodních zdrojů v kapitalistickém výrobním procesu a zároveň i jejich nedostatečné obnovy. Jednou z hlavních idejí ekosocialistického tábora je teze, která říká, že potřeba kumulovat kapitál vede kapitálově silné aktéry k nutnosti nedostatečně investovat do obnovy a ochrany přírodních zdrojů. Pomocí případové studie je ilustrována platnost teze práce, společně s její ekosocialistickou teoretickou výbavou. Studie bude hledat odpověď na otázku:

¹ United Nations Environment Programme [online]. New York. United Nations, © 2013, [cit. 21. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.unep.org/annualreport/2013/landing.asp>

Odpovídá případ Trafigura 2006 tříúrovňovému schématu, týkajícímu se (1) nadřazenému postavení jádra vůči periferii, (2) závislosti státu na kapitálu a (3) externalizace nákladů na ochranu životního prostředí? Uváděné schéma je navrženo jako vhodná teoretická kombinace, skrze kterou nahlížet mezinárodní trh s odpady. Tezí tohoto schématu je, že ilegální obchod s odpady probíhá ve směru z jádra do periferie, je motivován externalizací nákladů na nakládání s odpadem a nahrává mu systémové prostředí, ve kterém jsou státní jednotky podřízené kapitálu. Pro zodpovězení každé části této otázky je nutno aplikovat jiný teoretický koncept. V rámci této práce tomuto účelu poslouží Teorie světového systému, Teorie druhého rozporu a state-capital nexus.

Náplní první části této práce je detailní představení ekosocialistické teoretické základny. Zvláštní důraz je kladen na genezi vzniku oboru a vztah k marxistické a neomarxistické materii. Zhodnocena je zároveň i současná relevance ekosocialismu v oboru mezinárodních vztahů.

Důkladná studie všech projevů kapitalistických výrobních vztahů by jistě sahala daleko mimo rámec i kapacitu této práce. Proto bude zkoumaná problematika zúžena na mezinárodní ilegální obchod s odpadem. Nakládání s odpadem nepochybně patří mezi aktivity, které jsou kapitálově náročné. Kumulace kapitálu totiž s sebou přináší nezanedbatelné množství odpadu, jehož důkladná likvidace, v souladu s nároky životního prostředí, snižuje přidanou hodnotu vlastníkům kapitálu. Tito proto přistupují k jednoduchému a krátkodobě výhodnému řešení; vyvážení odpadu do rozvojových zemí.

Ilegální podoba tohoto jednání s sebou přináší celou řadu faktorů, které stěžují objektivní empirický výzkum. Bohužel, není v silách výzkumníka poskytnout statistické závěry postavené na důvěryhodných a nezkraslených datech. Proto bude v poslední části práce celé schéma ilustrováno na případové studii firmy Trafigura, která v roce 2006 způsobila dovozem toxického odpadu do oblasti Abidžan ve státě Pobřeží slonoviny kolosální ekologické škody.

Pro lepší uchopení relevance vybraného tématu pro obor mezinárodních vztahů je v následující části práce na fenomén ilegálního trhu s odpady aplikována teorie světového systému Immanuela Wallersteina. Mezinárodní trh s odpady v Teorii světového systému zaujímá pozici projevu disproporční povahy vztahů mezi jádrem a periferií v mezinárodním prostoru. Trh s odpady dlouhodobě nabývá podoby převažujícího vývozu do chudších zemí a představuje tak jednu z problematických atributů mezinárodní směny a mezinárodních vztahů jako takových. Právě tato asymetrie přiměla autora nahlédnout tuto problematiku mezinárodního prostoru neomarxistickou optikou.

Immanuel Wallerstein i další neomarxističtí autoři referují o komodifikaci externalit (tedy i odpadu), stále častěji jako o jednom z posledních projevů blížícího se pádu kapitalistického systému. V neomarxistickém diskurzu se tedy jedná o aktuální a vitální téma.

Podstatnou proměnnou v mezinárodním systému jsou moderní státy. Neomarxističtí autoři se státním jednotkám věnují velmi detailně, zejména pak jejich vztahu ke kapitálu. I tato otázka je předmětem výzkumu této práce. Důležitým faktorem porozumění celé problematice je i zhodnocení odlišných rolí států centra a států periferie vzhledem ke kapitálu. Takto načrtnutý půdorys pak umožňuje lepší a souvislejší pochopení konkrétních pozic jednotlivých států na trhu s odpadem.

Další části práce jsou věnovány konkrétnímu negativnímu projevu nutnosti kumulace kapitálu - mezinárodnímu obchodu s odpady. Jedná se o popis současných globálních trendů v této oblasti. Jako zdroj pro získání dat zde posloužila především databáze Programu pro životní prostředí OSN a zpráva OECD o ilegálním obchodu s odpady.

S tímto teoretickým a empirickým zázemím se práce ve své poslední části věnuje konkrétní případové studii týkající se exportu toxického odpadu z Evropské unie, konkrétně firmou Trafigura, do Abidžanu v Pobřeží slonoviny. Případová studie byla vybrána jako typický příklad vývozu nežádoucího toxického odpadu. Kromě své instrumentálnosti, si klade za cíl zhodnotit shodu sociální reality (ekologická krize v Abidžanu) s teorií (Teorie světového systému Immanuela Wallersteina, Teorie druhého rozporu Jamese O'Connora, a state-capital nexus v podání van Apeldoorna).

Výzkum byl prováděn zejména detailním studiem odborné ekosocialistické literatury. Zřejmě nejucelenějším a nejzákladnějším dílem, které se podstatně zabývá i mezinárodním rozměrem kapitalistické externalizace nákladů, jsou práce Jamese O'Connora (zejména „On the two contradictions of capitalism“ z roku 1991). Tato stať poprvé poukazuje na možné rozpory kapitalistického systému a zavádí teorém Druhého rozporu, který je možné dodnes považovat za extrémně vlivný, zároveň také ale za hojně kritizovaný. K autorům, kteří se snaží kriticky zhodnotit teorii Jamese O'Connora patří například Paul Burkett (Two stages of ecosocialism?) nebo John Bellamy Foster (What every environmentalist needs to know about capitalism). Tyto kritické proudy se dají velmi zjednodušeně shrnout jako hlasy zpochybňující větší část konceptu druhého rozporu. Upozorňují na rysy, které mají oba O'Connorovi kapitalistické vnitřní rozpory společné. Zásadně tedy jeho argumenty nerozporují, ale pouze je jaksi přibližují klasickému marxistickému třídnímu rozporu. Pro lepší pochopení ekosocialistického

proudu a jeho funkčního zasazení do neomarxistické teoretické tradice v mezinárodních vztazích je podmínkou znalost díla Immanuela Wallersteina nebo Karla Polanyiho. Wallersteinova Teorie světového systému nabízí základní rámec náhledu mezinárodních vztahů.

Propojení teorií Immanuela Wallersteina a Jamese O'Connora je funkční a nutné kvůli vzájemnému doplnění. O'Connorova teorie vysvětluje Abidžanskou tragédii z pohledu motivace, chybí jí ovšem konkrétní zasazení do mezinárodního prostoru, které poskytuje Teorie světového systému.

V posledních letech je zejména anglo-americká výzkumná větev velmi aktivní a prokazuje tak vitální relevanci neomarxistické tradice v oblasti mezinárodních vztahů. Často citovaným, hodnotným a aktuálním zdrojem je v tomto ohledu časopis *Capitalism Nature Socialism Journal*, který vychází čtvrtletně a jehož starší čísla jsou volně dostupná online.

Při studiu ekosocialistické literatury a vlastně neomarxismu jako takového, je potřeba předpokládat značnou normativní zatíženost daného materiálu. Tato skutečnost s sebou nese vysoké nároky na objektivní náhled výzkumníka.

1. Metodologie případové studie

Tento oddíl pojednává metodologickou výbavu předkládané práce. Metodou zhotovení práce je instrumentální případová studie. Bude tedy vycházet z ontologické pozice, že je možné, v omezené míře, použít jeden případ pro zobecnění a lepší pochopení širších souvislostí, a to i teoretických. Úvodní teoretická průprava i zběžná sonda do obchodu s odpady slouží především pro představení a obhájení relevance ekosocialismu na poli mezinárodních vztahů. Epistemologicky půjde o vysvětlující kvalitativní výzkum. Metodou shody bude práce hledat existenci příčinného mechanismu v sociální realitě a jeho soulad s teoretickými předpoklady.

1.1. Vymezení případové studie

Z výše uvedených důvodů je finální část práce věnována jednomu jasně ohraničenému případu firmy Trafigura, která v roce 2006 způsobila dalekosáhlé environmentální škody v Abidžanu ve státě Pobřeží Slonoviny. Případ je časově ohraničen vznikem toxických odpadů aktivitami firmy Trafigura na straně jedné a vynesáním rozsudku holandským soudním dvorem na straně druhé. Nacházejí se zde dva hlavní aktéři případu. Prvním je nadnárodní společnost Trafigura, která se prokazatelně dopustila ilegálního vývozu toxického odpadu. Druhým je region Abidžan, respektive jeho obyvatelé a místní životní prostředí.

Případ Trafigura byl zvolen jako typický příklad ilegálního jednání v oblasti nakládání s odpadem. Zmíněná typičnost se týká především postupu, motivace a sociálně-právního statutu jednotlivých dotčených aktérů. Za ne příliš obvyklé lze naopak považovat hlavně bezprecedentní a bezprostřední ničivost jeho následků.

1.2. Cíle a výzkumná otázka

Komodifikace ekologických nákladů, konkrétně komodifikace odpadu, není vhodným řešením situace a že naopak vede k prohloubení stávajících problémů. Potřeba ušetřit na likvidaci nebezpečného odpadu v oblasti ekonomického jádra vede přímo k jeho nedostatečně zabezpečenému vývozu do států periferie. Tento postup způsobuje v oblasti periferie trvalé zhoršování výrobních podmínek, na kterých, do značné míry,

kapitalistický systém stojí. Jedná se tak o negativní projev disproporčního mezinárodního ekonomického postavení států periferie vůči státům jádra.

Další část práce je věnována konkrétnímu negativnímu projevu nutnosti kumulace kapitálu; mezinárodnímu obchodu s odpady. Jedná se o nástin současných globálních trendů v této oblasti. Jako zdroj pro získání těchto dat poslouží databáze Programu pro životní prostředí OSN a zpráva OECD, týkající se ilegálního obchodu s odpadem. Jedním z cílů této části práce je porozumět chování jednotlivých státních aktérů a jejich motivaci.

Případová studie týkající se exportu toxického odpadu z oblasti Evropské unie, konkrétně firmou Trafigura do Abidžanu v Pobřeží slonoviny, byla vybrána jako typický příklad ilegálního vývozu toxického odpadu. Hlavním cílem práce je tedy s jistotou zodpovědět výzkumnou otázku týkající se konkrétního případu. Ovšem neméně podstatnou snahou je nabídnutí schematického rámce, který by se dal aplikovat i na jiné případy. Ilegální povaha celého fenoménu totiž neumožňuje získání dostatečného objemu relevantních dat a vytvoření empiricky podložené a ucelené mapy ilegálního světového trhu s odpady jako komoditou. Nadstavbovou snahou tohoto textu je funkčně propojit mezinárodně vztahovou Teorii světového systému Immanuela Wallersteina a svébytně ekosocialistický teorém Druhého rozporu kapitalismu Johna O'Connora.

Závěrem je ilustrovat, pomocí případové studie, platnost teze práce. Totiž, že ilegální vývoz odpadu je provozován především ve směru z jádra do periferie světo-ekonomiky, je motivován externalizací nákladů na obnovu přírodních zdrojů a nahrává mu mezinárodní prostředí, ve které jsou státy v podřízeném postavení vůči kapitálu. Případová studie tak poskytne jednoznačnou odpověď na hlavní výzkumnou otázku: **Odpovídá případ Trafigura 2006 tříúrovňovému schématu, týkajícímu se (1) nadřazenému postavení jádra vůči periferii, (2) závislosti státu na kapitálu a (3) externalizace nákladů na ochranu životního prostředí?** Posláním případové studie je ilustrovat toto komplexní schéma a poukázat na přímé následky ilegálních aktivit v oblasti přeshraničního obchodu s odpadem. Pro nalezení dlouhodobých systémových důsledků je třeba se posléze opět vrátit do obsáhlé a detailní první části práce, která je, v obecnější rovině, uceleně shrnuje.

2. Ekosocialismus a jeho základy v teoretické rovině

Následující kapitola a její podkapitoly vytváří teoretický základ, který sloužil pro výzkum zvolené tematiky. Jak je již uvedeno v samotném názvu této práce, za výchozí teoretický rámec byla zvolena jedna z odnoží politické ekologie, konkrétně ekosocialismus. Následující řádky si kladou za cíl popsat v ucelené podobě vznik, vývoj a konceptuální výbavu ekosocialismu. Neméně důležitou metou tohoto textu je i srozumitelně formulovat a vysvětlit důvody, které vedly právě k výběru ekosocialismu.

Text se nejprve dotkne základních pojmů ekosocialistické teoretické výbavy a usouvztažní jejich význam vzhledem k tématu práce. K lepšímu uchopení oborových souvislostí bude nastíněna, ve velmi zjednodušené podobě, i geneze jednotlivých pojmů, vývoj a hlavní představitelé ekosocialismu. Po všeobecném úvodu do neomarxistického paradigmatu budou další oddíly práce pojednávat o politické ekologii a budou hledat bod, v němž neomarxismus poprvé tento obor ovlivnil. Jinými slovy budou hledat souvislosti a podobnosti, na kterých je založeno tzv. „natírání Marxe na zeleno“. Dále se tato sekce bude zabývat teorií *Dvou rozporů kapitalismu* Jamese O'Connora, která dodnes představuje zřejmě nejucelenější a nejvlivnější práci v oboru. Poslední podkapitola pak přiblíží pozdější kritiku schématu *Dvou rozporů kapitalismu* rozpracovanou zejména Paulem Burkettem a Johnem Bellamy Fosterem.

2.1. Marxismus jako ideový základ ekosocialismu

Jakýkoliv výzkum ekosocialismu, který aspiruje na jeho detailní teoretické ukotvení, musí začít od klasického marxismu. Marxismus je logickým teoretickým základem ekosocialismu, který představuje základní konceptuální výbavu této práce. Je tedy nezbytné krátce se dotknout jeho základních tezí.

Marxismus je výrazem, který sám Marx zřejmě nikdy nepoužil. Jedná se o ucelený souhrn Marxových myšlenek, který až po jeho smrti vytvořil Friedrich Engels. Někteří autoři upozorňují na řadu nesrovnalostí a rozdílů mezi politickými názory Marxe a Engelse a dále je rozvíjejí v konfrontačním duchu. I toto pojetí je, ovšem, obvykle označováno za marxismus (Adamová: s. 174). V tomto duchu k marxismu přistupuje i předkládaná práce.

Neoddiskutovatelné ovšem je, že jádrem myšlení Marxe samotného bylo teleologické vnímání dějin (Heywood 2008: s. 137). Takto chápaný historický vývoj má jeden určitý

cíl, ke kterému celá civilizace spěje. Podle Marxe je tímto posledním stadiem dějin beztrždní komunistická společnost, ke které lidstvo dojde cestou sociální revoluce. K té lze dospět až poté, co společnost postupně absolvuje několik určitých ekonomických systémů (vývojových stádií společenského uspořádání), které jsou definovány svébytnými „výrobními vztahy“. Změna mezi těmito systémy je tažena tzv. dialektikou.² V marxistickém pojetí se jedná o dialektický materialismus. Ten je jakýmsi vnitřním rozporem uvnitř společnosti, který je definován vztahem k výrobnímu procesu. V určitém stupni vývoje společnosti totiž výrobní síly předčí úroveň výrobních vztahů. To znamená, že se výrobní vztahy projeví jako brzda rozvoje společnosti, a že nejsou pro většinu výhodné (Adamová: s. 173). Výrobní proces v dějinných epochách rozdělil a rozděljuje společnost na třídu vládnoucí a třídu porobenou, přičemž platí, že porobená třída svrhne vládnoucí třídu a historický vývoj tak dospěje do nové éry. V rolích teze a antiteze se, konkrétně v kapitalistickém výrobním procesu, střetávají společenské třídy buržoazie a proletariátu. Kapitalismus je tedy odsouzen k zániku, protože je konstituován existencí vlastní antiteze – proletariátu. Právě až komunistická beztrždní společnost, nemaje vnitřních rozporů, bude schopna přetrvat.

Toto základní schéma posléze přejímá a rozpracovává i většina marxistických a neomarxistických teoretiků mezinárodních vztahů (Drulák 2003: s. 212). Pro teorii mezinárodních vztahů je marxismus jedním z klíčových přístupů. Zpochybňuje roli státu jakožto výhradního aktéra na poli mezinárodních vztahů. Za hlavní aktéry považuje společenské třídy a státy tak existují pouze jako nástroje vládnoucí třídy, které jí pomáhají upevňovat moc a snižovat revoluční potenciál proletariátu (Kratochvíl, s. 33). Státy jsou, podle Marxe, pouze nástroji pro upevnění pozice vládnoucí třídy a jsou touto plně ovládaný. Po nastolení komunismu státy ztratí svůj význam a přirozeně „odumrou“. Nejenže tedy bude komunistická společnost beztrždní, ale zároveň v ní budou absentovat státní struktury (Heywood 2008: s. 149).

Důležitým marxistickým termínem je rovněž tzv. nadhodnota. Každý člověk potřebuje uspokojit svoje potřeby, ale kvůli každodennímu přežití je nucen podřít svou pracovní sílu těm, kteří vlastní výrobní prostředky (Kratochvíl, Drulák: s. 143). Touha po zisku a stále intenzivnější kumulaci kapitálu vede buržoazii k placení nižší mzdy, než jaká

² „Dialektika je vývojový proces, v němž vzájemné působení dvou protichůdných sil vede k dalšímu čili vyššímu stadiu; historická změna, která je výsledkem vnitřních rozporů ve společnosti.“ Termín pochází od německého filozofa Hegela (1770 – 1883). (Heywood 2008: s. 137)

je skutečná hodnota odvedené práce (Heywood 2008: s. 139). Nadhodnota je tedy rozdíl mezi hodnotou práce a hodnotou práce jako produktu. Vývojově se kapitalismus musí ve zkracujících se cyklech vypořádávat se stále hlubšími krizemi z nadvýroby. Ty s sebou přináší zvýšenou nezaměstnanost a stagnaci, které uspěšují třídní uvědomění proletariátu a tím zvyšují jeho revoluční potenciál (Heywood 2008: s. 140).

2.2. Neomarxismus: Mezistupeň k politické ekologii

Pokud bylo v předchozím oddílu referováno o marxismu jako o základním filosofickém půdorysu navazujících konceptů, nabízí se neomarxismus jako přirozené pokračování a konkretizace. Pro potřeby této práce může být neomarxismus označen za jakousi mezistanici mezi „klasickým Marxem“ a jeho „nazelenalou“ alternativou v podobě ekosocialismu. Neomarxismus je označení pro sociologicko - ekonomické koncepce 20. století, které navazují na učení Karla Marxe. Množné číslo není v tomto případě použito náhodou. Neomarxismus se totiž vyznačuje extrémní názorovou a konceptuální rozrůzněností, díky níž je dosti problematické už jen zaškatulkování níže zmíněných autorů do jednoho ideologického tábora. Rysem, který mají neomarxisté společný s marxisty, je teze, že ekonomika je hlavní určující silou společenského uspořádání a také podoby mezinárodních vztahů. Zároveň se neomarxisté v mezinárodním prostoru více soustřeďují na nerovnosti ve směně a závislosti (Kratochvíl: s. 42).

Jak již bylo zmíněno, různé formy neomarxistických konceptů začaly vznikat ve 20. století, a to převážně s nástupem Studené války (Cangiani 2011: s. 179). Zatímco východoevropské satelity Sovětského svazu se uchýlily ke konzervativní marxisticko - leninistické komunistické doktríně, v západních zemích začali levicoví intelektuálové přicházet s progresivními úpravami Marxových a Engelsových tezí. Tito se k bolševickému komunistickému modelu stavěli zpravidla rezervovaně, nebo byli otevřeně proti němu (Heywood 2008: s. 143). Dalším příznačným momentem neomarxismu je snaha vysvětlit, proč dosud nedošlo k předvídané sociální revoluci. Spektrum názorů a teorií je i v tomto případě značně široké. Ve velmi zjednodušené formě se jedná především o změnu role člověka jakožto tvůrce a hybatele sociální změny v podání neomarxismu (Heywood 2008: s. 143). Výrobní způsob i nadále zůstává základním sociálním faktorem, může ale být dotvářen a ovlivňován jednotlivci či skupinami.

Kupříkladu Antonio Gramsci tak v tomto ohledu zavádí pojem „hegemonie pravdy“, který přisuzuje buržoazii kromě vlády nad výrobním procesem i neméně důležitou moc nad společenským diskurzem. Pokud je totiž veřejná debata ovládána buržoazií skrze média, odbory, nebo například církve, šíří se tak i její názory, kultura a hodnoty jako neměnné pravdy (Heywood 2008: s. 144). Pro proletariát je potom mnohem náročnější rozpoznat svou skutečnou pozici ve společnosti, antagonismus vůči buržoazii a v důsledku i revoluční potenciál. Pro vládnoucí třídu tedy podle Gramsciho není důležité pouze zabezpečení materiálních zájmů, ale také na vytvoření všeobecné hodnotové základny, která ovládne společenský řád. Nejde tedy jen čistě o materialistický přístup (Kratochvíl, Drulák: s. 201).

Do značné míry velmi svébytným a dodnes často citovaným myšlenkovým proudem v neomarxismu je tzv. Frankfurtská škola a na ní navazující kritická teorie. Jde o myšlenkový proud vznikající již ve třicátých letech 20. století na Frankfurtském institutu pro společenský vývoj a mezi její hlavní představitele patří například Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm etc. Tito autoři také poprvé použili termín kritická teorie a za své klasiky považují Kanta, Hegela a Marxe (Drulák 2003: s. 110). Kritičnost tohoto přístupu spočívá jednak v bezprostředním vymezení se vůči nespravedlivému společenskému a mezinárodnímu uspořádání, zároveň jde o kritiku konvenčních sociálních teorií, které přispívají k jeho legitimizaci. V obecné rovině kritická teorie rozkrývá historické podmíněnosti formování společenské reality a snaží se tak nalézt rozpory, na kterých stojí moderní společnost. Normativním cílem kritické teorie je tak na základě tohoto rozboru umožnit osvobození jednotlivce od svazujících konvencí a jeho emancipace. Neusiluje ovšem o absolutní rozchod s racionalitou jako prostředkem společenského rozvoje. Racionalita, ale nesmí přejít v něco, co umožňuje člověku manipulovat s přírodou a ostatními lidmi. V tom případě totiž poskytuje živnou půdu pro vznik podobných velkých ideologií jako nacismus a komunismus, proti kterým se příslušníci kritické teorie jasně vymezují (Kratochvíl, Drulák: s. 131 - 132). V rovině mezinárodních vztahů kritická teorie poukazuje opět na podmíněnost jejich podoby a praxe v kontextu jejich historického vývoje a vlivu aktérů, kteří u něj stáli. Jako příklad se nabízí nesoulad mezi proklamovaným univerzálním pojetím lidských práv a existencí státních struktur, které jedince rozlišují a přisuzují mu práva pouze na základě jeho náležitosti (nenáležitosti) k dané státní jednotce.

Herbert Marcuse (1898 – 1979), kromě toho přichází s myšlenkou, že hlavní hybnou silou sociální změny není třída proletariátu, ale hnutí jako jsou etnické menšiny,

environmentalisté, studenti apod. (Heywood 2008: s. 145). Nelze sice v této souvislosti ještě hovořit o konkrétní teorii nových sociálních hnutí (viz. Kapitola 2.3.1. Nová sociální hnutí), do značné míry ovšem může být Marcuseho přístup považován za odrazový můstek.

V oblasti teorie mezinárodních vztahů má neomarxismus dvě základní konceptuální větve. První z nich je teorie závislosti, která poukazuje na nerovné vztahy mezi vyspělým, kapitálově bohatým světem a světem rozvojovým. Tato rozdílnost je způsobena odlišnou dynamikou ekonomického vývoje a vede k vykořisťování méně rozvinutých zemí a zároveň k blokování jejich rozvoje (Kratochvíl, Drulák: s. 202). Druhým rozvinutým přístupem je Teorie světového systému, která na předešlou v mnoha ohledech navazuje, a která je podrobněji pojednána v kapitole 2.2.2.

2.2.1. Neukotvený ekonomický systém a jeho vliv na společenské vztahy

Jedním z nejvýznamnějších neomarxistických autorů je Karl Polanyi. Polanyi během své bohaté akademické kariéry vydal celou řadu monografií a odborných článků, které jsou dodnes citovány a jejichž relevance je podrobována kritickému rozboru. Jeho pozdější „americké“ období je spojeno především se studii ekonomických systémů starověkých civilizací. Pro potřebu této práce je významná především základní konceptuální výbava jeho rannějšího díla nazvaného *The Great Transformation* (1944). Autor v tomto díle rozpracovává teorii institucionální tržní ekonomiky. Základní teze této teorie je postavena na myšlence, že podoba ekonomických systémů byla v historii odvozena od kulturní podstaty dané civilizace. Byla ukotvena v jejích sociálních, politických a náboženských vztazích (Gangiani 2011: s. 181). Jinými slovy sloužila ekonomika potřebám společnosti a jejím charakteristickým rysům.

Tento stav se však, s příchodem kapitalismu mění a je tak nastolen bezprecedentní stav, kdy je situace opačná: Společnost je formována ekonomickým systémem. Zásadní skutečností je, že kapitalistický výrobní proces nahlíží na lidskou práci a přírodní zdroje jako na obchodovatelné komodity. Abstraktně chápáno jsou komoditami tedy lidé i prostředí, které je obklopuje. Tyto fenomény nejsou tvořeny na trhu, přesto do něj v podobě komodit vstupují. Život v této komoditní fikci se posléze stává ústřední substancí lidského života, která jej formuje při každodenním jednání a naplňování potřeb. Toto rozpoznání unikátnosti kapitalismu není Polanyiho konstruktem, nýbrž je

inspirováno prací Karla Marxe samotného (Gangiani 2011: s. 179). Polanyiho obohacení Marxovi koncepcí spočívá v tom, že tržní ekonomika se právě tímto vymyká kultuře společnosti a takto neukotvená se naopak ona stává entitou, která formuje společnost a vztahy v ní (DeMoor 2013: s. 145). Kapitalistická tržní ekonomika není ukotvena a formuje tak tzv. „ekonomickou společnost“. Takovou společnost, ve které je úspěšnost měřena jedině skrze kapitálové ukazatele a kde je hlavní snahou každé její součásti minimalizovat náklady a maximalizovat zisk. Je sice faktem, že lokální trhy, směna a peníze jsou doloženy ve velké většině všech historicky existujících společenských zřízení. Ty ovšem tvořily alternativu k reciproční směně, odměně za loajalitu, redistribuci, nebo solidaritě (DeMoor 2013: s. 145). Kapitalismus je tedy unikátní a vše obklopující ekonomický systém tvořící tzv. ekonomickou kulturu společnosti. V této práci je vliv teorie neukotveného ekonomického systému a ekonomické kultury přítomen kupříkladu v kapitole 2.3.1.

Ekonomická kultura založená na tržním základě odvozuje opět hodnotu směňovaného od situace na trhu. Tato směnná hodnota v sobě obsahuje Marxovu nadhodnotu (viz. kapitola 2.1.) i další složky. Směnná hodnota je opět unikátním fenoménem kapitalismu, protože v dřívějších společnostech byla hodnota pre-definována kulturními zvyklostmi, které určovaly pro koho a za jakým účelem je zboží vyráběno (Gangiani 2011: s. 182).

Práce Karla Polanyiho se stala inspirací a základem k rozpracování pro mnoho pozdějších autorů. Alespoň základní znalost Polanyiho díla je důležitá pro pochopení hlavního teoretického rámce této práce - ekosocialismu. Kupříkladu James O'Connor rozpracovává problematiku komodifikace přírodních zdrojů (především půdy) a lidské práce. V přímých odkazech na Polanyiho ji potom používá jako základní referenční fenomén, od kterého dále odvozuje svoji Teorii druhého rozporu kapitalismu (Spence: s. 89). Ostatně i koncept ekonomické kultury je dodnes v hojné míře zmiňován například ve formě tzv. konzumerismu (Olivier 2006: s. 126). V neposlední řadě i Imanuel Wallerstein navazuje na Polanyiho. Rozpracovává například jeho komparativní taxonomii systémů ekonomické organizace (Sorinel: s. 221). Dílo Karla Polanyiho je pro potřeby této práce relevantní ještě z jednoho důvodu týkajícího se teorie mezinárodních vztahů. Řada pozdějších autorů, zabývajících se úlohou státu a vztahu státu a kapitálu, navazuje na Polanyiho třídění rolí státu v kapitalistickém systému. Mezi nimi také například Van Apeldoorn, jehož schéma je použito v kapitole 2.2.3.

2.2.2. První úroveň schématu: Teorie světového systému

Teorie mezinárodních vztahů je obsáhlou vědní disciplínou, jejíž náhled sahá od realistické a idealistické tradice, přes scientistické přístupy až ke kritickým teoriím. Posledně zmiňovaná skupina kritických teorií v sobě skýtá celou škálu nesourodých, často značně odlišných přístupů. Mezi ně se řadí například postmodernismus, feminismus, konstruktivismus a právě také neomarxismus (Drulák 2003: s. 110). Tyto teorie jsou souhrnně označovány jakožto kritické, protože shodně považují současný mezinárodní systém za fenomén, který má svůj začátek a konec a usilují o jeho alternativní náhled. V obecné rovině přenáší marxistická tradice do mezinárodního prostoru pojetí třídního boje. Společenské třídy, jakožto hlavní referenční jednotky, nejsou vymezeny státní příslušností, ale vztahem k výrobnímu procesu. Opět se zde opakuje pohled na státy jako na instituce sloužící vládnoucí třídě, které pomáhají otupit revoluční potenciál třídy porobené.

Pozoruhodným fenoménem je marxismus-leninismus. Tato doktrína je v praxi spojována se Sovětským svazem a komunistickými státy vznikuvšími po II. světové válce. Podle marxismu-leninismu se státy dělí na imperialistické a proletářské. Proletářské státy již nejsou nástroji v rukou buržoazie, naopak by měly přispívat k pádu kapitalismu podporou vykořisťovaných tříd v imperialistických státech. Jsou vyšším vývojovým stadiem na cestě k lidské emancipaci (Drulák 2003: s. 113). Zásadní ranou tomuto náhledu světa bylo zhroucení sovětské mocenské sféry. Přesto, že je dodnes marxismus-leninismus v omezené míře praktikován, není pro předkládanou práci příliš relevantní. Autoři, ze kterých tento text čerpá, se totiž k sovětské ideologické doktríně staví z naprosté většiny kriticky a odmítavě.

To je ostatně i případ zřejmě nejuznávanějšího teoretika neomarxistické tradice v oblasti mezinárodních vztahů Immanuela Wallersteina. Ten sám považuje rok 1968, který bývá mnohými autory pokládán za konec tzv. centralistického liberalismu, za důležitější historický milník než například roky 1917 nebo 1989 (Shouten 2008: s. 3). Immanuel Wallerstein je stále žijícím a publikujícím americkým sociologem, historikem a ekonomem. Mezi lety 1994 a 1998 byl prezidentem Mezinárodní sociologické asociace a dnes působí jako seniorní výzkumník na Yale university. Sám uvádí, že mezi autory, kteří ovlivnili jeho tvorbu nejvíce, patří Karl Marx, Karl Polanyi, nebo například Fernand Braudel (Shouten 2008: s. 2). Je autorem Teorie světového systému, která analyzuje mezinárodní prostor ve třech úrovních; historický vývoj světového systému, současná

krize kapitalistické „světo-ekonomiky“ a struktura vědomostí (Shouten 2008: s. 7). Primárním předmětem zájmu této práce je druhá rovina jeho analýzy světového systému, totiž jeho současná podoba a krize. Pro jeho plné pochopení je ovšem zapotřebí dotknout se Wallersteinova historického vidění vývoje světového systému a důvodů, které podle něj přispěly k formování dnešní podoby systému.

Teorie světového systému je makro sociologickou koncepcí, která je inspirována teorií závislosti. Tato vznikla v šedesátých letech a v zásadě rozděluje svět na dva asymetrické tábory - centrum a periferii. Centrum ovládá a vykořisťuje periferii. To se děje především díky obrovské technické a kapitálové převaze, kdy státy jádra vytváří stále technologicky důmyslnější výrobky a zavádí výkonnější technologie, zatímco periferie je odkázána hlavně na vývoz surovin a výrobků s nižší přidanou hodnotou (Drulák 2003: s. 113). Wallersteinova geneze těchto pojmů je spojena s historickým vývojem světového systému. Ten během svého vývoje střídá dvě hlavní podoby - impérium a tzv. světo-ekonomiku. V obou těchto fázích je nezbytně přítomno jádro i periferie. Rozdílem je, že v období světo-ekonomiky je rozdělení bohatství realizováno na základě tržních principů, zatímco v impériích jádro o ekonomice direktivně rozhoduje. Sám Wallerstein považuje impérium za stabilnější z těchto dvou variant (Kratochvíl, Drulák: s. 301). Počátky dnešního systému pak pozorujeme v polovině 16. století. Tehdy procházel feudalismus vleklou krizí a centrum se začalo formovat v těch státech, které disponovaly silnou centrální vládou a námezdní armádou (Sorinel: s. 2). Tyto dva předpoklady umožnily centrálně rozhodnout o zrušení nevolnictví a posléze jej i prosadit silou proti lokálním autoritám, které z nevolnictví profitovaly. Bývalí nevolníci (tedy nově uvolněná levná pracovní síla) se začali koncentrovat ve městech, kde nacházeli obživu v moderních manufakturních provozech. Zároveň došlo ke vzniku tržně orientované, intenzivní zemědělské výroby, která vázala menší proporcí obyvatelstva. Tento mohutný pokrok, spolu s rozvojem dopravy, dal základ mezinárodní dělbě práce. Podle Wallersteina se takto jádro začalo formovat v oblasti severozápadní Evropy (Ilie 2014: s. 232). Naproti tomu země a regiony, kde si lokální vladaři udrželi silné postavení a z principu si podrželi svoje výsadní postavení v rámci nevolnictví, nemohly projít podobnou reformou. Z důvodu ekonomického zaostávání potom začaly být ovládány státy jádra a v rámci směny byly nuceny přistoupit na vývoz zemědělské produkce a surovin. To se v dané době týká oblastí východní Evropy (především Polska) a Latinské Ameriky (Sorinel: s. 222). Kromě jádra a periferie se unikátně v dnešní světo-ekonomice objevuje ještě jeden typ regionů. Jde o tzv. semi-periferii (Drulák 2003: s. 115). Semi-periferie se vyznačuje

vyšší technologickou vyspělostí než periferie. Stát semi-periferie dokonce může ovládat a vykořisťovat jiný stát ležící v periférii, ovšem platí, že jádro je v této konstelaci v silnějším postavení a ovládá semi-periferii. Jako příklad ze zkoumaného období lze uvést například Španělsko, nebo Portugalsko. Španělské království díky nucené práci dováželo levně zlato a jiné drahé kovy ze svých jihoamerických držav. Takto získané bohatství ovšem z valné většiny používalo k nákupu průmyslových výrobků a krytí dluhopisů poskytnutých zeměmi jako Francie nebo Velká Británie (Sorinel: s. 223). V dnešní podobě světo-ekonomiky má semi-periferie velmi důležitou roli ve vztahu k jádru. Semi-periferie totiž disponuje dostatečně vyspělou levnou pracovní silou, která vytváří konkurenci proletariátu z oblasti jádra, a pomáhá tak snižovat jeho mzdové nároky. Současně také představuje ideální prostor pro realizaci potřebné, ale méně výnosné a ekologicky náročnější industriální výroby (Kratochvíl, Drulák: s. 301).

Mezinárodní směna v toku času nabývá stále intenzivnějších rozměrů a vzniká tak jeden celistvý, propojený mezinárodní ekonomický systém. Značný důraz je kladen na jednodušnost současné světo-ekonomiky, v jejímž rámci se nic neděje odděleně a akce podniknutá v jedné části nějakým způsobem rezonuje v části jiné. Nejdůležitějším projevem světo-ekonomiky je vykořisťovatelský přístup jádra vzhledem k periférii. Právě vztahy mezi těmito dvěma systémovými protipóly jsou podle Wallersteina nejdůležitějším faktorem mezinárodních vztahů a je třeba se jimi pozorně zabývat.

Druhou rovinou Teorie světového systému je rozbor současné krize kapitalismu. Krize, která bude, podle tohoto autora, postupně přibývat na intenzitě a skončí pádem kapitalistického zřízení (Schouten 2008: s. 4). Podle této teorie se kapitalismus nachází v úpadku, který nebude schopen překonat. Hlavní hnací silou centra je kumulovat kapitál skrze přidanou hodnotu extrahovanou z periferie. Buržoazii v centru se díky ní stále poměrně úspěšně daří zvyšovat životní úroveň domácího proletariátu. To ovšem znovu zvyšuje tlak na mzdy za práci. Přidaná hodnota v rukou buržoazie je tím zmenšena. Tento proces se děje souběžně s ekonomickým růstem několika států, především takzvaných BRIC. Tyto státy tlačí na zvýšení svého podílu na přidané hodnotě a opět tak oslabují objektivní příčinu existence kapitalistického systému. Všechny tyto a mnohé další faktory přispívají k tomu, že kapitalismus již nebude schopen udržet svou stabilitu a dostatečnou míru vyrovnanosti (Ilie 2014: s. 236). „Svět zkrátka není schopen ustát situaci, kdy 30-40% světové populace žije na úrovni, například Dánska, (...), kapitalistický systém se sám přivede k zániku přibližně během 40 - ti let“ (Wallerstein in Schouten 2008: s. 7).

Kapitalismus by měl být nahrazen socialistickou světovládou, která bude založena na centrálním ekonomickém plánování a rovnostářském přerozdělení příjmů. Ovšem tento přechod není samozřejmý a může se stát, že pád kapitalismu bude znamenat úspěšný či neúspěšný pokus o jeho opětovnou reinkarnaci. Wallerstein totiž, v tomto bodě opouští Marxovo teleologické vnímání dějin (Ilie 2014: s. 236).

Pro tuto práci je nosné především Wallersteinovo rozdělení světo-ekonomiky na centrum a periferii. Toto schéma bude užito ve druhé části práce při zkoumání zákonitostí světového obchodu s odpady. Zároveň poslouží jako jasné vodítko pro určení, zda v rámci případové studie jde o asymetrii mezi jádrem a periferií, tedy zda jde o situaci aplikovatelnou na Teorii světového systému. Předpokladem je, že nutnost snižovat náklady v zájmu kumulace kapitálu a schopnost jádra ovládat periferii způsobují nerovnou distribuci nežádoucího odpadu a toxického odpadu. Oblasti periferie se tak stávají příjemci neužitného odpadu. Jedná se tak o disproporci ve vztazích centrum – periferie, které Wallerstein považuje za určující proměnnou mezinárodního systému. Tato propojenost je velmi patrná a vlivná například v myšlení na poli politické ekologie (Greenberg, Thomas: s. 7).

2.2.2.1. Teorie světového systému a otázka životního prostředí

Sám Wallerstein by jistě považoval označení sebe sama za ekosocialistu, či dokonce environmentalistu, za mylné. I v jeho práci lze nicméně nalézt celou řadu odkazů k životnímu prostředí. Problém trvalé exploatace přírodních zdrojů a nedostatečného nakládání s odpadem se s postupem času jeví být pro Wallersteinovo dílo čím dál více závažný. Autor ekologické krizi přisuzuje roli přímého důsledku existence a realizace kapitalistického ekonomického systému.

Výchozím bodem kritického náhledu kapitalismu z pohledu životního prostředí je potřeba kumulace kapitálu. Kumulace sama o sobě v zásadě postačuje jako vysvětlení neustálých nároků na snižování nákladů výrobního procesu. Ke kumulaci kapitálu neoddělitelně patří i snaha o neplacení výdajů s ní spojených (ekonomických i ekologických). V současnosti tyto nároky ještě násobí fakt, že náklady na pracovní sílu jsou nejvyšší od vzniku kapitalistického systému v 16. století. Navíc lze očekávat další navyšování výdajů na práci. Její cena se totiž neodvívá pouze od situace na trhu ve smyslu nabídky a poptávky, ale také od schopnosti proletariátu vyjednávat o mzdách. Tato

schopnost se zvyšuje v přímé úměře k proporcii obyvatelstva, které žije delší dobu ve městech (blíže např. Wallerstein 2005: 4).

Se zvyšujícím se zájmem na podílu ze zisku (kumulace), se nižší a střední příjmové vrstvy dostávají do podobného rozporu s náklady na ochranu životního prostředí jako vyšší vrstvy. Lidé jsou tak v tomto systému stavěni před naprosto milně položený výběr mezi kapitálovými příjmy a ochranou životního prostředí.

Kapitalistické jádro přistupuje k externalizaci svých ekologických nákladů (1) v čase a (2) geograficky, přičemž jedno s druhým úzce souvisí. Pro časovou externalizaci platí tendence přesouvat řešení (nejen) ekologických problémů na bedra dosud nenarozené nebo již žijící mladé generace. Wallerstein uvažuje generační schéma ve čtyřech kategoriích - mladí, dospělí, staří a dosud nenarození. Nedokonalostí současného rozhodování o ekologických opatřeních je, že je provádí z valné většiny pouze jeden generační segment, totiž dospělí. Z podstaty věci pak vyplývá, že rozhoduje pro sebe a ve svůj prospěch. Podle Wallersteina musí nejprve být ve společnosti nastolen princip sociální, genderové a rasové rovnoprávnosti. Teprve pak bude reálné při strategickém rozhodování, například o ekologickém výzkumu, jehož výsledky budou relevantní v časovém horizontu delším než jedna generace, uvažovat i o rovnosti mezigenerační (Wallerstein 2005: s. 4). K externalizaci environmentálních nákladů pak dochází také v rovině jádro – periferie, jedná se tedy o zbavování se odpovědnosti v geografickém slova smyslu. Jádro světo-ekonomiky využívá svého silnějšího postavení k importu surovin ze států periferie bez placení plných cen na pokrytí jejich obnovy, a zároveň využívá prostor periferie k odložení odpadu spojeného s realizací kapitálu (Wallerstein 2005: s. 3). Předpokládaný konec kapitalistického systému je rovněž způsoben prohlubující se komodifikací externalit výrobního procesu (mezi něž patří i odpad).

Oba výše zmíněné proudy externalizace ekologických nákladů by bylo možno řešit pouze rovnocenným a egalitářským rozhodováním, na kterém mají právo participovat všichni zúčastnění, kromě nenarozených, které by ale mělo strukturované a racionální rozhodování brát také rovnocenně v potaz. Tato racionalita je ovšem v kapitalistické světo-ekonomice nemožná, proto Wallerstein současný stav označuje za „bezvýhodný“ (Wallerstein 97: s. 5). Bez změny systému není možné efektivně zabránit trvalé a prohlubující se exploataci životního prostředí.

2.2.3. Druhá úroveň schématu: Role státu v kapitalismu

Státní jednotky, jakkoliv nejsou podle neomarxistické tradice hlavními určujícími aktéry mezinárodního prostředí, jsou pro tuto práci podstatným zájmem výzkumu. Jejich význam pro vznik, rozkvět a pokračující existenci kapitalistického systému je nezměrný. Před rozбором role státu ve vztahu ke kapitálu, tzv. state-capital nexus, je třeba stát usouvztažnit a definovat. Pro potřeby této práce bude použito vymezení státu ve dvou navzájem se doplňujících rovinách: stát „jako (a) soubor institucí nezbytných pro zabezpečení základních podmínek pro kumulaci kapitálu a reprodukci všech druhů kapitalistické společnosti a jako (b) jednotku teritoriální moci (Taylor in Apeldoorn: s. 473)“. Stát tedy nepředstavuje fenomén stojící v protikladu k trhu, jak bývá s vysokou frekvencí uváděno. Značná část autorů odkazuje k návratu státu, jako k alternativě neoliberálního ekonomického systému, kdy má státní sféra představovat protiváhu prohlubující se komodifikaci. Tato práce vychází z předpokladu, že tato protikladnost v současnosti neplatí. Proč tomu tak je, nejlépe ilustruje přehled rolí státu vůči kapitálu podle van Apeldoorna, který je inspirovaný prací Karla Polanyiho (Apeldoorn: s. 474):

- (1) Market creation: stát pomáhá utvářet, znovu nastolit (když je zapotřebí) a obecně zajistit efektivní fungování trhu, zahrnující i trhy s „fiktivními komoditami“ jako jsou práce, půda a peníze, které jsou předpokladem pro kumulaci kapitálu.
- (2) Market correction: zmírňování ničivých sociálních dopadů těchto trhů nebo, obecněji formulováno, řízení vztahů mezi kapitálem a prací a utužování podřízeného postavení práce vůči kapitálu.
- (3) Market direction: řízení a dohled nad kumulací kapitálu tam, kde to soukromý kapitál nedokáže.
- (4) External representation: reprezentování zahraničních zájmů domácího kapitálu sahající od praktik ekonomické diplomacie, až po obranu a podporu obchodních zájmů silou, v případě potřeby i vojenskými prostředky.

(1) je pro efektivní fungování kapitalistického ekonomického systému nezbytná a její absence není možná ani v bytostně neoliberálním paradigmatu. Význam (2) role se může na první pohled jevit jako méně významný až protikladný k neoliberálnímu tržnímu pojetí. Jedná se zejména o sociální programy, zdravotní péči, ochranu životního prostředí etc. Zjednodušeně řečeno jsou to funkce typicky spojované s pojmem *sociální stát*. Opak

je ovšem pravdou, protože tyto programy v dlouhodobém horizontu pomáhají mírnit negativní dopady na společnost a životní prostředí, které jsou způsobeny neukotvenou ekonomikou. Tato kategorie státních aktivit je v neoliberalním pojetí značným prostorem pro komodifikaci. Role (3) pak souvisí přímo s aktivním vystupováním státu jako aktéra na trhu, například pomocí státních a polostátních firem. Dalším druhem (3) aktivního vystupování na trhu, který uvádí sám Wallerstein, je například podpora jednotlivých segmentů trhu formou nejrůznějších subvencí, dotací apod. Tyto jsou ovšem značně problematické v očích veřejného mínění a soupeřících tržních odvětví. Proto je, do značné míry, nejtypičtějším chováním státu na podporu kapitálu tzv. nicnedělání, tedy nulová nebo velmi nízká aktivita ve smyslu (ne)vynucování placení skutečných nákladů na obnovu přírodních zdrojů, nebo odpovědné naložení s odpadem (Wallerstein 97: 5). I nicnedělání, které v důsledku umožňuje efektivní externalizaci nákladů, patří do nezbytné výbavy funkcionalit státu, patřící do kategorie (1).

Výše uvedený výčet poskytuje rámcový přehled možných styčných bodů mezi státem a kapitálem. To, v čem se jednotlivé státy liší, je intenzita, se kterou tu či onu roli plní. Podle této intenzity se státy dělí do různých kategorií. Pro potřeby této práce je předně zajímavé porovnání mezi rozvinutými státy severu (centrem) a rozvojovými státy globálního jihu (periferií).

Kromě této dělicí linie, která bude detailněji pojednána níže, je důležitým fenoménem ovlivňujícím využívání jednotlivých rolí státu také vývoj v čase. Finanční krize, která započala hypoteční krizí v USA v roce 2008, představovala pozoruhodnou zatěžkávací zkoušku neoliberalismu v praxi. Státy jádra a periferie na ní reagovaly odlišně.

V první fázi krize státy industrializovaného severu (USA a členské státy EU) přistoupily, v zájmu předcházení kolapsu, k obrovským bail-outům nebo k přímému znárodňování (van Apeldoorn: s. 472). Na první pohled se tyto kroky jevily jako jasný signál navracení se k aktivní roli státu (3). Alternativním vysvětlením aktivní kapitálové politiky však může být poptávka kapitálu jako takového po záchraně v krizi. Nejde tedy o sebevědomé autonomní chování státu, ale spíše o projev podřízenosti kapitálově silné vrstvě obyvatel. Tato řešení se ostatně projevila jako výhodná hlavně a především pro finanční elitu zainteresovanou v ohrožených podnicích. Zároveň mnoho vlád, které k podobným krokům sáhly, deklarovaly, že dotčené podniky vrátí na trh, až tomu situace bude nahrávat (van Apeldoorn: s. 477). Otázkou dalšího výzkumu by tedy mohlo být, jestli veliké finanční domy nekalkulují se státní intervencí jako záchraným padákem i

v případě budoucích krizí. Nadto se záchranné balíčky projevily jako velmi nákladné, což vedlo v další etapě krize, tentokrát spojované s vysokými fiskálními schodky, na níž vlády reagovaly politikou úsporných opatření. Těžiště státních aktivit se tak navrátilo zpět ke kategoriím (1) a (2). Dnes se nezdá, že by státy ekonomického jádra aspirovaly na vysoce aktivní pojetí vztahu s kapitálem. Neoliberální pojetí volného trhu a prohlubující se komodifikace zažívá naopak svůj nový rozmach (van Apeldoorn: s. 179).

Státy globálního jihu jsou v neoliberálním diskurzu s vysokou frekvencí označovány za nebezpečí pro západní tržní model a za jeho protiklad. Realita je ovšem taková, že většina států periferie neusiluje o de-komodifikaci ekonomického systému a návrat ke klasickému pojetí státního kapitalismu. Jejich aktivity se spíše jeví jako alternativní cesta k ekonomickému dohánění západu v rámci stávajícího systému. Zjednodušeně řečeno rozvojové státy „tendují k praxi mírně za hranou klasického neoliberálního základu, jímž je soukromé vlastnictví a ovládání výrobního procesu, ale zastavuje se před kroky, které by vedly k ohrožení tržního přístupu a kolektivní redistribuci bohatství (van Apeldoorn: s. 480)“. Po vypuknutí finanční krize podstatná část států globálního jihu (Brazílie, Indie, Čína etc.) přistoupila k veskrze úspěšným programům kontroly kapitálových toků, investic do infrastruktury, podpory poptávky a technologických inovací (van Apeldoorn: s. 472). Výsledkem těchto kroků bylo etablování celé řady gigantických státních a polostátních firem na světových trzích, což významnou měrou pohnulo těžištěm ekonomického jádra směrem k oblasti jihovýchodní Asie. Tento posun je dokladován i výrazným zacílením (4) ekonomické diplomacie států rozvinutého severu k tomuto regionu.

Státy periferie se ve svém přístupu ke kapitálu a strategii kumulace kapitálu liší. Pro potřebu tohoto textu je použito schéma podle van Apeldoorna (van Apeldoorn: s. 481):

- Proto-states: státy, kde prochází vztah mezi státem a společností neustálou krizí, kde neexistuje efektivní vláda.
- Rentier states: státy, ve kterých je kapitál realizován především na základě vlastnictví přírodního zdroje (např. minerály etc.), nebo strategické polohy (např. kontrola strategické námořní cesty etc.). Často tento zisk zůstává především v rukou tzv. státní třídy nebo vládnoucí skupiny.
- Late-industrializing developmentalist states: státy, kde stát hraje ústřední roli v podpoře průmyslového rozvoje a kde je státní třída angažována (minimálně v rétorické rovině) ve snaze rozvoje celé společnosti.

- Hobbesian contender states: podskupina late-industrializing developmentalist states, ve kterých státní třída rozvíjí ambici vyzyvatele ekonomického jádra.

Tato typologie je velice vhodnou předlohou pro konkrétnější uchopení rolí, které jednotlivé rozvojové státy zauímají na ilegálním trhu s odpadem. Tuto specifickou problematiku detailně pojednává kapitola 3.4.

2.2.4. Politická ekologie: Místo zrodu ekosocialismu

„Politická ekologie je oborem výzkumu, kde badatelé sociálních věd s ekologickými zájmy a badatelé přírodních věd s přihlédnutím k lidskému faktoru berou v potaz myšlenky sociální a politické ekonomie (Schubert: s. 9)“.

Politická ekologie je interdisciplinárním vědním oborem, jehož počátky se datují do sedmdesátých let dvacátého století. V tomto období se odehrálo několik zásadních změn, jako pád Bretton-woodského systému, nebo například tzv. první ropný šok. V závislosti na těchto a mnohých dalších událostech začala především mladá generace, seskupená kolem myšlenek tzv. Nové levice, hlouběji transformovat svůj náhled ekologických následků ekonomických změn (Schubert: s. 9). Liberálně-ekonomická doktrína začala být široce kritizovaná.

Ve svém zaměření političtí ekologové kombinují environmentální paradigma se sociálními vědami a také s politickou ekonomikou. Je to tedy věda, která studuje vztahy mezi politickými, ekonomickými a sociálními faktory ovlivňujícími životní prostředí. Ve zřejmě nejzjednodušenější podobě lze konstatovat, že politická ekologie „se snaží poskytnout rámec pro porozumění vztahů mezi člověkem a životním prostředím (Newell, Bumbus 2012: s. 52)“. Na rozdíl od ekologie ovšem přisuzuje problémům a nežádoucím změnám životního prostředí politické a ekonomické příčiny a často i řešení. Takovými navrhovanými řešeními jsou například ekologické daně, obchod s certifikovanými emisními povolenkami, zelená ekonomika etc. (Löwy 2005: s. 17). Mainstream politické ekologie by se dal z velké části popsat jako snaha o vytvoření jakéhosi ekologicky čistého kapitalismu.

Politická ekologie má mnoho vnitřních ideologických proudů. Každý z nich přitom nabízí svůj vlastní „návod“ k překonání environmentálních problémů. Toto ideologické spektrum sahá dokonce od klasické liberální školy inspirované jmény jako Adam Smith

a David Ricardo až k marxistickým/socialistickým myslitelům. Někteří autoři považují za prvního představitele politické ekologie dokonce Karla Marxe samotného (Greenberg, Thomas: 8; Löwy 2002: s. 123).

Jako hmatatelný příklad politické ekologie v praxi je často zmiňován obchod s Certifikovanými emisními povolenkami. Tento obchod je ale dnes většinou marxistického názorového spektra politické ekologie odsuzován. Za produkci skleníkových plynů je zodpovědný především průmysl a doprava, zjednodušeně tedy lidská činnost. Současně je obchod s povolenkami je pouze politickým rozhodnutím, které v rámci kapitalismu umožňuje komodifikovat v zásadě netržní odpadní látky, což principiálně nijak nepřispívá k řešení ekologického problému exhalací a souvisejících ekologických problémů (Newell, Bumbus 2012: s. 50).

2.3. Ekosocialismus

Současně s etablováním Frankfurtské školy se začaly v rámci marxistické teorie objevovat tendence rozšiřovat jádro společenských problémů i mimo klasický třídní rozpor, jehož výlučná pozice se zdála být neudržitelná. Tyto nové „momenty“ boje poskytly prostor pro vznik tzv. nových sociálních hnutí, jako například hnutí je žen, ekologické hnutí, hnutí gayů a lesbiček a podobně (Heywood 2008: s. 146). Ekosocialismus je v tomto smyslu jedním z projevů tohoto rozšířeného chápání Marxe a je konstituován na základech marxistického proudu v politické ekologii. Základní tezí spojující tyto dva ideologické směry je apel na kvalitativní chápání reality. „Socialisté bojují za větší pozornost pro užitnou hodnotu, ukojení potřeb a sociální rovnost; ekologové za ochranu přírody a ekologickou vyváženost (Löwy 2012: s. 15)“.

Ústředním bodem zelené politické teorie a ekologie celkově je princip ekocentrismu, který dává životní prostředí a ekosystémy na stejnou úroveň jako lidské bytosti. Naproti tomu antropocentrismus nadřazuje lidi a jejich potřeby nad ekologické otázky. V rámci této dichotomie mluvíme o marxismu především jako o antropocentrickém, přesto i marxismus usazuje lidi jako neoddělitelně ukotvené ve svém sociálním prostředí. V tomto bodě je tedy zřejmá kvalitativní podobnost s ekologismem. Sám Marx nikdy neprojevil větší ambici pro detailní analýzu ekonomického systému s ohledem na jeho ekologické vlivy. Většina ekosocialistických autorů se shoduje na tom, že Marx kladl vysoký důraz na respektování a pečlivé studium přírody a jejích zákonitostí i s ohledem na nezbytnost jejího využívání v rámci jakéhokoliv druhu výrobního procesu.

Ekosocialismus, který si klade za cíl funkčně ekologismus a socialismus propojit, tedy musí na tomto fenoménu stavět. Přesto naráží na konceptuální problém už při svém vymezení: Má převážít „rudý“ – socialistický prvek, nebo „zelený“ – ekologický? Podle striktně „rudé“ interpretace, pokud jsou ekologické krize pouze vedlejším produktem kapitalistického systému, pak nemá jakýkoliv environmentální aktivismus smysl. „Zelení“ by se měli soustředit pouze na třídní rozpor a svrnutí kapitalismu (Heywood 2008: s. 289). Zelenější část spektra pak vidí v nedostatečné ochraně přírody nový vnitřní rozpor kapitalismu, který jednou může způsobit i pád kapitalistického systému, nebo dokonce konec lidské populace jako takové (Löwy 2005: s. 15). Nutná syntéza „rudé“ a „zelené“ teorie je tak dodnes předmětem intenzivního kritického rozboru a bude do značné míry závislá na vitálním povědomí o historickém vývoji obou teoretických základů ekosocialismu (Burkett: s. 1). V tomto duchu se jednotliví ekosocialističtí autoři, byť jen v drobných nuancích, přibližují jedné ze dvou „barevných“ hemisfér ekosocialismu. Je tedy zřejmé, že tento obor není zdaleka homogenní. Jistě ale lze vypátrat společný základ, který tyto autory spojuje. Je jím především odmítnutí produktivní teorie pokroku a opozice vůči donekonečna rostoucímu a rozpínajícímu se kapitalistickému výrobnímu způsobu, který ničí přírodu (Löwy 2005: 18). Jde o proces, který Ted Benton nazývá „natíráním Marxe na zeleno“ (Faber, Grossman). On, a mnoho dalších autorů, namítá, že při důkladném prozkoumání Marxova díla objevíme momenty přímo propojené s ekologií a životním prostředím. Marx kupříkladu vidí lidské a přírodní dějiny jako vzájemně propojené procesy a kapitalistický výrobní způsob může, podle jeho vlastní práce, být považován za anti-ekologický (Faber, Grossman). Pro lépe uchopitelný popis ekosocialistické teoretické výbavy tato práce zpracovává tříúrovňové schéma Teda Bentina, které je k tomu vhodné pro svou přehlednost a ucelenost. Další výhodou tohoto postupu je i reflexe přístupu ostatních autorů na základě zběžné komparace s Bentonem.

Benton zodpovídá otázku přítomnosti ekologických témat v antropocentrickém marxismu ve třech rovinách. Za prvé je zde otázka hodnoty. Tady nachází analogii v osudu přírody a lidské práce v kapitalistickém výrobním procesu, protože u obou dochází k vykořisťování. Jak již bylo zmíněno výše, marxisté rozlišují různé druhy hodnot. Mezi nimi směnnou hodnotu a užitnou hodnotu. Většinou je směnná hodnota spojována s cenou komodity měřenou penězi. V kapitalismu je směnná hodnota práce nižší, než je její užitná hodnota, a také díky této disproporci se buržoazii daří kumulovat kapitál skrze vykořisťování. Směnná hodnota práce je podle Bentonova schématu určována potřebou reprodukce pracovní síly (schopnost vychovat a živit děti) a nabývání

energie (čas k odpočinku, strava apod.). V pravidelných cyklech se pak z těchto důvodů objeví krize z nadprodukce. Trh je příliš saturován. Příroda je podobně vykořisťována stále rostoucí spotřebou přírodních zdrojů za tržní směnnou hodnotu, zatímco jejich „skutečná“ užitná hodnota je neporovnatelně vyšší. To dokazuje i skutečnost, že náklady na obnovu přírodních zdrojů jsou, měřeno směnnými hodnotami, enormní a tudíž obnova není rentabilní. Stejně tak jako odpovědné nakládání s odpadem. Všechny tyto skutečnosti pracovní sílu a přírodu spojují. Rozdíl je ovšem v důsledcích. Nedostatečná obnova přírodních zdrojů totiž způsobuje jejich ubývání, či zhoršování kvality, jinými slovy trhy s přírodními zdroji trpí krizí z „podprodukce“ (Faber, Grossman). Užitná hodnota práce je nadto ještě zvyšována technickým pokrokem v pracovním procesu. Tento je uskutečňován i díky petrochemické revoluci v průmyslu a zemědělství. Tato revoluce s sebou přinesla masivní nasazení pesticidů, chemikálií, rostoucí objemy toxického odpadu, znehodnocování půdy, ovzduší, znečištění vody a podobně. „Ekonomické bohatství proletariátu je umožněno, skrz obětování zdraví jeho vlastního životního prostředí“ (Faber, Grossman). Podobně nahlíží problém kapitalistické kumulace kapitálu většina ekosocialistických autorů, zorným pohledem této práce se tento moment zároveň jeví jako určující společné paradigma ekosocialismu jako takového. „Kumuluj, nebo zemři“, tak se dá shrnout základní charakteristika kapitalistického systému, která v sobě bezvýhradně implikuje devastaci životního prostředí. (Kovel in Olivier 2005: s. 129).

Řešení těchto problémů je pak spatřováno ve větším ohledu k užitné hodnotě. A to jak v případě trhu práce, tak při aktivitách na trhu s přírodními zdroji. Ze své podstaty je ovšem tento scénář v kapitalismu nemožný vzhledem k nutnosti kumulovat kapitál, zisk a komodity. Proto je politicko-ekologický koncept čistého kapitalismu v praxi neproveditelný. Možným řešením může být například předání rozhodovacích pravomocí o investicích a technologickém pokroku od bank a investičních skupin do rukou důsledné demokratické správy, která dbá na společné dobro společnosti (Löwy 2005: s. 19).

Druhá rovina Bentonovy analýzy se dotýká otázky působnosti. Jak mohou marxisticky založení aktivisté, kteří se zabývají třídním bojem, spolupracovat s novými zelenými hnutími, která navíc často nabývají podoby jednorázových „single issue“ hnutí? Benton zde předkládá jeden zajímavý postřeh, který poukazuje na jejich podobnost, která není zprvu patrná. Totiž tu, že zástupci obou aktivistických hnutí mají z velké části stejný sociální statut. Zelené aktivisty pro tyto potřeby nazývá růžovými límečky a jejich základy spatřuje v post-materialistickém paradigmatu. V zásadě tedy jde o problém netušené náležitosti ke stejné skupině a nová ekologická hnutí v tomto směru potřebují

být vzdělána a uvědomit si svoji třídní příslušnost. Podobně i pro proletariát by bylo přijetí environmentalismu prospěšné. Pracující třída se totiž v současnosti vyznačuje silnou rozdrobeností a ekologické smýšlení může poskytnout jednotící myšlenku. Jako další krok by se toto „rudo-zelené“ hnutí mělo pokusit oslovit další sociální skupiny jako „modré límečky“, etnické menšiny, farmáře a pracovníky v zemědělství, migranty etc. (Viz. Blíže kapitola 2.3.1.).

Po dosažení takovéto syntézy se musí objevit společná vize budoucnosti. A to je zároveň i třetí úroveň Bentonovy práce - otázka vize. Socialismus s sebou přináší státní vlastnictví. S ním kalkuluje většina ekosocialistických autorů (Heywood 2008: s. 290). Státní vlastnictví přírodních zdrojů se ovšem v minulosti neprojevovalo jako nejvhodnější. Benton proto navrhuje koncept „radikální demokracie“. Ta v sobě zahrnuje společné vlastnictví přírodních zdrojů a dlouhodobé ekonomické a ekologické plánování, ale to vše kompletně pod demokratickou kontrolou všech segmentů společnosti. Demokratická kontrola totiž systémům v minulosti chyběla, a to mělo za následek nedostatečnou environmentální politiku (Faber, Grossman). I ostatní autoři se na konceptu podobné radikální demokracie do značné míry shodují. E. P. Thomson zavádí například pojem „morální ekonomie“. Tato má být založena na jiných než striktně monetárních a kapitálových kritériích a integrovat v sobě politické, ekologické a sociální imperativy. Jinými slovy se jedná o „polanyiovskou“ transformaci ekonomiky k jejímu jasnému společenskému ukotvení ve společnosti a přírodě (Löwy 2005: s. 19).

Druhá část ekosocialistického spektra ovšem tuto vizi jakéhosi reformovaného a důsledně demokratického kapitalismu odmítá, připomínaje znovu základní paradigma ekosocialismu; kapitalismus potřebuje kumulaci kapitálu. Kumulace se logicky musí týkat stále menšího segmentu společnosti. Zastavení nebo výrazné zpomalení kumulačního akčního radiu by automaticky vedlo k poklesu aktivit investorů, a tedy i k hluboké krizi kapitalismu. Bez opětovného umožnění návratných investic automaticky skončí i kapitalismus (Kovel in Olivier 2005: s. 133). Je tedy třeba najít zcela nové formy organizace práce a společnosti. Právě Kovel, jeden z nejčastěji citovaných autorů tohoto oboru v současnosti, se nedomnívá, že k přechodu na nový výrobní systém dojde revoluční cestou. Ekosocialismus si v praxi představuje jako kompletní převedení výrobních prostředků pod veřejné vlastnictví. Takováto výrobní družstva, kde převládá sebe-organizace a rovné sdílení zisků z práce, se již dnes ojediněle objevují. Kovel predikuje jejich postupné rozšiřování a spojování a v důsledku postupné vytlačování kapitalistického výrobního způsobu. Ruku v ruce s tímto vývojem v organizaci práce

Kovel očekává i intenzifikaci aktivit tzv. „ekologických společenství“ (Kovel in Olivier 2005: s. 133). Jedná se právě o pracovní kolektivy, studenty na školách, nebo například sousedy sdílející veřejný prostor nebo zdroj vody. Tyto se právě při postupném zhoršování životního prostředí budou vyskytovat stále častěji a jejich aktivity se začnou propojovat ve jménu zvýšení rezonance vlastních potřeb ve veřejném prostoru. Ovšem i zde je nutné jasné uvědomění si třídní náležitosti a vymezení se vůči kapitalismu. Toto umožní rozšíření se podobných aktivit a uvědomění si podobnosti zdánlivě oddělených a nespojitých problémů, které bude ta či ona komunita artikulovat.

2.3.1. Třetí úroveň schématu: Teorie druhého rozporu kapitalismu

„Ti, kteří trvají na tom, že destrukce životního prostředí nemá nic společného s marxismem, pouze přispívají k tomu, že to, co se bude dít na světě, nebude mít s jejich představou o marxismu nic společného.“

(Aiden- Foster Carter in O'Connor 88: 438)

Politická ekologie, jak již bylo zmíněno výše, je zvláštním vědním oborem, který se zaměřuje na vztahy mezi přírodou a člověkem. Starší kultury se cílily být neoddelitelně spojeny s přírodou a půdou, spíše jako by byly její přímou součástí. Západní a především kapitalistické smýšlení tenduje k redukci vnímání přírody jakožto pouhé zásobárny přírodních zdrojů (surovin, dřeva, půdy apod.). Toto vnímání je způsobeno především bezprecedentní představou přírodních zdrojů jako tržních komodit. O'Connor nicméně v tomto ohledu přichází se dvěma hlavními vnitřními rozpory kapitalismu, které ukazují obrovské slabiny kapitalistického systému a v dlouhodobém horizontu pracují proti němu.

První rozpor bývá většinou nazýván problém z nadprodukce a je založen na klasické Marxově materialistické dialektice, tedy buržoazie proti proletariátu. Pro své tažení za profitem je kapitalismus založen na nelítostné expanzi trhů, komodifikaci a produkci. Tento základ nezadržitelně vede k nadprodukcí a ekonomickým výkyvům (O'Connor 88: s. 438). Pokud se takováto krize objeví, nabídková a poptávková stránka trhu se musí vyrovnat.

Pro potřeby této práce je ovšem podstatnější tzv. „druhý rozpor“. Ten v sobě zahrnuje zaměření na užitnou hodnotu. O'Connor tvrdí, že druhý rozpor má své kořeny ve **výrobních podmínkách**. Výrobní podmínky nejsou O'Connorova veličina, nýbrž se

jedná o termín použitý samotným Marxem (Spence: s. 87 - 88). O' Connor tento koncept detailně rozpracovává a aplikuje jej. Základní problém tentokrát tkví v podprodukcí přírodních trhů, kdy se nerentabilní obnova a šetrné zacházení s přírodním prostředím podílí na jeho prohlubující se krizi. Výrobní podmínky se ovšem nestahují pouze na přírodu v běžném slova smyslu, ale konstituují se ze **tří hlavních kategorií** (O' Connor in Spence: s. 90).

- Public space and infrastructure:

Jedná se především o komunikační prostředky (médiá, veřejná diskuze), infrastrukturu a veřejný prostor. Fenomény obsaženy v této kategorii by měly sloužit ve prospěch většiny, ale jsou naopak určovány kapitálově silnější menšinou pro její vlastní prospěch. Komunikační prostředky, které jsou silnými pomůckami při formování diskurzu, jsou zpravidla vlastněny právě buržoazií. Stejně tak infrastruktura je budována tak, aby jí vyhovovala a znovu přinášela výdělek. Veřejné prostory v současnosti (zejména v městských oblastech) ustupují soukromým zájmům. V lepším případě jsou tyto fenomény regulovány státem a může tak docházet alespoň k jisté demokratické kontrole. Přidržíme-li se marxistické teoretické výbavy, jsou i státy nástroji vládnoucí třídy, tudíž ani ony nejsou garanty spravedlivé distribuce zmíněných statků.

- Labour power:

Tato kategorie se týká kapacity pracující třídy k odpočinku (psychickému i fyzickému), dostupné zdravotní péči, bezpečnosti práce a schopnosti reprodukovat se. Pokud totiž nahlížíme pracovní sílu z pohledu kapitalismu, tedy jako komoditu, je nutné, aby tato nestála příliš mnoho a byl jí neustále dostatek. Bezplatná zdravotní péče, předpisy týkající se bezpečnosti práce apod., pracovní sílu zdražují. Zároveň ale v dlouhodobé perspektivě zachovávají její objem i kvalitu. Pracovní síla, jako podkategorie druhého rozporu, musí být vnímána jako nedostatečně obnovovaný imput výrobního procesu, jehož nedostatek bude v budoucnu znamenat vážné systémové problémy.

- External nature:

Teprve tato kategorie se týká životního prostředí v užším ekologickém pojetí. Podobně jako pracovní síla, i externí příroda není produkována jako komodita výrobním

procesem, ale na trh jako komodita vstupuje (byla komodifikována). Kapitalismus si přírodu nárokuje a přizpůsobuje si ji. To v důsledku zásadně mění i společenský pohled na ní. O' Connor tak dělí přírodu na tzv. první a druhou. První příroda je příroda samotná, nahlížena bez lidské zkušenosti. Například zemina je v tomto ohledu „komplexní, živoucí, organická masa, ve které rostou rostliny, kterými se posléze mohou živit živočichové, (...) a která prochází různě dlouhými přírodními cykly a má své potřeby“ (Spence 2005: s. 94). Druhá příroda je už ovšem komodifikovatelný prostředek zisku. Zemina se tak například kvůli zemědělským účelům mění na půdu (pozemek), která se dá vlastnit, prodávat a má tržní hodnotu, která se odvíjí i od jiných fenoménů, než je pouze její kvalita. Půda je hlavně a především prostředkem pro sklizeň, tedy pro zisk. Aby se zisk krátkodobě zvýšil, je půda hnojena a tím se vyčerpává, protože nejsou respektovány její přirozené potřeby a cykly. Ve výsledku tedy druhá příroda způsobuje ničení první přírody. Větší respekt pro první přírodu a její ochranu opět zvyšuje náklady a omezuje tak kumulaci kapitálu.

Takto podprodukoványmi trhy mohou být již zmíněná objektivní média, dostupné zdravotnictví, suroviny, půda, nebo i nakládání s odpady. Komodifikací procesu nakládání s odpady byl umožněn vznik komplexního trhu s odpadem, jehož výstupy směrem k životnímu prostředí jsou znatelné. Krize, které jsou takto kapitalistickému systému způsobeny, se projevují, když se trhu nedostává potřebný objem surovin, nebo když například odpad ze skládky zničí ekosystém, který sloužil jako základ výrobnímu procesu. Druhý rozpor kapitalismu tedy ve zkratce znamená, že kumulace kapitálu způsobuje náklady spojené s obnovou přírodních zdrojů, nebo například bezpečným nakládáním s odpady. Tyto náklady převyšují zisk, který přírodní zdroje za tržní hodnoty přinášejí. Vzhledem k této asymetrii O' Connor postuluje, že tyto krize jsou důsledkem podprodukce výrobních podmínek. Z tohoto důvodu státy a firmy přistupují k externalizaci ekologických nákladů do míst, která nejsou vůbec zodpovědná za jejich vznik (geografická externalizace), nebo jednoduše přenášením řešení problémů na příští generace (časová externalizace). V zásadě jsou tedy kapitalisté vlastním systémem doháněni k externalizaci, která v důsledku přináší nedostatečnou ochranu a obnovu výrobních podmínek, na nichž je systém postaven. Tímto přibližují konec kapitalismu jako celku, protože externalizace není řešením navěky. Druhý rozpor tedy není jen čistě environmentálním fenoménem. Kategorie (1) a (2) se týkají spíše sociálních asymetrií.

Veřejné prostory, infrastruktura i pracovní síla jsou percipovány ve smyslu komodit, jejichž obnova je velmi nákladná a krátkodobě se vládnoucí třídě nevyplatí. Jsou to ovšem komodity, na kterých jsou postaveny výrobní podmínky umožňující existenci celého výrobního systému. Nejinak je tomu i v případě externí přírody (3). I ona je základní, nezastupitelnou esencí výrobního systému. Ovšem příroda není schopna samostatného rozhodování, stávek a veřejné artikulace svých požadavků. V přeneseném slova smyslu se za podobný úkaz snad dají považovat ekologické krize nejrůznějšího druhu. Chybějící „hlas“ životního prostředí suplují environmentalisté seskupení do nejrůznějších platforem a hnutí. Environmentální hnutí, která na ekologické krize reagují, se s velikou četností soustředí pouze na určitou geograficky vymezenou lokalitu, která byla krizí poznamenána, nebo se specializují na ekologické krize podle jejich typu. Z podstaty problému, která je systémová, je ovšem potřeba i odpovídající reakce, která si je vědoma celé šířky dané problematiky. Proto O' Connor volá po jistém druhu „rudo-zelených aliancí“, které budou akcentovat, že kapitalistická světo-ekonomika není díky svým vlastním vnitřním rozporům schopna nekonečného ekonomického růstu. Zhoršující se stav výrobních podmínek způsobuje, kromě jiného, ekologické krize, které se díky aktivitám sociálně – ekologických hnutí přelévají také v krize ekonomické. Tato hnutí totiž lobují za to, aby se do rukou pracující třídy dostával větší podíl přidané hodnoty (např. větší příjmy, dostupnější zdravotní péče apod.). Bojují také za ochranu životního prostředí, dostatečnou obnovu přírodních zdrojů, pečlivější nakládání s odpady etc. „Kapitalismus ničí více, než kolik je schopen vytvořit. Do této doby byl úspěšný díky tomu, že dokázal expandovat do stále nových oblastí a ke stále novým národům. Ovšem limity našich zdrojů nejsou nekonečné a kapitalismus se jeví být velmi slabým v ohledu zachování svých vlastních výrobních podmínek (O' Connor 88: s. 453)“.

Na základě výše zmíněného by se mohlo jevit, že druhá příroda, tedy nerespektování přírodních cyklů a devastace životního prostředí, je jevem přítomným výlučně v kapitalistickém výrobním procesu. Příklady z historie, na které poukázal už Fridrich Engels, ale podávají jasné důkazy existence této problematiky i v rámci jiných výrobních procesů. Co je tedy na kapitalismu tak zvláštního, že mu O' Connor a mnoho dalších autorů přisuzuje tak zásadní vliv na celosvětovou ekologickou krizi dneška? Odpovědí je právě konzumerismus, neboli kapitalistická kultura života. Do tohoto okamžiku byl konzumerismus zmiňován především v souvislosti s životním stylem jednotlivců, nebo sociálních skupin, specificky pak s diskurzem. Kapitalismus, jako neukotvená hlavní tvůrčí síla společenského uspořádání, hledá i pro ekologické problémy

řešení sobě vlastní, tedy komodifikaci. Případem takového jednání je například obchodování s emisními povolenkami, které dovolují subjektům produkujícím emise obchodovat s jejich objemem. Většina ekosocialistických autorů upozorňuje na skutečnost, že pokud bude otevřen tento nový trh, tedy prostor pro kumulaci kapitálu, stane se na něm určitý segment systému závislým. Zároveň uvede v činnost komplikovaný komoditní řetězec, který pro svou existenci opět musí někomu umožňovat kumulaci kapitálu. Ta, jak již bylo dokázáno výše, ústí opět i v podprodukcí výrobních podmínek. Komodifikace ochrany životního prostředí tedy není a nemůže být řešením. Pro tematiku této práce je toto zjištění abnormálně důležité, neboť i nakládání s odpady je aktivitou, při které je tvořena druhá příroda a zároveň jde o unikátní prostor pro výdělečnou činnost s velmi propracovaným komoditním řetězcem.

Dalším fenoménem, který konstituuje unikátnost kapitalismu v otázce životního prostředí, je jeho šíře. V rámci světo-ekonomiky totiž dochází k enormním disproporcím v projevech ekologických krizí, které jsou spolu ovšem díky systémovým faktorům propojeny. Právě fakt, že chování a životní styl určité skupiny lidí negativně doléhá na jinou populaci vzdálenou tisíce kilometrů daleko, je pro kapitalismus skutečně unikátní.

Dílo Jamese O'Connora je pro konceptuální vybavení této práce naprosto zásadní. Jeho pojetí druhého rozporu je užito jako odrazový referenční můstek při výzkumu v rámci případové studie týkající se firmy Trafigura. Teorie druhého rozporu je důležitá pro svoji konkrétnost a věcnou přiléhavost k dané problematice. Bez podrobného popisu práce Johna O'Connora by nebylo možné se proti ní vymezit, ani ji uvést v platnost pro potřeby případové studie. Ostatně i většina pozdějších ekosocialistických autorů, která rozvíjí svoje vlastní teze a koncepty, se ve svých dílech s vysokou pravděpodobností neobejde bez vymezení se vůči O'Connorovi a jeho druhému rozporu. V tomto tkví O'Connorův neoddiskutovatelný akademický přínos ekosocialistickému ideologickému proudu.

2.3.2. Hybná síla v rámci Teorie druhého rozporu: Nová sociální hnutí

Příchod postmoderny do sociálních věd znamenal značnou sebereflexi většiny teoretických přístupů. Nejinak tomu bylo i v případě neomarxismu. Tak se v osmdesátých letech začínají objevovat názory, že klasický marxismus, jakožto velká interpretace dějin, již nezvládá reagovat na otázky nastolené postmodernismem. Někteří autoři tak přikročili k tzv. postmarxismu, který je v jistém smyslu odlukou od marxismu klasického. Výlučná

role společenských tříd byla opomenuta a vytvořil se prostor pro tzv. nová sociální hnutí, jako hnutí žen, hnutí gayů a lesbiček, ekologické hnutí, mírové hnutí apod. (Heywood: s. 146).

Ekosocialističtí autoři, včetně Johna O'Connora, přisuzují novým sociálním hnutím zásadní roli při boji proti kapitalistickému zřízení. Upozorňují na fakt, že většina těchto hnutí bojuje v určitém tematicky vymezeném prostoru. Pravým problémem, který tato hnutí ale mají, není neuznání jejich práv nebo intolerance okolí, nýbrž kapitalistický ekonomický systém. Ten totiž ve své kulturní neukotvenosti formuje společnost podle svých potřeb a v delším časovém horizontu se zákonitě musí projevit tlaky jdoucími proti snahám nových sociálních hnutí. Důležitou esencí pro trvalé dosažení svých požadavků je pro nová sociální hnutí nutnost uvědomit si svoji sociální příslušnost a antagonismus vůči kapitalismu. Sociální hnutí se někdy dokonce ocitají ve zvláštním stavu, kdy právě více kapitálu požadují. Například městská hnutí z tzv. problémových čtvrtí velmi často volají po více investicích a pracovních příležitostech. V delším časovém horizontu ovšem zbohatnutí oblasti přináší nové problémy v podobě ubývání veřejných prostor, nebo zvyšování nákladů na bydlení, které v důsledku znamenají nutnost vystěhovat se a tím souvisejícím ukončením veškerých občanských aktivit.

Zvláště na poli ekologického hnutí je uvědomění si sociální příslušnosti nezbytnost, protože právě kapitalismus představuje hlavní hybnou sílu při devastaci životního prostředí. Joel Kovel takto odůvodňuje nezbytnost okamžité akce proti kapitalismu. Tento totiž nemá ze své podstaty jinou možnost, než ničit přírodu při honbě za pokračující kumulací kapitálu. Ve své základní podobě to tedy znamená, že „kapitalismus musí být zničen, nebo postupně zničí on nás (Kovel in Olivier 2005: s. 129)“. Opět se tedy opakuje argument, že ekologické aktivity, jakkoli jsou významné a úspěšné v lokálním nebo úzeji tematicky vymezeném měřítku, jsou při celo-systémovém náhledu odsouzeny k neúspěchu. Necílí totiž proti pravému (hlavnímu) původci ekologické krize.

Jedním z důležitých posláních nových sociálních hnutí je také své požadavky a argumenty jasně a srozumitelně artikulovat na veřejnosti. Ani případná propracovaná normativní odůvodněnost a správnost radikálních i méně radikálních uskupení tohoto ražení často naráží na nepochopení a odmítavé postoje médií, veřejnosti, nebo politických elit. Naráží zde na dvě zásadní diskurzivní charakteristiky kapitalismu, o kterých v základních obrysech pojednávají Karl Polanyi a Antonio Gramsci. Kapitalismus se s obdivuhodnou silou dokázal etablovat právě i v oblasti všeobecného diskurzu. Aktivity, které při návrzích řešení jednotlivých problémů poukazují právě na ekonomický systém,

jeho zákonitosti a hlavní protagonisty, jakožto hlavní problémy, se potýkají s nepochopením okolí. Ať je to již je to díky tomu, že se kapitalismus stal všeobecnou kulturou - konsumerismem, nebo že si diskurz přizpůsobuje vládnoucí třída, nebo kombinací obojího, mají nová sociální hnutí, kromě výše zmíněného problému uvědomění si sebe sama, tento následný problém s komunikací. Někteří autoři jako jeden z důvodů úspěšnosti konsumerismu uvádí jeho jednoduchost a bazální pochopitelnost pro většinu lidí z rozvinutého i rozvojového světa. Snaha poukázat na spojitost mezi ním a procesem ničení přírody pak mnohdy vyznívá absurdně (Olivier: s. 126).

2.3.3. Kritika teorie druhého rozporu a současný ekosocialismus

Na poli ekosocialismu zřejmě nenajdeme žádnou další práci, která by spustila tak velikou debatu, jako právě práce Jamese O'Connora. Při lehké generalizaci lze vyzorovat kritické rysy, které se u značné části autorů opakují. Druhý rozpor je často vnímán jako odluka od marxismu. Jeví se být pouhým ad hoc pojátkem se zelenou ideologickou základnou. Problémem současného zeleného přístupu je jeho přílišný idealismus, spiritualismus a moralismus, který ovšem nemá jasné vymezení vůči systému jakožto hlavnímu problému. Jistě jde o problémy s podprodukcí přírodních trhů. Ovšem ve své podstatě Teorie druhého rozporu říká, že jediným problémem jsou výrobní vztahy, které způsobují externalizaci a následně i ekologické krize. Ekologické krize jsou tedy pouze důsledkem ekonomické krize. V praxi je potom zbytečné jakékoliv úsilí v oblasti ochrany životního prostředí a postačí se soustředit pouze na klasický třídní rozpor. Značná část ekosocialistických autorů ovšem toto odmítá a zdůrazňuje potřebu vzdělávání širokých mas v oblasti ochrany přírody a životního prostředí.

John Bellamy Foster je jedním z nejcitovanějších kritiků Teorie druhého rozporu a z ekosocialistických autorů vůbec. Foster tvrdí, že Druhý rozpor je nesprávný, a že pootáčí význam práce samotného Marxe. Namísto toho přichází se schématem nazvaným Dvě fáze ekosocialismu, kdy se oba O'Connorovy rozpory shodně nacházejí na první úrovni nazvané „Ekosocialistická analýza“ (Foster in Burkett 2006: s. 24). Jde tedy o spor teoretický a Foster se v tomto bodě snaží rozvinout ekosocialistickou teoretickou základnu a učinit ji více konkurenceschopnou. Cílem této úrovně je naroubovat zelené teorie na marxismus, nebo naopak marxismem obohatit ty zelené. V každém případě je nejdříve potřeba tyto dvě klasické poloviny ekosocialismu spojit. I zde se tedy jedná

především o nalezení průniků mezi zelenou a rudou. A právě výrobní podmínky v O'Connorově podání mají ambice takovýmto pojítkem být. Hlavním cílem tedy není podrobná analýza zelené teorie nebo hluboká kritika Marxovy práce, nýbrž bdělé probádání styčných ploch, na kterých se posléze dá vystavět svébytný ekosocialismus. A to je i samotná druhá fáze ekosocialismu, nazvaná „Ekosocialistické myšlení“. Tato fáze staví na poznacích fáze první a prohlubuje její závěry. Optimálním postupem, který navrhuje i sám John Bellamy Foster, je znovu důkladně prozkoumat ekologický kontext Marxova materialismu a z tohoto bodu pronikat do detailů zelené teorie. Výsledkem by měla být historicky podložená syntéza materialistické dialektiky s odbornými poznatky z ekologie. Podle Fostera je O'Connorova teorie výrobních podmínek nedostatečná, protože jakkoliv je propracovaná, zůstává kompletně na první úrovni ekosocialismu.

Značnou pozornost Foster ale věnuje také alternativám kapitalismu a formám možného přechodu na nový spravedlivější a udržitelnější ekosocialistický systém. Jako na první problém v tomto ohledu naráží na, již několikrát zmiňovaný, problém přirozenosti kapitalistického systému. Díky školství, výchově dětí, sdělovacím prostředkům, veřejným institucím etc., je pro člověka život v kapitalismu samozřejmý (Magdoff, Foster: s. 7). Měly by vzniknout alternativní školy, které žákům bez postranních úmyslů vysvětlí, že je konzumerismus neudržitelný, a že se blíží konec neobnovitelných zdrojů. Ovšem i s obnovitelnými zdroji se musí zacházet v duchu jejich přirozených cyklů a potřeb (první příroda), protože jinak lidstvo přijde i o ně. Největším problémem obnovitelných zdrojů není to, že jsou veřejně dostupné, ale že jsou komodifikovatelné a pak je potkává problém převážení privátního zájmu nad společným (Magdoff, Foster: s. 14). Lidstvo by tedy mělo opustit představu, že veškerá populace může jednou žít na úrovni střední třídy vyspělého světa, ale spíše se začít uskromňovat a chovat se racionálněji ve smyslu ekocentrického vnímání reality. To obnáší především žít a pracovat na jednom místě, vrátit větší proporcii obyvatelstva do udržitelného, méně intenzivního zemědělství, které bude zásobovat blízké okolí etc. Z makro-hlediska by se mělo přejít na kolektivní, demokratické ekonomické plánování spojené s pečlivým investováním do obnovy přírodních zdrojů.

Na Fosterově snaze vytvořit do značné míry dospělejší ekosocialistickou doktrínu staví kupříkladu Paul Burkett. Tento autor je, stejně jako Foster, považován za příslušníka „rudější“ ekosocialistické hemisféry. Souhlasí a rozpracovává dvoufázové pojetí vývoje ekosocialistického myšlení. V první řadě přistupuje k rozboru starších autorů z první fáze, včetně Johna O'Connora. Jeho výrobní podmínky považuje za užitečnou spojnicí mezi

zelenou a rudou, ale označuje ji za nedostatečnou. Kromě toho zpochybňuje první a druhou podkategorii výrobních podmínek, upozorňující na jejich příslušnost k prvnímu rozporu. První kategorie je předmětem investic a zisků a proto je k ní potřeba přistupovat jako k projevu dynamiky pracovních vztahů. V případě pracovní síly podle Burketta k úbytku vůbec nedochází. Naopak se zdá, že je problém v nedostatečném ocenění práce a její technizaci (Burkett 2006: s. 38). I tuto O'Connorovu kategorii tedy ztotožňuje s prvním rozporem, aniž by tím ovšem zpochybňoval její relevanci.

V případě externí přírody Burkett v zásadě souhlasí s O'Connorem, pokouší se na ní teoreticky pracovat v duchu druhé fáze Johna Bellamy Fostera a rozvíjí skutečnou ekosocialistickou syntézu. Rozděluje tak krize na dva druhy. První z nich je ekologická krize tažená ekonomickými potřebami. Detailnímu rozboru je tak zde opět podrobena potřeba kapitalismu kumulovat zisk na základě volné extrakce užitné hodnoty z přírodních zdrojů. Neotřele působí také jakési vysvětlení většinové tolerance takového nakládání s přírodou. Burkett zdůvodnění obohacuje nepřirodní povahou peněz, které jsou „homogenní, dělitelné, přenosné a limitně neomezené,(...), naproti tomu příroda a ekosystémy jsou složité, kvalitativně rozdílné, kvantitativně omezené a lokálně specifické (Burkett 2006: s. 40)“. Většina lidstva ovšem častěji přichází do styku s penězi a tak je pro nás povaha peněz přirozenější, než je povaha přírody. V podobném duchu provádí i kritický rozbor několika dalších starších autorů první fáze jako jsou Perelman, England a Weisskopf (blíže viz Burkett 2006: s. 25 – 38). Nově Burkett přichází s druhým typem krize, kterou nazývá „Krise ekologických podmínek lidského rozvoje“ (Burkett 2006: s. 38). Tato představuje jeden z hlavních problémů, se kterými se lidstvo bude muset při přechodu od kapitalismu k ekosocialismu vypořádat. Sám Marx tento jev považoval za problém industrializace práce a zemědělství. Lidská práce je postupně dělena a zjednodušována až na úroveň jednotlivých úkolů. Vlastníci výrobních prostředků, tak mohou velmi jednoduše sledovat intenzitu jednotlivých pracovníků a posléze je nahrazovat automatickou mechanizací. Ve strachu o živobytí je tak pracující třída nucena rovnat se s mechanizací a přistupuje na dlouhé a vyčerpávající pracovní úvazky. Zachování práce je pro ni přednější než vlastní přírodní životní podmínky a životní prostředí. Pracující třída tak sama spolupracuje na ničení životního prostředí a je od něj odloučena, což podle Burketta není přirozené. Pouhé svrnutí vládnoucí třídy ovšem nezpůsobí zpětné ztotožnění se pracujících s životním prostředím a proto je neopomenutelné vzdělávat se i v ekologii a ochraně životního prostředí. V tomto bodě tedy Burkett značně přibližuje část druhé kategorie ke třetí kategorii. Většinu

O'Connorových výrobních podmínkách tak „vrací“ do prvního rozporu kapitalismu, ale zachovává nezbytnou zelenou součást a v podstatě se tak jedná o korekci Teorie druhého rozporu.

3. Ilegální přeshraniční obchod s odpadem

Následující oddíly a kapitoly pojednávají v obecné rovině o jednom z výrazných projevů disproporce mezinárodních vztahů. Je jím přeshraniční obchod s odpady se zvláštním důrazem na problematiku jeho ilegální podoby. Nejprve budou nastíněny základní charakteristiky a specifika tohoto fenoménu, stejně jako nástrahy a obtíže, které ztěžují jeho relevantní výzkum.

3.1. Vymezení pojmů

Před vlastním výzkumem ilegálního přeshraničního obchodu s odpadem je nutné provést definici pojmu a jeho jednotlivých součástí. Problém jednoznačného definování je v sociálních vědách velmi rozšířeným jevem a nejinak je tomu i v tomto případě. Výkladová rozrůzněnost má, kromě teoretických obtíží, za následek i řadu praktických dopadů na implementaci a vymáhání mezinárodního práva týkajícího se trhu s odpadem. Základním východiskem pro materii této práce je z definičního hlediska určující *Basilejská úmluva o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodnění*.³ (dále jen Úmluva, nebo BÚ). Úmluva je s více než 180 státy, které provedli ratifikaci, jednoznačně největším pokusem o regulaci trhu s nebezpečným odpadem. Geneze jejího vzniku, význam, efektivita apod., jsou podrobeny detailnímu rozboru v následujících kapitolách. Následuje výčet jednotlivých pojmů, které se na následujících řádcích vyskytují se zvýšenou frekvencí a jejichž význam nabývá v tematice této práce specifických významů.

Ilegální: BÚ je mezinárodní listinou, která upravuje vztahy mezi původcem, exportním státem, transitními státy, importním státem a subjektem, který je zodpovědný za finální nakládání s odpadem v přijímajícím státu. Každý přeshraniční pohyb s nebezpečným odpadem, který nesplňuje nároky kladené Úmluvou, je z pohledu mezinárodního práva považován za ilegální. Pro potřeby této práce je fenomén ilegality v přeshraničním pohybu s nebezpečným odpadem nahlížen identicky. Pokud tedy bude nadále text referovat o ilegálním jednání, bude se jednat o konání v rozporu s textem Úmluvy.

Specificky v oblasti trhů s ekologicky citlivým zbožím, je nutné nakládat s termíny legální a ilegální se zvláštní ostražitostí. Samotný fakt, že některé jednání je legální, ještě není zárukou, že je v souladu s potřebami životního prostředí. Například u mezinárodních trhů s rybami nebo dřevem jsou těžební kvóty nastaveny tak, že stejně neumožňují přirozenou obnovu a dlouhodobou udržitelnost těchto zdrojů. Do tvorby kvót vstupují i jiná, než pouze environmentální hlediska. Naproti tomu je možné nalézt mnohé případy

³ Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, Basel 1989. Oficiální český překlad z katalogu mezinárodních smluv v oblasti životního prostředí na oficiálním webu Ministerstva životního prostředí ČR. Česko. Ministerstvo životního prostředí. *Ministerstvo životního prostředí České republiky* [online]. Praha: MŽP, [cit. 3. 5. 2015] Dostupné z http://www.mzp.cz/cz/basilejska_umluva_kontrola_pohybu

jednání, které je považováno za ilegální, ale životnímu prostředí paradoxně škodí méně. Při zachování příkladu těžby dřeva a rybolovu jde například o střídme využívání těchto zdrojů domorodými kmeny, které ovšem není povoleno, protože například narušuje koncese udělené soukromým subjektům (OECD: 16). Mezinárodní trh s odpady takové možnosti v zásadě nenabízí. S vysokou intenzitou bývá ovšem upozorňováno na to, že (byť legální) vývoz odpadů daleko od místa jejich vzniku je ze své podstaty nemorální a rozhodně neprospívá životnímu prostředí. To v zásadě potvrzuje i snaha zakázat vývoz nebezpečného odpadu mimo země OECD definitivně.⁴

Přeshraniční pohyb: „(...) znamená každý pohyb nebezpečného odpadu nebo dalších druhů odpadu z oblasti spadající pod jurisdikci jednoho státu do nebo přes oblast spadající pod jurisdikci státu jiného, nebo do nebo přes oblast nespádající pod jurisdikci žádného státu, s podmínkou, že jsou na pohybu účastny alespoň dva státy (Basel Convention: Art. 2.2)“⁴. Typicky jde tedy o směnu v mezinárodním prostoru, na které participují dva a více států, ať už v roli příjemců, exportérů nebo jako státy transitní. V méně častých případech, které ovšem do této definice také zapadají, nemusí dojít ke směně, ale pouze k přemístění lokace odpadu v rámci jednoho státu, kdy je ovšem zapotřebí přejet přes území jiného státu. Pokud je odpad přemístěn v rámci jednoho státu a je při transportu třeba využít neutrální vody, nespadá tento pohyb do kategorizace podle Úmluvy.

Nebezpečný odpad: Za takový odpad se pokládá každý odpad splňující některý z předpokladů I. přílohy Úmluvy, nebo takový, který je považován za nebezpečný některým ze států, jejichž území se pohyb týká. Katalogizace odpadů je v Úmluvě provedena dvěma způsoby. Podle složek, které obsahují (dioxiny, ethery, arsenik etc.) a zároveň podle původu svého vzniku (např. zdravotní materiál, průmyslová barviva etc.) (Basel Convention: Annex I). Speciální kategorií, která se posuzuje individuálně je odpad produkováný domácnostmi. V praxi je v naprosté většině případů odpad z domácností posuzován také jako nebezpečný a musí s ním být nakládáno podle regulí BÚ. Výjimkami z BÚ, na které tedy není nahlíženo její optikou, jsou radioaktivní odpad, který podléhá specifické regulaci, dále jiné odpady regulované separátně a odpady které vznikají běžným provozem lodí, nebo jiného dopravního prostředku.

⁴ Tzv. Basel Ban z roku 1995, Viz. Blíže kapitola 3.3.1.

Nakládání s odpadem v souladu s nároky životního prostředí: Tento obrat je pro existenci BÚ, stejně tak jako celé problematiky nakládání s nebezpečnými odpady, naprosto zásadní. Bohužel je tento termín vykládán rozličně a stejně tak se velmi liší praxe nakládání s odpadem a nároky na něj kladeny. Samotný text doslova říká, že nakládání s odpadem v souladu s nároky životního prostředí "(...) znamená podniknout všechny možné kroky při nakládání s nebezpečnými nebo dalšími odpady takovým způsobem, který zajistí ochranu lidského zdraví a životního prostředí před rozličnými dopady, které tento odpad způsobuje (Basel Convention: Art. 2.8.)".

Škodlivé vlivy jednotlivých druhů odpadu jsou popsány v příloze číslo III, kde jsou uvedeny charakteristiky odpadů. V této sekci nechybí ani odkaz na jeho případné budoucí změny a rozšíření způsobená vědeckými objevy v oblasti negativních dopadů jednotlivých druhů odpadů (Basel Convention: Annex III).

3.2. Povaha ilegálního trhu s odpady

Literatura pojednávající ilegální trhy s ekologicky citlivým zbožím⁵ nabízí celou řadu definic a kategorizace těchto trhů. V případě ilegálního trhu s nebezpečnými odpady jde o speciální typ směny, kdy směňovaný statek vzniká legálně v zemi původu, ale ilegální je jeho export (OECD: s. 7). To je příklad některých druhů odpadu, jejichž směna je striktně zakázána nebo ostatních nebezpečných odpadů, jejichž směna je regulována a neprobíhá tedy volně. Regulace se tedy týká pouze samotného aktu přeshraničního pohybu, nikoliv vzniku produktu, který je regulován pouze vnitrostátně a princip státní suverenity příliš nedovoluje do této praxe zasahovat.⁶ Přitom právě vysoká a stále rostoucí produkce odpadu a odpadních látek domácnostmi, veřejným sektorem i podnikatelskými subjekty, je jednou z příčin tlaku na vývoz odpadu. Celkové porozumění příčinám, které vedou ke vzniku ilegálního trhu, je nezbytným předpokladem pro nalezení efektivních nástrojů k jeho eliminaci. Pro existenci jakéhokoliv trhu je nutné, aby aktérům (alespoň některým) generoval zisk. Pro vznik ilegálního trhu je ovšem důležitou podmínkou také fakt, že ilegální varianta přináší zvýšené zisky nebo nižší náklady, než varianta legální. Stejně je tomu i v případě trhu s nebezpečným odpadem. Zde je třeba porovnávat náklady

⁵ Kromě nebezpečného odpadu například obchod s ohroženými živočišnými druhy, s dřevem, s látkami rozkládajícími ozonovou vrstvu, s rybami apod. (OECD: 3)

⁶ Pro srovnání; například na ilegálním trhu s ohroženými živočišnými druhy se pohybují zvířata a rostliny, které byly nabyty ilegálně. Toto není případ odpadu.

na ilegální přeshraniční pohyb, kromě legální varianty, také s náklady na likvidaci odpadu v místě vzniku. Vyspělé, bohaté ekonomiky velmi často disponují vysokými standardy regulace v oblasti nakládání a likvidace odpadu. Pokud se subjekt generující zvýšené množství odpadu rozhodne nakládat s ním v souladu se zákonnou literou, způsobí to pro něj zvýšení nákladů na provoz. Studie z roku 2009 dokonce uvádí, že bylo v průměru 4 krát levnější pro subjekty na území Holandska vyvézt odpad na území Číny, než s ním naložit v souladu s vnitrostátními předpisy.⁷ Ilegální trh s odpadem konstituuje levnější ekvivalent k trhu legálnímu především z důvodu nedodržení potřebných bezpečnostních a hygienických standardů.

Dalším nepřímým faktorem, který hovoří ve prospěch rozkvětu ilegálního trhu s nebezpečnými odpady, je celkový růst objemu mezinárodní směny, a to zejména formou lodní přepravy. Tato v posledním desetiletí rostla meziročně v průměru o 10%. Trendy v lodní dopravě navíc i nadále vykazují tendence růst a přepravovat 90% celé tonáže v uzavřených kontejnerech, které je obtížné podrobit kontrole. Celou tuto situaci ještě komplikuje fakt, že jsou kontrolní orgány hrubě podfinancovány a podle statistických odhadů je kontrolováno pouze zhruba 1 – 2 % celkové lodní dopravy (OECD: 81).

Poskytnout přesný a nezkreslený obraz je u naprosté většiny ilegálních trhů s globálním rozsahem úkol v zásadě nemožný. Je proto nutné se spokojit jen s indiciemi, prokázanými trendy, modelacemi a obrysovými daty. V případě nebezpečného odpadu dostupné zdroje poměrně jasně hovoří o tom, že vznikají z větší části v industriálně rozvinutých bohatých státech. Studie OECD z roku 2012 uvádí, že je na světě produkováno kolem 8,5 milionu tun nebezpečného odpadu, většina v rozvinutých zemích (OECD: s. 20). Někteří autoři uvádějí dokonce i proporce vyšší než 90% (Kaya: s. 67).

Tento fakt samotný poukazuje na zdroje zboží pro případný ilegální trh, ovšem není ještě vypovídající vzhledem k jeho povaze a směřování. Za funkční indikátory vektorů směřování ilegálních nákladů s nebezpečným odpadem jsou považována především data týkající se exportů a importů jednotlivých států. Tato data jsou strany Úmluvy povinny poskytovat každoročně sekretariátu BÚ. Sekretariát, vládní a nevládní organizace působící v této oblasti upozorňují na četné disproporce mezi oficiálními exportními daty ze zemí OECD a importními daty v rozvojových zemích (OECD: 74). Dokreslující veličinou pak jsou také mezinárodní soudní spory, týkající se tohoto tématu.

⁷ Havoscope: Global black market information. [online]. [cit. 3. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.havoscope.com/cost-savings-from-illegally-dumping-trash-in-china/>

Podle programu OSN pro životní prostředí (UNEP) se celosvětové čisté příjmy z ilegálního pašování odpadů odhadují na částku mezi 10 a 12 miliardami amerických dolarů (USD). S obdobnými daty operují také neziskové organizace a internetová databáze Havoscope, která zisk odhaduje ve výši 11 miliard USD. Je tak co do velikosti srovnatelný například s hudebním pirátstvím, oděvními padělkami nebo ilegálním trhem s uměním.⁸ Jde o poměrně výdělečný podnik, který sice nedosahuje rozměrů největšího ilegálního trhu na světě, tedy trhu s drogami, ale i tak je jeho potenciál nezanedbatelný. Měřeno penězi, společná hodnota trhů s ekologicky citlivým zbožím dosahuje přibližně 15 – 20% objemu trhu s narkotiky (OECD: 14). Ovšem právě u ilegálních aktivit se zvýšeným přímým dopadem na životní prostředí jsou zásadnější ekologické důsledky, které bohužel není schopna žádná současná databáze ani přibližně vyčíslit.

Co se týká proporcionality ilegálního trhu s odpady oproti legálnímu, nezbyvá než pouze spekulovat. Jak již bylo zmíněno výše, nedisponuje světové společenství dostatečnými kontrolními kapacitami. Existuje ovšem skupina studií, které se zabývají kontrolami v určitém časovém úseku a regionu. Například EU network for implementation and enforcement of environmental law (IMPEL) označuje vývozy odpadu z EU mimo země OECD za častou praxi, která vyžaduje řešení.⁹ Tato organizace, která mimo jiné vytváří ucelenou metodiku kontrol lodní přepravy a detekce pašovaného odpadu, pracuje s daty získanými přímo v terénu. Podle namátkových kontrol provedených v evropských přístavech v roce 2005 činil poměr lodí s ilegálně naloženým nebo špatně označeným odpadem dokonce 80%. V jiném průzkumu dochází tato organizace k výsledku 40% (IMPEL in OECD: 133). Výsledky zmíněných průzkumů jsou ovlivněny rozdílnou metodikou, ale jako přibližná indicie o proporcionalitě trhu s odpady má jistou vypovídající hodnotu.

⁸ Havoscope: Global black market information. [online]. [cit. 3. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.havoscope.com/trash-smuggling-market-value/>

⁹ EU Network for implementation and enforcement of environmental law. [online] European Union [cit. 3. 5. 2015]. Dostupné z <http://impel.eu/projects/cooperation-and-awareness-raising-to-prevent-illegal-traffic-in-waste-to-non-oecd-countries-in-asia-2/>

3.3. Právní rámec

3.3.1. Basilejská úmluva

Basilejská úmluva o kontrole pohybů s nebezpečným odpadem přes hranice států a jejich zneškodňování, která byla podepsána v roce 1989, nabyla účinnosti po ratifikaci dostatečného počtu států v roce 1992. V současnosti má 183 smluvních stran.¹⁰ Jedná se o jedinou mezinárodní smlouvu aspirující na regulaci přeshraničních pohybů s nebezpečným a jiným odpadem v celosvětovém měřítku. V době svého vzniku byla Úmluva reakcí na rozšířené veřejné pobouření týkající se vývozu odpadů do rozvojových zemí, kdy tato praxe začala být značně rozšířená. Skokový vzrůst zájmu veřejnosti a značná medializace tématu způsobily i zvýšenou pozornost, kterou k obchodu s odpady upřelo mezinárodní prostředí. Jedním z výstupů této snahy je právě BÚ (Kaya: s. 67). BÚ a celé licenční schéma, které s sebou přináší, jsou kompromisem mezi neregulovaným volným obchodem a úplným zákazem jakéhokoliv vývozu. Mezi státy, které dosud smlouvu plně neratifikovaly, patří například Spojené státy americké, Afgánistán, Korejská lidově demokratická republika a několik dalších států geograficky náležících převážně do oblasti afrického sahelu.

Součástí Úmluvy je detailní taxonomie, která rozlišuje odpady a odpadní látky podle typu škodlivosti. S odkazem na toto třídění následně určuje, zda je pohyb přes státní hranice zakázán, nebo je pouze regulován. Ale i v případě regulovaných substancí je možné převoz zakázat individuálně, a to v následujících případech:

- Vnitrostátní regulace přijímajícího státu výslovně zakazuje dovoz dané látky. Domácí jurisdikce tedy dosahuje přísnějších měřítek než BÚ. V tom případě daná země ztrácí také právo substancí i vyvážet.
- Je zakázáno vyvážet odpad do států, které nedisponují dostatečně kvalitními kapacitami pro naložení s odpadem v souladu s potřebami životního prostředí.
- Obchod se zeměmi, které nejsou signatáři BÚ je striktně zakázán.
- Je bezpodmínečně zakázáno vyvážet odpad jižně od 60° jižní šířky. Toto opatření brání neutrální Antarktidu. (Kaya: s. 72)

¹⁰ Basel Convention. [online] Secretariat of Basel Convention [cit. 3.5.]. Dostupné z: <http://www.basel.int/Countries/StatusofRatifications/PartiesSignatories/tabid/4499/Default.aspx>

Regulace s sebou přináší několik povinností, které jsou aktéři povinni splnit. V první řadě musí s transportem souhlasit všechny dotčené státy. Tedy nejen stát exportní a stát (státy) importní, ale také všechny státy tranzitní. Pro udělení licence je tedy potřeba ještě před samotným vyplutím získat tento souhlas, který je součástí hlavního dokumentu nazvaného Movement document. Součástí této listiny je, kromě plánované trasy, také detailně popsany obsah nákladu. Důležitou podmínkou pro povolení takového převozu je dohoda exportéra a příjemce na naložení s odpadem způsobem, který je v souladu s životním prostředím. Přinejmenším problematicky se v tomto ohledu jeví dvě roviny dohody. Jednak, jak již bylo zmíněno výše, je samotná definice konání v souladu s životním prostředím dosti vágní, nejednoznačná a umožňuje tak velmi volný výklad vzniklých povinností. Za druhé nepodléhá podoba Movement documentu žádnému schvalovacímu mechanismu v rámci sekretariátu smlouvy, nýbrž je interní záležitostí mezi exportním státem a subjektem, který převoz provádí. Otázkou tedy zůstává, zda státy provádí v dostatečné míře kontrolu nakládání s vyvezeným odpadem mimo své hranice. Další výraznou slabinou systému je, že ještě nebyl převeden do jednotného elektronického systému (OECD: 109). Movement document i všechny ostatní náležitosti jsou vyřizovány poněkud staromódně, pouze v papírové podobě, což veškerý kontrolní potenciál licenčního schématu značně limituje.

Pokud je detekován náklad ilegálního odpadu, je za jeho existenci zodpovědný exportní stát. Ten je posléze povinen vzít náklad zpět a zajistit jeho ekologickou likvidaci, ať již na vlastní náklady, nebo na náklady jiného subjektu, který odpad vyprodukoval. Pokud to není možné, musí zajistit jeho likvidaci v souladu se zněním Úmluvy (Basel Convention: Art. 2.2.). Pokud je za ilegální odpad primárně zodpovědný importér, například tím, že zkresloval svoje recyklační a úložné kapacity, musí se o nápravu postarat on. V případě, že se vina nedá jednoznačně prokázat, dělí si náklady na nápravu všechny strany kontraktu rovnocenně.

3.3.1.1. Basel Ban – neúspěšný pokus o změnu trhu s odpadem

Samotný koncept přednostního souhlasu podle BÚ je konsenzuálním východiskem ze složitých jednání při jejím vytváření. Toto licenční schéma je kompromisem mezi zastánci volného obchodu a jeho odpůrci, kteří prosazují naopak naprostý zákaz vývozu odpadu za hranice státu, kde byl generován. I podle logiky nezávazných ustanovení Úmluvy by se měly všechny participující strany zasadit především o odpovídající

likvidaci odpadu co nejbliže jeho vzniku je to možné. Samotný mezinárodní transfer by tedy měl přijít až jako poslední řešení, kdy se veškerá snaha o naložení s odpadem jeví jako méně vyhovující z pohledu životního prostředí.

Proto byl prakticky ihned po vstoupení BÚ v platnost v roce 1992 iniciován proces pozměňovacího návrhu k dosavadnímu textu Úmluvy, který by zpřísnil možnosti přeshraničních pohybů. Toto zpřísnění bylo cíleno zejména na směřování odpadů z vyspělých, rozvinutých zemí, do zemí rozvojových (Kaya: s. 72). Výsledkem veřejného tlaku byl pozměňovací návrh schválený na III. Konferenci participujících stran BÚ v roce 1995. Na základě tohoto pozměňovacího návrhu byl k textu Úmluvy připojen článek 4a, který vešel obecně ve známost jako Basel Ban¹¹ (dále jen BAN) a příloha č. VII, která obsahuje výčet států, ze kterých je podle BAN zakázán jakýkoliv vývoz nebezpečného odpadu, ať již za cílem likvidace nebo recyklace podle definice BÚ do států, které se v tomto výčtu nenacházejí (Basel Convention: Art. 4a, odst. 1). Nejde tedy o definitivní zákaz přesunu nebezpečného odpadu přes hranice, ale pouze o rozdělení světového společenství na dva tábory. Skupině států zmíněné v tomto seznamu je povolen převoz nebezpečného odpadu pouze a výhradně v jejím rámci, přičemž musí i nadále dodržet pravidla licenčního schématu a získat přednostní souhlas. Těmito státy jsou členské státy OECD, Evropské unie a Lichtenštejnsko (Basel Convention: Annex VII). V zásadě jde tedy o nejrozvinutější státy, které jsou odpovědné za produkci většiny nebezpečného odpadu světa, a kterým je tímto zakázáno vyvázet jej do států chudších.

Jako u většiny smluv zasahujících do mezinárodního práva, podléhá i BÚ přísným schvalovacím procesům v případě změny. Změna textu musí být přijata pouze na regulérní Konferenci stran Úmluvy a musí pro ni hlasovat alespoň tři čtvrtiny přítomných (Basel Convention: Art. 17 odst. 3). Aby ovšem taková změna vstoupila v platnost, je nadále potřeba ratifikace této změny „alespoň třemi čtvrtinami účastníků hlasujících pro, nebo dvěma třetinami všech stran Úmluvy (Basel Convention: Art. 17 odst. 4)“. V současnosti k ratifikaci přistoupilo pouze 83 stran Úmluvy, což není dostačující počet. To znamená, že dnes, tedy více než dvacet let od konání Pařížské konference, nenabývá BAN účinnosti a nevyplývají z něj žádná práva ani povinnosti pro přeshraniční pohyby nebezpečného odpadu.

¹¹ Basilejský zákaz.

3.3.2. Regionální dohody: Reakce na nefunkční Basel Ban

Kompromisní znění BÚ, společně s neúspěchem BAN, přimělo některé, zejména rozvojové státy přejít na novou taktiku a vyvinout úsilí na vytvoření nových smluv s regionálním dosahem, které je mají bránit před importy odpadu z rozvinutých zemí. Mezi tyto dohody patří především **Bamaská úmluva** uzavřená pod hlavičkou Organizace Africké Jednoty (OAJ, dnes Africká Unie-AU), **Úmluva Lome IV** mezi státy EU a seskupením států z Afriky, Karibiku a Tichého oceánu (ACP), **Waiganská úmluva** pro státy Pacifiku a **Izmirský protokol** jako dodatek k Barcelonské smlouvě týkající se států ležících na pobřeží Středozemního moře.

Bamako a Waigani jsou mezinárodními smlouvami mezi státy náležícími do určitého regionu, které zakazují import nebezpečného odpadu. Bamaská úmluva byla podepsána na konferenci OAJ v roce 1991 a vstoupila v platnost v roce 1998. Text této smlouvy do značné míry reflektuje ideu BAN a vztahuje ji na africký kontinent. Dále pak reguluje přeshraniční transfery s odpadem v rámci regionu. Jedná se o velmi ambiciózní smlouvu, která má jednak za cíl ochránit ekonomicky slabé africké státy před ekologicky nešetrnými importy a zároveň vyjádřit podporu BAN. Obdobně Waiganská úmluva zakazuje import odpadu na území signatářů a upravuje vzájemné vztahy v případě transferu mezi nimi. Stranami tohoto paktu jsou Austrálie, Cookovy ostrovy, Federativní státy Mikronésie, Fidži, Kiribati, Nový Zéland, Papua Nová Guinea, Šalamounovy ostrovy a Tuvalu (Kaya: s. 78). Dále byla tato smlouva ratifikována Velkou Británií, Francií a Japonskem (OECD: 20).

IV. Úmluva z Lome byla podepsána v roce 1989 a vstoupila v platnost o dva roky později. Jedná se o tematicky poměrně širokou a pestrou dohodu, která upravuje především obchodní podmínky mezi Evropským společenstvím (ES) a ACP a poskytování rozvojové pomoci. V oddíle týkajícím se životního prostředí se nicméně nachází i článek 39, který je kompletně věnován přeshraničním pohybům s nebezpečným odpadem. Podle něj je zakázáno všem státům ACP přijímat odpad nejen z ES, ale i z jakéhokoliv jiného státu mimo ACP. Naproti tomu státům ES je zakázán vývoz nebezpečných odpadů do ACP (Kaya: s. 78).

Dalším regionálně ukotveným paktem regulujícím obchod s odpadem je Izmirský protokol z roku 1996, který je dodatkem k Barcelonské úmluvě o ochraně Středozemního moře před znečištěním. Na základě tohoto protokolu, který nabyl účinnosti v roce 2008,

je zakázán přeshraniční obchod s odpadem z rozvinutých do méně rozvinutých zemí v regionu, ať již za účelem recyklace, nebo likvidace (Kaya: s. 78).

V pravdě specifickým příkladem teritoriálně určené regulace trhu s odpadem je Evropská regulace obchodu s odpady z roku 1998, dnes ve znění úprav z roku 2006. Tato regulace zakazuje vývoz běžného odpadu určeného ke konečné likvidaci mimo země EU a EFTA. Zároveň zakazuje vývoz nebezpečného odpadu mimo země OECD (OECD: 20). Odpad určený k recyklaci tedy nespadá do jurisdikce této regulace.

3.4. Státy periferie jako importéři odpadu

Je mnoho důvodů, proč jsou právě rozvojové státy vhodnými abonenty příjmu nebezpečného odpadu. V této části jsou pojednána především dílčí specifika a příčiny této problematiky.

Většina rozvojových států se potýká s problémy, jako jsou nízká vzdělanost, zadluženost, nevýhodné postavení v mezinárodní směně a závislost na zahraniční pomoci. S tím se pojí i celá řada politických důsledků jako malá rozvinutost demokratického uspořádání, korupce a obtížná vymahatelnost práva. Tyto i mnohé další příčiny dostávají rozvojové země do schizofrenní situace při nakládání s přírodními zdroji a při ochraně vlastního životního prostředí. Mezinárodní směna se neustále zintenzivňuje a rozvojové státy do ní vstupují především jako zásobárny surovin a produktů s nízkou přidanou hodnotou obecně. Specificky v případě mezinárodní směny odpadu (především té ilegální) se tato situace poněkud obrací. Tentokrát rozvinuté státy a mezinárodní korporace generující zisk pro osoby v nich žijící vyváží produkt, který sám o sobě představuje problém. Nadnárodní firmy se v těchto situacích ocitají v pozici silnějšího subjektu s rozpočtem i několikanásobně vyšším, než je rozpočet dotčeného státu nebo regionální jednotky.

Politické důvody jsou živnou půdou existence ilegálního obchodu. Vykládka nebezpečného odpadu bývá umožňována díky specifickému korupčnímu řetězci sahajícímu od vládních špiček, přes lokální autority, až po místní obyvatele. Právě rozličnost tohoto řetězce, který začíná u vysokých hráčů v rozvinutém světě, velmi ztěžuje jakýkoliv boj proti němu. S pohledu politika z rozvojové země představuje příjem odpadu z rozvinutého světa možnost jednoduchého výdělků při poměrně malém riziku odhalení. Pokud již dojde k přímému odhalení ilegálního transferu nebo likvidace odpadu, jsou potrestáni především ti, kteří jsou chyceni na místě, tedy ti, kteří se v tomto řetězci

nacházejí úplně nejnižší (OECD: 35). Je smutným faktem, že místní obyvatelstvo v rozvojové zemi vlastně na ilegálním obchodu s odpadem nikdy nevydělá. V případě chycení při činu je následek zřejmý, ale i v případě „úspěšné“ realizace na ni doplácí narušením životního prostředí a vlastního zdraví. Rozvojové země tak směřují krátkodobý zisk omezené skupiny jedinců za dlouhodobé znečištění životního prostředí. To je i hlavní ideový rozměr BANu. Odpůrci tohoto opatření oponují především tím, že nebezpečný odpad představuje příležitost zisku a dlouhodobého rozvoje chudých oblastí v nerozvinutém světě. Podle této logiky ovšem mají rozvojové země na výběr mezi ekonomickou stagnací a znečištěním, což je pouze imaginární dichotomie, která je způsobena tlakem ze silnějších oblastí světo-ekonomiky.

Samostatnou kapitolou pak jsou případy, kdy státy a lokální autority samy vytvářejí poptávku po odpadech, a to zejména z důvodu recyklace. To se týká především těch států, kde mezinárodní korporace realizují svou výrobu z důvodu nižších nákladů na práci. Typicky tzv. „asijské tygři“, tvoří poptávku po elektronickém odpadu, který znovu využívají k výrobě levného elektrika (OECD: s. 29). Takováto praxe by do jisté míry sama o sobě nepředstavovala zásadní problém. Ten přichází až ve chvíli, kdy je tento svěbytný druh nebezpečného odpadu neadekvátně a bez potřebného zajištění vyložen a tříděn dělníky bez základních ochranných pomůcek. Kupříkladu v Číně je tato praxe velmi rozšířená. Způsobuje dalekosáhlé problémy celých ekosystémů, do kterých postupně extrahují nebezpečné látky ze vzácných kovů, a kde následně zůstává ta část odpadu, která se již nehodí pro následné využití. Zasaženy jsou také obydlené oblasti nacházející se poblíž. Tento odpad často obsahuje dioxiny, které při nechráněném kontaktu způsobují léze na kůži, rakovinu, selhání jater a ledvin (OECD: 47). Recyklační potenciál elektronického odpadu je i jednou z příčin, proč některé rozvojové země nepřistoupily k ratifikaci BAN, přestože jeho hlavním posláním je tyto země chránit. BAN totiž, na rozdíl od původní BÚ, nerozlišuje mezi odpadem určeným ke konečné likvidaci a odpadem k recyklaci. Státy jako Brazílie, Indie, Malajsie, Filipíny etc., by pak přišly o možnost tohoto levného zdroje surovin pro svůj průmysl (Kaya: s. 75). Jakýmsi přídatným jevem těchto obchodů za účelem recyklace je i ilegální dovoz nebezpečného odpadu, který je určen k likvidaci, ale pomocí falšování etiket je označen jako vhodný k recyklaci. Tento je pak dovezen společně s e-odpadem a ponechán v přírodě (OECD: s. 30).

Další komplikací pro rozvojové státy je nákladnost a náročnost kontrol a prevence těchto dovozů. I při nejlepší vůli postihnout ilegální dovoz odpadu, nedisponují většinou

rozvojové země dostatečnými kapacitami pro zajištění kontrol a monitoringu těchto aktivit. Z tohoto důvodu je ve většině rozvojových zemí podrobena kontrole jen přibližně 1 – 2 % nákladních lodí (OECD: s. 81). Z tohoto pohledu se tedy jeví risk oproti možnému zisku jako snadno únosný. Dále je potřeba vzít v úvahu časté korupční jednání při importních kontrolách a značnou technickou komplikovanost jejich provádění. Nejenže je kontrola uzavřených lodních kontejnerů problematická technicky a administrativně, ale v případě nebezpečného odpadu klade také vysoké nároky na personál a jeho vybavení. Jako prokazatelný důkaz odhalení nepovoleného nebo špatně značeného nákladu s odpadem je nutný detailní, nezávislý, chemický rozbor a fotodokumentace. Takto erudovaným personálem a drahým vybavením celní kontroly v rozvojových zemích běžně nevlastní. Další možností, která by pomohla zefektivnit potírání zločinů, je permanentní monitoring dopravních cest a rozsáhlých pobřežních vod. I zde se objevuje problém vysoké nákladnosti jak na personál, tak na vybavení a technologie, jako například satelitní snímání.

Hlavním důvodem pro export nebezpečného odpadu do rozvojového světa je snížení nákladů spojených s jeho likvidací. Faktem ovšem je, že naložit s nebezpečnými odpady tak, aby to nebylo škodlivé životnímu prostředí, je v zásadě nedosažitelným úkolem. I zde tedy platí, že i zákonné naložení, které splňuje požadavky obvyklé v rozvinutých státech, se neobejde bez ekologických následků. Snahou regulace je tyto negativní vlivy zmírnit na minimum.

Neméně závažné jsou také sociální problémy, které ilegální skládkování způsobuje. Zisk z takového jednání zpravidla nebývá rovnoměrně rozprostřen mezi dotčené obyvatelstvo, ale zůstává pouze v rukou politických elit a zločineckých gangů. Příjem ilegálních nákladů s nebezpečným odpadem totiž nemusí nutně být jedinou, hermeticky oddělenou nezákonnou aktivitou těchto aktérů. Jako velmi časté se naopak jeví to, že je tato činnost jen jedním ze zdrojů výdělků například pro hráče na trhu s bílým masem, narkotiky, zbraněmi, dřevem, nebo například s ohroženými živočišnými druhy. Známé jsou i příklady, kdy tato činnost pomáhá financování stranám lokálních konfliktů nebo teroristickým skupinám (OECD: s. 45). Přesnou velikost mezinárodního trhu s nebezpečným odpadem není schopna vyčíslit žádná statistika. Organizace OECD jej odhaduje přibližně na 10 až 20 miliard USD ročně (OECD: s. 37), tedy přibližně na 10% světového trhu s narkotiky. Do značné míry tento poměr platí i v boji proti těmto druhům ilegálních aktivit. Pokud totiž rozvojové státy investují do potírání organizovaného

zločinu, bojují především s obchodem s drogami nebo s bílým masem. Životní prostředí tak trpí malým zájmem i medializací.

Státy periferie se od sebe ovšem v mnohém liší. Z ekosocialistického úhlu pohledu je signifikantním fenoménem vztah státu ke kapitálu. Specificky v prostředí mezinárodního trhu s odpady je potřeba nahlížet na odpad jako na komoditu, prostřednictvím níž je kumulován kapitál. Stát může tuto kumulaci ve prospěch zájmových skupin pasivně či aktivně umožňovat. Dělení států periferie ve vztahu ke kapitálu bylo v obecné rovině představeno v kapitole 2. 2. 3. Následující řádky si kladou za cíl aplikovat toto schéma na trh s odpady a umožnit tak zběžnou komparaci přístupů a motivací států periferie pro přijímání ilegálního odpadu.

- Proto-states:

Z této skupiny nejchudších, nefunkčních států se rekrutuje podstatná část adresátů ilegálních nákladů. Velmi slabá nebo fakticky neexistující infrastruktura a vláda práva představuje ideální prostředí pro ilegální vykládku. Na území těchto států dochází k dovozu odpadu ve dvou hlavních podobách - trvalé dovozy odpadu k recyklaci a ilegální dovozy nebezpečného až toxického odpadu.

Zařazení prvního druhu dovozů mezi ilegální je do značné míry problematické. Jde o odpad určený k recyklaci za podmínky provedení tohoto úkonu v souladu s nároky životního prostředí, což je v rámci proto states nereálné. Jak již bylo zmíněno výše, odpad určený k recyklaci je velmi diskutabilním bodem BÚ, který aktéři na trhu zneužívají. V dnešní podobě se k recyklaci využívá především starý elektroodpad (staré kuchyňské spotřebiče, staré televize, kabely etc.) nebo menší elektronika (mobilní telefony, počítače, tablety etc.), souhrnně e-odpad. E-odpad je velmi žádanou komoditou pro svůj vysoký obsah mědi a vzácných kovů. V proto states existuje celá řada míst, kam je tento odpad permanentně, bez potřebného zajištění dovážen. Jsou to místa oficiálně hlášena jako skládky komunálního odpadu, ale slouží jako odbytiště e-odpadu z vyspělých zemí. Příkladem těchto skládek jsou Agbogbloshie (Accra, Ghana), nebo Ikeja Computer Village (Lagos, Nigérie).¹² Odpad, pravidelně dovážen ve vysokých tonážích, je tříděn a opracováván místním obyvatelstvem (často i dětmi a ženami) bez jakéhokoliv

¹² OSIBANJO, Oladele. *Basel Convention* [online]. [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z: <http://synergies.pops.int/ManagementReports/Gender/GenderHeroes/GenderofHeroesofAfrica/tabid/4762/language/en-US/Default.aspx>.

ochranného oděvu v 10 až 12 - ti hodinových směnách za výdělek okolo 1 USD denně. Nepotřebný materiál je ponechán volně, nebo pálen. Komponenty vhodné k recyklaci jsou posléze prodávány k novému zpracování v elektroprůmyslu. Tato výroba s vyšší přidanou hodnotou už je ale z valné většiny realizována mimo proto states (například v late-industrializing developmentalist states). Na tomto obchodu přímo participuje stát, lokální autority nebo skupiny na ně napojené.

Nebezpečný a toxický odpad je do proto states dovážen velmi často současně s e-odpadem určeným recyklaci. Jindy je dovážen odděleně a je posléze vyložen volně v přírodě nebo také na příměstských skládkách. Povaha těchto dovozů je ale spíše nárazová a nepravidelná. Stát je jejich aktivním účastníkem spíše zřídka. Častějším scénářem je ilegální vykládka bez vědomí státních institucí, nebo za jejich přispění pasivním „niceděláním“, často motivovaným korupčním protiplněním. Dalším motivem pro přijímání nebezpečného odpadu, převážně v rozvrácených státech, na jejichž území se odehrává konflikt, jsou zisky pro jednotlivé ozbrojené skupiny či guerilly.

- Rentier states:

I do této skupiny států je odpad ilegálně dovážen, ale v mnohem menší míře a s poněkud odlišnými motivy. Rentiérské státy nezakládají svou strategii kumulace kapitálu na zpracovatelském průmyslu, tudíž nemají přílišný zájem o odpad použitelný k recyklaci. V omezené míře tak tyto státy akceptují odpad z jádra světo-ekonomiky jako podružný zdroj příjmů pro bohatou vrstvu, často napojenou na státní aparát.

- Late-industrializing developmentalist states:

Skupina později industrializovaných států zaujímá na mezinárodním trhu s odpady velmi důležité místo. Zejména státy s rozvinutým nebo rozvíjejícím se zpracovatelským průmyslem slouží jako odkladiště e-odpadu, nebezpečného odpadu i komunálního odpadu. Hlad po recyklovaných surovinách byl již popsán výše. Late-industrializing states tak dovážejí e-odpad (postup i podmínky nakládání ničím zásadně neliší od praxe proto states) z centra i již tříděný materiál z proto states. Tato činnost je státem tolerována nebo dokonce podporována.

Zajímavým fenoménem je dovoz komunálního odpadu, který státy jádra z větší či menší části recyklují samy. Produkce komunálního odpadu je však i tak příliš veliká. Mezi státy jádra a late-industrializing states probíhá poměrně intenzivní mezinárodní směna nabývající podoby dovozu levného zboží do vyspělých zemí. Nazpět se pak musí vracet

prázdné lodní kontejnery, aby mohly být znovu naloženy. Proto jsou často tyto kontejnery naloženy, mimo jiné, běžným komunálním odpadem, který je k recyklaci vhodný jen částečně.

- Hobbesian contender states:

Zde je podobná situace jako u late-industrializing states. Objevují se ovšem ojedinělé případy aktivního vystupování (přínejmenším rétorického) proti přijímání neužitého odpadu, které představuje jen jednorázový příjem a dlouhodobou ekologickou zátěž. To se týká některých států BRIC, především pak Číny,¹³ která je zároveň jedinou z těchto zemí, která ratifikovala BAN.

3.5. Státy jádra jako exportéři odpadu

Rozvinuté, industrializované státy globálního severu jsou většinovými producenty odpadu regulovaného Úmluvou. Jejich role v tomto bodě zdaleka nekončí. Zásadní úlohu totiž tito aktéři sehráli při samotném vzniku trhu tím, že z odpadu udělali obchodovatelnou komoditu. V 50. letech 20. století vznikly první státní či polostátní firmy podnikající v oblasti likvidací odpadu, což dalo vzniknout odpadovému hospodářství. V první fázi ještě tato činnost nepodléhala vysoké regulaci a jejím hlavním posláním bylo odstranit odpad pryč z velkých měst bez ohledu na to, zda se tak dělo zavážením odpadu do přírody, nebo pálením. Nakládání s odpadem bylo takto v rozvinutých ekonomikách postoupeno trhu a díky tomu vzniklo celé podnikatelské odvětví, které má za prvotní cíl kumulovat kapitál se všemi aspekty, které k tomu patří. V 70. letech začala být ekologická zátěž neregulovaného nakládání s odpadem velmi citelná a státy začaly přicházet s výraznými regulacemi a předpisy, které tuto činnost značně prodražily. Z tohoto důvodu velké firmy, města a regiony hledaly cesty jak na nakládání s odpadem co nejvíce ušetřit a snížit tak svoje náklady. Vývoz za hranice se jevil být levnou a dostupnou alternativou k nákladnému skládkování a spalování. U počátku fenoménu mezinárodní směny odpadu tedy stála komodifikace společně se stále rostoucími objemy generovaného odpadu.

¹³ PLUMER, Brad. *Washington post* [online]. 9. 5. 2013, [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z [www: https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/05/09/chinas-crackdown-on-trash-could-make-it-harder-for-u-s-cities-to-recycle/](https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/05/09/chinas-crackdown-on-trash-could-make-it-harder-for-u-s-cities-to-recycle/).

Státy ekonomického centra vystupují na trhu s odpady v současnosti v různých rolích, které se v základních obrysech příliš neliší od typizace vztahu státu a kapitálu podle Polaniyho, upraveného van Apeldoornem:

- Market creation:

Role tvůrce, a v případě potřeby i ochránce trhu s odpadem, je pro vyspělé západní státy typická. Byly to právě státní instituce, které v 50. letech legitimizovaly a stanovily pravidla komodifikovaného trhu s odpadem. V současnosti se ani nejeví jako příliš pravděpodobné, že by státy od této praxe měly ustupovat a prosazovat de-komodifikaci, ačkoliv míra zapojení státu (státní podniky, polostátní firmy, soukromé subjekty) se v nakládání s odpadem různí. V případě komunálního odpadu stát napomáhá efektivnímu fungování trhu v podobě prostředníka mezi domácnostmi a subjekty zodpovědnými za svoz odpadu.

- Market correction:

I druhá role van Apeldoornova schématu se vyspělých států bytostně týká. Zejména ve druhé vývojové fázi existence odpadového hospodářství v 70. letech začíná tato role nabírat na významu a intenzitě. Nakládání s odpadem je podrobováno stále přísnější regulaci. Zvyšují se nároky na zařízení, která odpad transportují a která jej ukládají, spalují, třídí nebo recyklují. Podobně se stupňují požadavky na hygienické pomůcky a bezpečnostní oděvy personálu. Dalším regulačním principem státu je podpora recyklace odpadu a jeho dalšího využití. Recyklace podléhající náročným regulativům je činností kapitálově velmi náročnou. Proto státy jádra při jednáních o podobě BÚ trvaly na povolení vývozu odpadu určeného k recyklaci. Například Spojené státy takto oficiálně „recyklují“ více než 20% svého papíru a kolem 50% plastových lahví.¹⁴ Silnou pozici mají také vyspělé státy v soukromém sektoru, kdy regulují odpadní znečištění ekologicky náročných provozů, jako jsou továrny, energetika etc. V tomto případě se ovšem z ekosocialistického pohledu jedná o aktivitu velmi často nedostatečnou, protože neobsahuje veškeré náklady na obnovu přírodních zdrojů.

¹⁴ PLUMER, Brad. *Washington post* [online]. 9. 5. 2013, [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z [www: https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/05/09/chinas-crackdown-on-trash-could-make-it-harder-for-u-s-cities-to-recycle/](https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/05/09/chinas-crackdown-on-trash-could-make-it-harder-for-u-s-cities-to-recycle/).

- Market direction:

Nezdá se, že by státy aspirovaly na silnější a direktivnější roli na poli nakládání s odpadem, ačkoliv je skutečností, že mnoho takto podnikajících firem nepatří výhradně do soukromých rukou, nýbrž mívají státní a polostátní charakter. Státní a veřejné instituce také bývají zprostředkovatelem nakládání s odpadem, kdy tuto službu poptává zpravidla lokální instituce a ne každý občan jako jednotlivec.

- External representation:

Existence a podoba mezinárodní směny odpadu je z velké části výsledkem vlivu této role států. BÚ je kompromisem, který vznikl mezi zastánci volného obchodu s odpady a stoupenci jeho úplného zákazu. Podřízené postavení státu ve vztahu ke kapitálu v neoliberalní ekonomice se v tomto případě potvrzuje, neboť se BÚ jeví jako výhodná pro velké industriální firmy zemí globálního jihu a zpracovatelský průmysl rozvojových zemí. BAN, jakožto nejodvážnější návrh regulace přeshraničního pohybu odpadu, je ze zemí OECD ratifikován pouze členskými státy EU. EU se v otázkách životního prostředí snaží udržet roli světového lídra. Proč tomu tak je, a zda je tato praxe skutečností i reálně, by byl jistě námět na rozpracování, který by ale již sahal mimo rámec této práce. Ostatně i případová studie Trafigura 2006 pojednává situaci vývozu odpadu z členského státu EU a reakci EU institucí.

3.6. Ekosocialismus a ilegální trh s odpady

Předchozí dva oddíly usouvztažňují mezinárodní trh s odpady k Teorii světového systému a k její mezistátní povaze. Jejich cílem bylo aplikovat přeshraniční směnu odpadu jako jeden z projevů vztahů jádra a periferie, zároveň s pojmenováním rolí jednotlivých aktérů, které na ní participují. Teorie světového systému tak poskytuje jasně definované schéma, díky kterému je možno tento trh nahlížet a porozumět jeho souvislostem v mezinárodním prostoru. Následující řádky aspirují, stavějíc na Teorii světového systému, pojmenovat motivy pro ilegální export odpadu z ekosocialistického pohledu a popsat jeho negativní dopady.

Specificky v nakládání s odpadem a jeho přeshraničním pohybem, o jehož vektorech pojednávaly předchozí oddíly této práce, dochází ke zhoršování výrobních podmínek. Zachování určitého standardu výrobních podmínek je v dlouhodobém zájmu kapitalistického ekonomického systému. Jak konkrétně tedy jádro světo-ekonomiky

podkopává vlastní výrobní podmínky při externalizaci nákladů na likvidaci svého odpadu? Pro lepší přehlednost je užít O'Connorův druhý rozpor, který je rozdělen do **tří hlavních kategorií** (O' Connor in Spence: s. 90).

- Public space and infrastructure:

Veřejná debata, týkající se nekalých praktik spojených s ilegálním trhem s odpady a jeho negativními důsledky, je v současnosti tématem na okraji společenského zájmu. Vlivná média jsou zpravidla vlastněna kapitálově silnou vrstvou sídlící v centru světové ekonomiky. Jako taková se mnohem intenzivněji soustředí na odpadovou problematiku v rámci vyspělých ekonomik, zejména pak na problémy a nákladnost svozu komunálního odpadu. Dalším častým tématem je recyklace odpadu a porovnávání výsledků jednotlivých zemí v tomto ohledu. Pokud se média vůbec zabývají tematikou vývozu odpadu mimo prostor rozvinutého západu, pak tak činí většinou při jednorázových odhaleních ekologických katastrof s ním spojených. O trvalém zájmu zasazeném do komplexního rámce může být řeč pouze v případě marginálních ekologických médií nebo u mezinárodních sociálních hnutí jako Greenpeace etc.

Zisky z příjmu odpadu zůstávají v rukou privilegované menšiny často napojené na státní aparát a lokální autority. Přijímání západního odpadu nenapomáhá v drtivé většině případů ani ke zvýšení standardů nakládání s odpadem v koncových zemích. Veřejný prostor také snižuje svoji kvalitu. Vykládka odpadu totiž často probíhá přímo ve volné přírodě, terénních trhlinách a dutinách a v neposlední řadě také přímo v příměstských a městských oblastech. Okraje větších aglomerací totiž poskytují levnou pracovní sílu pro likvidaci nebo recyklaci odpadu.

- Labour power:

Tato kategorie výrobních podmínek v O'Connorově podání je podrobována značné kritice. Ekosocialistické akademické spektrum se shoduje na tom, že je práce podhodnocena a že je proletariát skrze ni vykořisťován. Úbytek schopných pracovních sil není realitou globálního pracovního trhu, v brzké době vedoucí k závažným systémovým problémům. Faktem je, že pracovní podmínky pro osoby zaměstnané v koncových zemích jsou velmi složité. 10 – 12 hodinové směny nejsou žádnou výjimkou, stejně tak

jako vysoké zapojení dětské práce při výdělcích nezdědka oscilujících okolo 1 USD za den.¹⁵ Pracovníci nejsou vybaveni ani základním bezpečnostním oděvem jako obuví, rukavicemi, respiračními rouškami etc. Fyzicky tak přicházejí do kontaktu s těžkými kovy, dioxiny a dalšími tělu škodlivými látkami. Obzvláště u dětí, které si kontaminované ruce dávají do kontaktu s pusou častěji než dospělí, je toto obrovským zdravotním problémem. Další nebezpečí představují volně se pálící části odpadu a z jejich vdechnutí plynoucí respirační obtíže. Celkově tato práce může přivodit enormní zhoršení zdravotního stavu, nehledě na nedostatečný odpočinek pro pracující. Ti bývají po několika letech služby naprosto vyčerpaní s poznamenaným zdravým, bez odstupného a nároku na důchod, vyměnění čerstvou pracovní silou.

- External nature:

Externí příroda je mezinárodní směnou s odpady poznamenána zřejmě nejvíce ze všech podkategorií výrobních podmínek. Vysokou zátěž pro životní prostředí představuje již samotný transport, který je převážně prováděn pomocí lodní přepravy. Lodní provoz sám o sobě zanechává vysokou ekologickou stopu v podobě výfukových plynů do ovzduší a dalšího odpadu (pevného i kapalného skupenství), který je produkován samotným provozem lodi. Další samostatnou kapitolou je potom likvidace vraků vysloužilých, nebo ztroskotaných lodí.¹⁶

Většina následků nedostatečně zajištěného naložení s nebezpečným odpadem již byla zmíněna výše. Plný a důkladný rozbor většiny těchto dopadů sahá mimo rámec této práce a vyžadoval by značnou erudici v oboru chemie, biochemie a ekologie. Nebezpečné látky se vyznačují různorodostí své škodlivosti co do intenzity i časového horizontu, ve které se jejich vliv projevuje. Nejčastěji se toxikace projevuje nejdříve v půdě a vodních zdrojích (OECD: s. 42). Odtud se toxické látky přes nejmenší živočichy a rostliny, které v této půdě zakoření, dostávají do potravinového řetězce a zasáhnou tak do něj v celé jeho délce.

¹⁵ OSIBANJO, Oladele. *Basel Convention* [online]. [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z: <http://synergies.pops.int/ManagementReports/Gender/GenderHeroes/GenderofHeroesofAfrica/tabid/4762/language/en-US/Default.aspx>.

¹⁶ HEIDEGGER, Patrizia. *Basel Convention* [online]. [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z: <http://synergies.pops.int/ManagementReports/Gender/GenderHeroes/Shipbreaking/tabid/4766/language/en-US/Default.aspx>

V horším případě a prudších následcích toxických vlivů tyto zástupci základny potravinové pyramidy rovnou odumírají, což způsobuje výpadek a narušení rovnováhy celých ekosystémů. Pokud dojde k narušení vodních zdrojů, bývá tím opět ohrožena přilehlá flora i fauna. Znásobením tohoto problému potom je zasažení sklizně při kontaminaci vody využívané k závlahám.

4. Případová studie: Trafigura 2006

Následující závěrečná část předkládané práce je věnována případu transportní společnosti Trafigura. Tato nadnárodní firma, registrovaná v Nizozemsku, v srpnu roku 2006 ilegálně vyvezla a bez řádného zajištění vyhodila přes 500 m³ toxického odpadu v blízkosti města Abidžan ve státě Pobřeží slonoviny. Kvůli tomuto jednání přišlo, při porušení mezinárodního práva, práva EU i vnitrostátních Nizozemských předpisů, o život nejméně 15 osob a byly způsobeny kolosální ekologické škody (Amnesty International: s. 10). Trafigura již přistoupila k několika mimosoudním finančním kompenzacím, přestože svoji vinu popírá. Jediná ilegální aktivita, která byla soudně šetřena, prokázána a potrestána, je nehlášený vývoz odpadu za hranice Holandska.

Případ je časově ohraničen začátkem ilegálního vývozu toxických odpadů firmou Trafigura na straně jedné a vynesením rozsudku holandským soudním dvorem na straně druhé. Nacházejí se zde dva hlavní aktéři případu. Prvním je nadnárodní společnost

Trafigura, která se prokazatelně dopustila ilegálního vývozu toxického odpadu. Druhým je region Abidžan, respektive jeho obyvatelé a místní životní prostředí.

Případ Trafigura byl zvolen jako typický příklad ilegálního jednání v oblasti nakládání s odpadem. Zmíněná typičnost se týká především postupu, motivace a sociálně-právního statutu jednotlivých dotčených aktérů. Naopak za ne příliš obvyklé lze považovat hlavně bezprecedentní a bezprostřední ničivost jeho následků.

Případová studie je organizována následovně. Nejprve jsou definováni její jednotliví představitelé v obecné rovině. Posléze je, ve zjednodušené podobě, shrnuta jejich specifická role v případě. V oddílech, které následují, jsou již tito aktéři zahrnuti do celkového rámce případu. Na závěr je případ usouvztažněn k teoretické výbavě této práce, tedy k Teorii druhého rozporu Johna O'Connora a Teorii světového systému Imanuella Wallersteina. Cílem případové studie je ilustrovat praktiky ilegálního trhu s odpadem a vysvětlit jejich motivy, které mají svůj systémový původ.

Jako zřejmě nejhodnotnější zdroj mi pro tuto část práce posloužila studie případu provedená nevládními organizacemi Amnesty International a Greenpeace, „*The toxic truth*“. Tato rozsáhlá publikace obsahuje základní fakta případu společně s poznatky trestních orgánů a interní e-mailovou komunikací firmy Trafigura. Dále je použito především novinových článků pojednávajících o případu jako takovém i o průběhu soudního procesu v Amsterdamu

4.1. Aktéři

4.1.1. Trafigura

Společnost Trafigura, celým názvem Trafigura Beheer BV, je holandskou transportní firmou založenou v roce 1993. Hlavním sídlem vedení a managementu Trafigury je v současnosti Ženeva, ale v době, kdy se odehrávaly události týkající se Abidžanu, byl sídlem Londýn. Specializací Trafigury je především lodní transport ropy a jejích derivátů, zkapalněného plynu, minerálů a kovů. Jedná se o vpravdě globálně působící společnost s pobočkami ve více než 50 státech světa. S ročním obratem přes 100 milionů USD se řadí mezi několik největších transportních firem na světě a mezi její stálé zákazníky patří giganti jako Shell, BP, nebo Exxon Mobile (Amnesty International: 14). Sama přímo vlastní jen zlomek flotily, kterou pro realizaci svých obchodů využívá. Častější praxí je nájem lodí i personálu od subdodavatelů a dceřiných společností. Tomu

odpovídá i oficiální údaj o 5 326 zaměstnancích,¹⁷ což je na nadnárodní korporaci s celosvětovou působností poměrně malé číslo.

Od svého založení firma utěšeně roste, a to i po inkriminovaném abidžanském incidentu. V roce 2010 činil její celkový obrat 79 miliard USD, což Trafiguru vyneslo celosvětově na 5. místo mezi firmami obchodními firmami transportujícími suroviny.¹⁸ V loňském roce byl celkový obrat Trafigury již přes 127 miliard USD s celkovým čistým ziskem 1,1 miliardy USD.¹⁹

Trafigura ale není jen firmou, která obstarává převoz surovin, nýbrž s nimi sama často obchoduje. K těmto a mnohým dalším aktivitám slouží několik dceřiných firem soustředících se na určitý segment podnikání. Zřejmě nejvýraznější akvizicí, která sehrála svou roli i v této případové studii, je firma Puma Energy. Tato rychle rostoucí značka pohonných hmot a olejů se v současnosti soustředí na rozšíření své sítě čerpacích stanic na africkém kontinentu, ve Střední a Jižní Americe a v tichomořském regionu. Ředitelství Puma Energy pro region západní Afriky sídlí v Abidžanu a v rámci této případové studie sehrálo důležitou roli prostředníka s místní firmou Compagnie Tommy, která provedla finální vykládku odpadu.

Trafigura je hlavním aktérem případové studie, jehož celková role je detailně popsána v kapitole 4. 2. Stěžejním faktem ve vztahu k Abidžanské tragédii je nezpochybnitelné vlastnictví dotčeného odpadu, který vznikl špatně zabezpečenou rafinací nekvalitní ropy způsobenou snahou snížit náklady. Takto vzniklé toxické odpadní látky představovaly další problém, jehož řešení v souladu s předpisy by bývalo bylo kapitálově náročné. Proto po několika předchozích neúspěšných pokusech a porušeních mezinárodního práva Trafigura rozhodla o relativně levném zbavení se odpadu v oblasti Abidžan.

¹⁷ *Trafigura Beheer BV* [online]. [citováno 11. 12. 15]. Dostupné z [www: http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/](http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/)

¹⁸ *The Telegraph* [online]. 15. 4. 11 [citováno 11. 12. 15]. Dostupné z [www: http://www.telegraph.co.uk/finance/commodities/8451455/Top-ten-global-oil-and-commodities-traders.html](http://www.telegraph.co.uk/finance/commodities/8451455/Top-ten-global-oil-and-commodities-traders.html)

¹⁹ *Trafigura Beheer BV* [online]. [citováno 11. 12. 15]. Dostupné z [www: http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/](http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/)

4.1.2. Pobřeží slonoviny

Celým názvem Republika Pobřeží slonoviny (francouzsky République de Cote d'Ivoire), je západoafrický frankofonní stát, jehož území bylo prokazatelně osídleno již v období neolitu. Prvními Evropany, kteří vstoupili na území dnešního Pobřeží slonoviny, byli kolem roku 1640 Portugalci. Soustavnou kontrolu území a intenzivnější formu obchodování zde ovšem započali až francouzští kolonisté, jejichž přítomnost se na dlouhou dobu omezovala pouze na pobřežní oblasti. Pronikat do vnitrozemí začala francouzská správa až ve druhé polovině 19. století, aby zde roku 1893 vyhlásila kolonii Pobřeží slonoviny. Roku 1904 ji pak začlenila do Francouzské západní Afriky, jakožto její ekonomicky nejdůležitější součást (Lišák: s. 646).

Nezávislým státem se Pobřeží slonoviny stalo 7. 8. 1960 po referendu o nezávislosti konaném o dva roky dříve. Lídrem osvobozenického hnutí byl Félix Houphouët-Boigny, který byl také jmenován doživotním prezidentem, který vládl až do své smrti v roce 1993. Toto období bývá označováno, i přes očividné nerespektování demokratických principů, za zlatý věk spojený se stabilitou a relativním pokrokem (Lišák: s. 646). Po smrti Boignyho neprodělala během 90. let politická mapa Pobřeží slonoviny žádné markantní změny, když volby i nadále s přehledem vyhrávala jím založená Demokratická strana. Zemi se ovšem nevyhnula ekonomická stagnace a obecně se zhoršily vztahy mezi dvěma největšími náboženskými skupinami - křesťany (žijícími převážně na jihu) a muslimy (kteří se soustřeďují spíše na severu země). To se změnilo až po volbách v roce 2000, kdy opoziční generál Robert Guéi neuznal jejich výsledky, což po několika kolech neúspěšných mírových rozhovorů vedlo k otevřené občanské válce. V této válce proti sobě stanuly vládní jednotky pod vedením prezidenta Laurenta Gbagba proti několika ozbrojeným povstaleckým skupinám. Po řadě neúspěšných pokusů o příměří válka skončila v roce 2007 uznáním Gbagba prezidentem a jmenováním Guillaímema Soroa (představitel opozice) premiérem. Tento křehce budovaný mír vzal opět za své po volbách roku 2010, kdy dosluhující prezident Gbagbo odmítl uznat svou porážku. Několikaměsíční politický pat následně vyústil v novou občanskou válku, při které se obě strany dopouštěly válečných zločinů a zločinů proti lidskosti (stejně jako při první občanské válce) (Amnesty International: s. 16). Konflikt byl oficiálně ukončen po politické a částečně i vojenské intervenci OSN v květnu 2011 jmenováním oficiálního vítěze voleb Alassane Ouattary do funkce prezidenta. Poražený Gbagbo byl zatčen a předán mezinárodnímu soudnímu tribunálu.

Pobřeží slonoviny je rozvojovým zemědělským státem, který patří s HDP 3 100 USD na obyvatele k vyspělejším státům afrického kontinentu, ale v celosvětovém kontextu se v tomto ukazateli řadí do spodních pater.²⁰ Zemědělství, především plantážního druhu, je hlavním zdrojem obživy zaměstnávajícím kolem 70% populace. Pobřeží slonoviny je například největším světovým producentem kakaovníku (Liščák: s. 645). Kromě kakaa jsou hlavními exportními komoditami káva, dřevo a vzácné dřeviny, které jsou často vyváženy v surovém stavu bez sofistikovanějšího opracování. Právě nadměrná legální i ilegální těžba dřeva má za následek rapidní úbytek deštných pralesů, kterých mívalo Pobřeží slonoviny nejvíce v celé Africe. Společnost také trpí vysokou měrou nevzdělanosti (muži nad 15 let, kteří umí číst a psát: 53%, ženy 32%) a nízkou délkou průměrného dožití (57 let u mužů a 58 let u žen).²¹

Abidžan je největším městem Pobřeží slonoviny a jedním z největších afrických přístavů s populací okolo 4 milionů. Město je sídlem legislativních orgánů státu a přirozené centrum politického, ekonomického a společenského života. Hlavním městem je ale vnitrozemské Yamoussoukro. Přes abidžanský přístav probíhá také většina mezinárodní směny Pobřeží slonoviny, tedy především vývoz výše zmíněných plodin. Město i přilehlá aglomerace se velmi rychle rozrůstají. Nekoordinovaný a překotný příchod přistěhovalců působí obrovské sociální rozdíly a zapříčiňuje rozrůstání chudinských čtvrtí na okraji, ve kterých, mimo jiné, bují kriminalita a rekrutuje se z nich levná pracovní síla pro ilegální aktivity.

4.2. Základní skutečnosti případu

Následující řádky budou pojednávat časový průběh případu Trafigura 2006. Půjde tedy o zjednodušený popis událost. Sekce je členěna do tří oddílů. První oddíl nese název Probo Koala a je v něm zaznamenána aktivita firmy Trafigura předcházející samotnému incidentu. Nadpis byl zvolen podle stejnojmenné transportní lodi, na jejíž palubě se velká část tohoto děje odehrává. Druhý oddíl se týká samotné vykládky odpadu, která proběhla v noci z 18. na 19. srpna 2006, jejích přímých důsledků a reakce místních elit. Poslední

²⁰ V roce 2014 oficiálně 188 v pořadí sledovaných států podle CIA. Zdroj: *CIA World Factbook* [online]. [citováno 15. 12. 15]. Dostupné z www: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iv.html>

²¹ *CIA World Factbook* [online]. [citováno 15. 12. 15]. Dostupné z www: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iv.html>

oddíl pak shrnuje průběh a výsledky soudního procesu a mezinárodní reakci na abidžanskou tragédii.

4.2.1. Probo Koala

Ve druhé polovině roku 2005 se vedení Trafigury rozhodlo v Mexiku nakoupit za velmi nízkou cenu větší množství nekvalitní koksovací nafty. Tato nafta, aby mohla být využita jako palivo, musí projít velmi složitou a ekologicky náročnou rafinací, při které vzniká značné množství odpadních látek s vysokým podílem sirovodíku a dalších toxických odpadů ve vysokých koncentracích. Trafiguře se, díky velmi široké paletě dceřiných firem, podařilo dojednat rafinaci v zařízeních v Saudské Arábii a Tunisu. Tento druh rafinace (tzv. caustig washing) je totiž velmi nebezpečný a je zcela zakázán v EU (Amnesty International: s. 26). Celý obchod se jevil jako značně výhodný. Levná koksovací nafta se měla přepravit do těchto zařízení, kde byla opět velmi levně rafinována. Tento rafinát byl pak přidáván jako příměs do pohonných hmot prodávaných jinými dceřinými společnostmi konečným zákazníkům. Jeden takový transport (realizovaly se jich desítky) představoval čistý zisk 5, 5 milionu Euro (Amnesty International: s. 38). Velmi záhy byla ovšem rafinační činnost pro Trafiguru, především kvůli nesnesitelnému zápachu šířícímu se okolím, vykázána i z těchto dvou přístavních terminálů. Mezi dubnem a červencem 2006 tak byl zbytek surové ropy rafinován na najaté transportní lodi Probo Koala, na jejíž palubě se tak začaly hromadit i toxické odpadní látky. Probo Koala jako svůj původní úkol měla naložit odpady vznikuvší po rafinaci v Saudské Arábii i Maroku. Rafinérské společnosti v těchto zemích totiž souhlasily pouze se zpracováním ropy, zásadně ovšem odmítaly přijmout odpovědnost za odpad.

Na Probo Koala se tak postupně nahromadilo více než 500 m³ vysoce toxických kapalin na bázi olejů. Trafigura posádku postupně směřovala do Itálie, Francie, na Maltu a Gibraltar. Ani jeden z přístavů však odpad nepřijal s odůvodněním, že nemá na jeho likvidaci odpovídající vybavení. Probo Koala tak zamířila zpět do Maroka, kde se pokusila látek zbavit s tvrzením, že se jedná o běžné odpadní látky generované provozem lodi. I zde byl odpad odmítnut.

Zásadní zlom přišel, když se vedení Trafigury podařilo dohodnout likvidaci odpadu v Amsterdamu místní firmou Amsterdam Port Services (APS). Probo Koala zakotvila v Amsterdamském přístavu 2. července 2006. Během procesu vykládky se přístavem a přilehlými čtvrtěmi rozprostřel velmi silný a nepříjemný pach, který lidem

způsoboval slzení z očí, žaludeční nevolnosti a silné bolesti hlavy. Policie a požární jednotky, které na místo druhý den přijely, identifikovaly jako zdroj pachu právě loď Probo Koala a její náklad. Po provedení chemických měření bylo zjištěno, že kontaminace nákladu je přibližně 250x vyšší, než kolik původně uvedla Trafigura. APS pak byly nuceny zvýšit cenu za svoje služby. Konkrétně z původně dojednaných 27 Euro za m³ na 1 000 Euro, v celkovém objemu tedy na částku cirká 550 000 Euro (Amnesty International: s. 38). Právě v tento moment se Trafiguře naskytla jedinečná příležitost jak se legálně zbavit legální cestou veškerého odpadu. Novou cenu vedení společnosti vyhodnotilo jako příliš vysokou a přikázalo odpad naložit zpět na Probo Koala a odplout s ním zpět na oceán. V tomto bodě došlo také ke značnému pochybení ze strany holandských celních autorit, které měly podle litery Úmluvy i Evropského práva, nejprve zjistit novou destinaci takto nebezpečného odpadu a prověřit všechny náležitosti movement documentu. Nic z toho se ovšem nestalo a Probo Koala tak po třech dnech opustila Amsterdam.

4.2.2. Abidžan

Proč se z amsterdamského přístavu vydala Probo Koala do Estonska je otázka, kterou se dosud nepodařilo relevantně zodpovědět. Jisté je, že v žádném ze severských přístavů nedošlo k vykládce a po několika dnech nabrala loď kurz na jih. Proplula kolem evropských břehů, aby 2. srpna 2006 dosáhla nigerijských vod. Zde, konkrétně v Lagosu, se Trafigura opět pokusila zbavit se odpadu s tvrzením, že se jedná o běžný olejnatý odpad z lodi. Za tuto službu nabídla přístavním službám částku 5 500 Euro (Amnesty International: s. 41). Po tomto a několika dalších neúspěšných pokusech, obdržel kapitán lodi 17. srpna 2006 rozkaz odplout do Abidžanu ve státě Pobřeží slonoviny.

V noci na 17. srpna kontaktovala centrála Trafigury vedení dceřiné společnosti Puma Energy pro region západní Afriky sídlící v Abidžanu. Z interní firemní e-mailové komunikace lze vyčíst, že Trafigura žádala o dojednání převzetí odpadu z lodě Probo Koala, a že je tento kontaminován „více než obvykle (Amnesty International: s. 45)“. Tato praxe je v lodní dopravě poměrně běžnou záležitostí. Zástupci Puma Energy proto začali jednat se zavedenou místní firmou. Co ovšem není z dostupných materiálů možné vystopovat, je důvod, proč tato jednání náhle ustala a 18. srpna byla podepsána smlouva na likvidaci odpadu neznámou, 35 dní existující firmou Compagnie Tommy. Podle této smlouvy (jejíž ručně psaná kopie je součástí pozdějších vyšetřovacích spisů) si

Compagnie Tommy nárokuje 12 000 Euro za bezpečné naložení s odpadem v místě zvaném Akuédo (Amnesty International: s. 46). Akuédo je příměstská čtvrť na okraji Abidžanu se stejnojmennou nekrytou skládkou komunálního odpadu, která v žádném ohledu neaspíruje na zařízení technicky vyspělé pro bezpečné naložení s toxickým odpadem. Podstatné je, že toto bylo zúčastněným (především místním zástupcům Puma Energy i přístavním autoritám) známo.

19. srpna 2006 zakotvila Probo Koala v abidžanském přístavu a v pozdních večerních hodinách začala vykládku. Odpad byl přečerpáván do nákladních automobilů a cisteren najatých firmou Compagnie Tommy a odvážen na skládku Akuédo. Především kvůli nepříjemnému zápachu a akutním stavům nevolnosti zaměstnanců skládky byla tato uzavřena po pouhých pěti transportech. Bezradní řidiči nákladních aut, nevědouc o nebezpečnosti svého nákladu a zároveň v obavách o svou práci, začali obsah svých cisteren vypouštět v okolí. Kromě skládky jako takové tak bylo přímo zasaženo ještě dalších 18 míst často poblíž obydleným lokalitám, vodním kanálům, nebo místní věznicí (Amnesty International: s. 46). Obyvatelé těchto oblastí se 20. srpna ráno probudili do intenzivně kontaminovaného ovzduší. Podle oficiálních statistik muselo být ošetřeno přes sto tisíc lidí kvůli akutním stavům nevolnosti, slzení, dýchavičnosti, zvracení etc. 15 až 17 osob v důsledku celkové intoxikace zemřelo (Amnesty International: s. 2). Místní ekosystémy a vodní zdroje byly zásadně zasaženy a ani pozdější úklidové aktivity nezabrání zcela důsledkům toxického šoku. Trafigura dodnes svou vinu popírá a odmítá, že by odpad byl toxický.

4.2.3. Následky

22. srpna 2006, tedy více než měsíc po událostech v Amsterdamu, kontaktovala holandská celní správa vedení Trafigury s žádostí o sdělení destinace konečného naložení s odpadem a poskytnutí detailů předběžného souhlasu v souladu s BÚ. V reakci Trafigura jednorázově navýšila částku za naložení s odpadem pro Compagnie Tommy na 80 000 Euro, tedy bezmála sedmkrát. V těchto dnech už ale byla katastrofa nezvratitelná a její následky se citelně projevovaly.

V září 2006 státní zástupce jménem státu Pobřeží slonoviny obvinil Trafiguru, Compagnie Tommy a několik zaměstnanců přístavu z ilegálního jednání a započal tak soudní proces. 13. února 2007 Trafigura nabídla Pobřeží slonoviny mimosoudní vyrovnání ve výši 195 milionů USD. Vláda se rozhodla částku přijmout a stáhla všechna

obvinění proti firmě a jejímu vedení (Amnesty International: s. 79). Soud s ostatními aktéry ale pokračoval a jediní skutečně odsouzení tak nakonec byli majitel Compagnie Tommy Salomon Ugborogbo a Esoin Kouao, manažer logistiky v abidžanském přístavu.

Pro neposkytnutí potřebných materiálů byla Trafigura souzena také v Holandsku. Tento soudní proces i s odvolacím řízením se konal od června 2008 do prosince 2011. Z rozhodnutí soudu jasně vyplývá, že odpad byl toxický a že vedení firmy si bylo jeho složením, tudíž i nebezpečností, plně vědomo. Vzhledem k jurisdikci soudu byla ovšem společnost odsouzena pouze za ilegální přeshraniční vývoz odpadu z Nizozemska a pokutě 1, 3 milionu Euro. Suspendací byl potrestán kapitán Probo Koala Chertov (Amnesty International: s. 137).

Posledním procesem, který se týká tohoto případu, byl připravovaný civilní soud ve Velké Británii. Investigativní právní společnost, zastupující 30 000 obětí z oblasti Abidžanu, zažalovala Trafiguru u soudu v Londýně. Vedení Trafigury se ovšem několik týdnů před začátkem soudu dohodlo s oběťmi na mimosoudním vyrovnání ve výši 45 milionů Euro. Soud se proto nekonal a Trafigura díky tomu stále popírá svoji vinu a fakticky nebyla nikdy uznána vinnou.

4.3. Relevance ekosocialistického schématu

Uvedená případová studie slouží pro ilustraci praxe ilegálního trhu s odpady. Je skutečností, že abidžanské události a jejich přímé následky dosahují bezprecedentních rozměrů. Typičnost případu tak spočívá především v motivech jednání firmy Trafigura, jednotlivých státních aktérů a v podobě celkového transferu. Obecněji řečeno - korporace pocházející z oblasti rozvinutého severu, kvůli šetření nákladů na likvidaci odpadu, vzniklého vlastní činností, vyvezla tento do země rozvojového jihu.

Kvůli potřebě ušetřit kapitál za nakládání s odpadem došlo ke zhoršení výrobních podmínek. Zhoršil se stav již tak nepřilíš rozvinuté *infrastruktury*. Bylo zavřeno nebo přesunuto několik nemocnic, škol nebo celých čtvrtí, kde žili lidé. Na dlouhou dobu bylo znemožněno alespoň uspokojivé nakládání s komunálním odpadem. Citelně byla zasažena schopnost práce (*labour power*) kdy byly podniky v okolí v lepším případě uzavřeny, nebo přesunuty. V horším případě pokračovaly v činnosti, což výrazně poznamenalo zdravotní stav pracovníků, kteří většinou pracovali bez obličejových masek a dalších pomůcek. Celkově došlo k podlomení zdraví a tudíž i vitální schopnosti práce u více než 100 000 obyvatel Abidžanu. *Externí příroda* byla, a bohužel bude,

poznamenána i do budoucna. Vládní autority byly nuceny v celé oblasti vyhubit všechny dobytek a ryby. Farmářům byla zničena sklizeň, spáleny byly i stromy a keře přinášející každoročně ovoce. Kontaminovaná voda nesměla být používána několik měsíců. Je ovšem závažnou otázkou, nakolik byla dekontaminace oblasti provedena důkladně a zda se další následky toxického šoku v přírodě neobjeví také s odstupem času.

4.3.1. Teorie světového systému

O příslušnosti Holandska, respektive Velké Británie mezi rozvinuté tržní ekonomiky není pochyb. Obě země jsou členy OECD, EU a mnoha dalších mezinárodních organizací. Wallerstein severozápadní Evropu označuje za oblast, kde se jádro světo-ekonomiky začalo formovat. Pobřeží slonoviny jednoznačně náleží do oblasti periferie. V otázce vektoru směřování odpadu tedy případ splňuje teoretické předpoklady načrtnuté v první části této práce. Následující řádky si kladou za cíl vysvětlit proč tomu tak bylo, a jaké obecnější závěry se na základě těchto skutečností dají vyvodit.

Třídenní zastávka Probo Koala v Amsterdamu byla provázena značnou mírou nervozity zúčastněných aktérů zapojených do, kromě jiného, značně byrokraticky náročného procesu. Je ale přinejmenším s podivem, kolika chyb se holandské autority během tak krátkého časového úseku dopustily. Jako fatální chyba se jeví především fakt, že umožnily opětovné naložení odpadu zpět na loď a vzápětí i odplutí bez předběžného souhlasu přijímajícího státu podle BÚ. Přitom APS disponovala všemi informacemi potřebnými k označení transportu jako ilegálního, nebo přinejmenším podezřelého:

- Trafigura před příplutím lhala o původu a koncentraci odpadu.
- Vlastní měření i šetření policie jednoznačně prokázala vysokou toxicitu nákladu.
- Obyvatelé z okolí přístavu i zaměstnanci náhle trpěli bolestmi hlavy a nevolností. Na základě soukromých telefonátů byla povolána policie a další složky.
- Kvůli koncentraci odpadu bylo zapotřebí mnohem sofistikovanějšího postupu nakládání s odpadem, proto byla také zvýšena cena. To, že Trafigura vyšší cenu odmítla, budilo podezření, že s odpadem nehodlá naložit v souladu s nároky životního prostředí.

Hektičnost a nepřehlednost celé situace je zřejmě jedním z důvodů udělení povolení k odplutí, ke kterému rozhodně nemělo dojít. Alternativním, nebo spíše

doplňujícím důvodem, je také finanční tlak vyvinutý vedením Trafigury. Od okamžiku, kdy bylo zřejmé, že APS bude požadovat několikanásobně vyšší poplatek za zpracování odpadu, začala Trafigura intenzivně naléhat na umožnění odplutí lodi v co nejkratším čase. Hlavním argumentem podporujícím tento požadavek bylo, že loď má naplánovány další zastávky a jakákoliv prodleva způsobuje firmě vysoké náklady. Každý den zpoždění měl firmě údajně způsobit škodu 250 000 USD, kterou by posléze vymáhala po APS, respektive po kanceláři amsterdamského přístavu (Amnesty International: s. 119). APS i holandské autority vyhodnotily tuto hrozbu za větší problém, než toxické kargo na palubě Probo Koala a udělily souhlas s odplutím. Zpoplatnění časového úseku je ve své podstatě komodifikací, tedy typickým rysem kapitalistického ekonomického systému.

Pozoruhodným momentem, vztahujícím se zároveň ke schématu navrženém van Apeldoornem, je vztah státu k vlastní kapitálové vrstvě. Signifikantní jsou v tomto ohledu především závěry amsterdamského procesu. Tento soudní proces probíhal pod zvýšenou mediální a mezinárodní pozorností. Bylo v něm zohledněno porušení BÚ, Evropského práva, vnitrostátních zákonů a odpad byl jednoznačně označen za toxický a nebezpečný. I samotná pokuta ve výši 45 milionů Euro byla na horní hranici možné sazby. Jedná se tedy o přísný trest v mezinárodně sledovaném soudním procesu. Disproporce mezi trestem za několikanásobné prokázané porušení mezinárodního práva na straně jedné a finančními možnostmi korporace s čistým ziskem vyšším než 1 miliarda USD na straně druhé, je enormní. Mezinárodní pravidla vytvořená státy (BÚ) se v tomto ohledu jeví jako velmi neefektivní, až poplatné zájmům kapitálové vrstvy. Jde tedy klasicky o plnění rolí (1) a (2) ve vztahu ke kapitálu podle van Apeldoorna.

Na opačném konci tohoto schématu se nachází Pobřeží slonoviny jako rozvojový stát s nestálou politickou scénou, tedy typický zástupce *Proto states*. Tato skutečnost se projevila při událostech v roce 2006 velmi citelně. Nefunkční nebo navzájem soupeřící státní instituce a selhání jednotlivců jsou hlavními příčinami umožnění ilegální vykládky odpadu na území Pobřeží slonoviny:

- Stát, ačkoliv člen BÚ a Bamako Convention, dlouhodobě nezvládá plnit povinnosti, které ze smluv vyplývají. Nedohlíží na jejich dodržování.
- Compagnie Tommy měla licenci umožňující práci obchodníka s lodním vybavením, specializujícího se na manipulaci s pohonnými hmotami. Přesto od svého vzniku firma v přístavu vykonávala i práce související s nakládáním s odpadem. Místní autority jí tedy umožnily fungovat mimo rámec licence.

- Compagnie Tommy získala licenci jen díky souhlasu ministra dopravy. Podle právního řádu přítom udílení licence musí schválit odborná komise. Tato se mezi lety 2004 a 2006 ani jednou nesešla.
- Orgány přístavu a celní orgány mají, podle Bamako i BÚ, za úkol provést inspekci lodě s odpadem, který má být přijat na území státu. K žádné prohlídce po celou dobu přítomnosti Probo Koala v Abidžanu nedošlo.
- Velín přístavu, spadající pod ministerstvo dopravy, umožnil Probo Koala odplutí, i přes výzvu z ministerstva životního prostředí loď zadržet.
- Vláda přistoupila na mimosoudní vyrovnání s firmou Trafigura ve výši 195 milionů Euro. Zdánlivě vysoká částka ovšem nepostačila k napravení všech environmentálních ani zdravotních problémů způsobených odpadem. Problematická byla také samotná distribuce peněz obětem. Zároveň prakticky nedošlo k plnému posouzení role Trafigury v případě, takže v tuto chvíli společnost nenese legální odpovědnost za přímé škody, ani za jakékoliv problémy, které by se mohly objevit v budoucnu.

(Amnesty International: s. 99 – 105)

Závěr

Teorie světového systému nabízí první úroveň náhledu mezinárodního trhu s odpady tentokrát zasazenou do globálního kontextu světo-ekonomiky. Jak již bylo zmíněno výše, odpad představuje problém pro subjekty pohybující se v ekonomickém systému, ale také pro životní prostředí. Bohatší státy industriálního severu proto v minulosti zavedly celou soustavu opatření majících za cíl ochranu životního prostředí. V jejich rámci i nakládání s odpadem spadá pod přísnou regulaci, která celý proces do značné míry prodražuje. Naopak státy periferie podobnou regulací velmi často nedisponují nebo postrádají funkční orgány pro její efektivní dohled. Vzniká tak další projev disproporce mezi jádrem a periferií světo-ekonomiky, kdy se vývoz odpadu do oblastí často velmi vzdálených místu jeho vzniku kapitálově vyplácí. Vzniká tak celosvětově tlak na přeshraniční směnu odpadu, která je výhodná pro jádro a krátkodobě pro jedince participující na směně i mimo jádro. Zásadním způsobem se ovšem jeví jako nevýhodná pro většinu periferie, zejména pak pro nejchudší vrstvy a životní prostředí.

Do značné míry doplňující rovinou výzkumu mezinárodního trhu s odpady pak je profilace a motivace jednotlivých státních subjektů, tedy jaký vztah státy k tomuto trhu a ke kapitálu jako takovému mají. Podle neomarxistické teoretické výbavy jsou státy pouhými nástroji kapitálu. Proč by tedy státy zaváděly vnitrostátní nebo mezinárodní regulaci nakládání s odpadem, když v důsledku znamená překážku kumulace kapitálu? Nebo jsou státy v opozici k trhu a mohou tedy v budoucnu představovat účinnou protiváhu prohlubující se komodifikaci? Podle výzkumu v rámci této práce se státy i nadále jeví jako jednotky podřízené kapitálu, fungující především ve dvou hlavních rolích. Roli entity, která vůbec umožňuje vznik trhu se všemi jeho zákonitostmi a zároveň roli mírnění negativních projevů trhu. Bez těchto dvou funkcionalit státu, vzhledem ke kapitálu, není schopen trh dlouhodobě existovat. Vnitrostátní regulace pomáhá zmírnit negativní externalitu kapitalistického systému – extrémní produkci odpadu a nebezpečného odpadu. V mezinárodním měřítku jde taktéž o projev podřízenosti státu kapitálu. Basilejská úmluva i případný Basel BAN jsou dokumenty, jejichž vznik podnítila do značné míry nespokojenost organizované veřejnosti v určitém období, kdy bylo téma vývozu odpadu sekuritizováno. Státy kapitálu posloužily jako jednotky, které v očích těchto sociálních hnutí představily ambiciózní režim, jehož funkčnost je velmi rozporuplná. Design Basilejské úmluvy i ve své plné funkčnosti, jako v případě Trafigura 2006, nepředstavuje pro silné mezinárodní hráče na trhu s odpadem příliš závažnou komplikaci.

Ekosocialistická perspektiva nahlížení nakládání s odpadem poskytuje vitální teoretické zázemí, které vysvětluje motivaci a následky způsobující nejen lidstvu a životnímu prostředí, ale také kapitalistickému systému jako takovému. Soukromé subjekty i státy a veřejné orgány v rámci kumulace kapitálu, tlačí svoje náklady na co nejnižší úroveň. Nakládání s odpady tak, aby bylo šetrné k životnímu prostředí, je poměrně nákladnou záležitostí, proto se tyto subjekty snaží náklady na něj externalizovat. Vывézt odpad je jedním z krátkodobých individualistických řešení, které není tolik kapitálově náročné. Tato praxe ovšem v dlouhodobé perspektivě podkopává výrobní podmínky, na kterých systém stojí a není schopen bez nich existovat. Nedostatečně zajištěný odpad představuje seriózní hrozbu pro obyvatele v jeho blízkosti i pro životní prostředí tvořící základnu výrobnímu procesu.

Tomuto tlaku se snaží v globálním měřítku vzdorovat mezinárodně-právní úprava zakazující nebo regulující přeshraniční pohyb odpadu. Platnou smlouvou je Basilejská úmluva, která zavádí list regulovaného odpadu a standardy jejich nakládání. Basilejská

úmluva je pro tuto práci velmi důležitým faktorem, který poskytuje dělicí linii mezi legálním a ilegálním vývozem odpadních látek.

Případ Trafigura 2006 posloužil pro názornou ilustraci všech tří úrovní náhledu mezinárodního trhu s odpadem. A po jeho výzkumu by mělo dojít k jednoznačné odpovědi na výzkumnou otázku: **Odpovídá případ Trafigura 2006 tříúrovňovému schématu týkajícímu se (1) nadřazenému postavení jádra vůči periférii, (2) závislosti státu na kapitálu a (3) externalizace nákladů na ochranu životního prostředí?** Během výzkumu bylo prokázáno, (1) že se transfer odehrál z oblasti ekonomického jádra do země periferie, která nedisponovala potřebným technickým vybavením. (2) Při následném řešení problému firma sáhla k mimosoudnímu vyrovnání s dotčeným státem, který na něj přistoupil. Trafigura tak právně nenese v zasažené oblasti žádnou vinu. Soudní proces v Amsterdamu, který po incidentu následoval, shledal jednání Trafigury v rozporu s Basilejskou úmluvou, Evropským právem i vnitrostátními zákony. Po takto závažném, právoplatném verdiktu společnost obdržela pokutu ve výši, která pro ni svojí proporcí neznamenal závažný finanční problém. (3) Celé jednání společnosti Trafigura bylo motivováno šetřením nákladů za nakládání s odpadem a vedlo ke zhoršení výrobních podmínek v místě vykládky. Odpověď na výzkumnou otázku tedy zní ano. Ve všech třech úrovních případ Trafigura tomuto schématu odpovídá a vhodně jej tak ilustruje.

Námětem dalšího výzkumu, který by již ovšem sahal mimo rámec této práce, by mohlo být užití jiných teoretických základů, kupříkladu neoliberalismu. Velmi přínosné by byly také studie užívající stejné schéma, aplikované na další mezinárodní trhy s environmentálně citlivým zbožím, jako jsou například ohrožené živočišné druhy, vzácné dřeviny, ryby etc.

Summary

To examine waste disposal from ecosocialist perspective provides vital theoretical background, which interpret motivation and consequences that they cause not only to human kind and environment, but furthermore to capitalism itself. In pursuit of capital cumulation, private subjects and states, tend to squeeze costs of production to minimum. Simultaneously, costs of environmentally sound management of waste, are comparably high. These firms and state authorities make an effort to externalize these costs. In this regard, exporting of waste is one of short term individual solutions, which does not represent high expenditures. Yet, this practise undermines in long term perspective the so called conditions of production that are absolutely essential for the capitalist system. The waste, which is not sufficiently disposed of, represents serious threat for people in its surrounding as well as for environment that forms basis of conditions of production.

The world system theory provide the first stage of scheme set in the global context of world-economy. As noted above, waste represents question for firms based in the system and for environment. Wealthier states of global industrialised north put in place a complex of rules aiming at regulation of waste disposal. Waste disposal is then regulated, which raises those costs. On contrary, states of periphery in general lacks such regulation

or they desiderate functioning net of state institutions, which would enforce already existing rule of law. These circumstances generate a new disproportion of state – periphery relations of world-economy, when export of waste to locations distant from the place of origin provides an alternative that is capitally less demanding. It gives birth to a global press on cross border trade in waste, which is profitable for centre and in short term even for actors participating on the trade outside of it.

As a response to such pressure, states developed an international rule that regulates or bans trade with several waste substances. The Basel convention, which defines a list of regulated waste and standards of its safe disposal, is the only globally valid system. This convention is overwhelmingly important, while it provides a dividing line between legal and illegal waste export.

To certain degree, an additional stage of research of international waste trade is furthermore the profile and motivation of particular states. More specifically, what is their relation to the waste trade and capital. According to neomarxist theory, states are an instrument of capital. Why would, then, those states introduce those regulations, when it constitutes an obstacle to capital accumulation? Or does it mean that states are in opposition to the markets and can thus become a counterweight to deepening commodification? According to the findings of this thesis, the state actors seem to be subordinated to capital in two main roles. Firstly, the role of identity, which enables the creation of the market with all of its internal rules and simultaneously the role of alleviation of the market externalities. On international scale, states seem to stay under the domination of capital. Basel convention and even the Basel BAN are documents that were created under the pressure of public in particular period, when this topic was under international state of securitization. States served to capital as units, which helped to introduce a trustworthy regime, but which functioning appears to be contradictory. The design of Basel convention, even when fully functional, does not constitute a serious complication for powerful transnational corporations.

The case study Trafigura 2006, in this paper, served as an illustration of all three stages of examination of the waste trade. At the end, it brought an answer to the main research question which was: **Does the Trafigura 2006 case study correspond with three stage scheme touching the (1) superior status of core towards periphery, (2) dependence of the state in state-capital nexus and (3) externalization of costs of environment protection?** In the course of research, it was cleared that (1) transfer was took the direction from the core to the periphery, (2) the state institutions placed

subordination to the capital interests in several situations and that (3) the whole performance of Trafigura was motivated by the save the capital and entailed in the worsening of conditions of production in Abidjan.

Mezinárodní obchod s odpady: Ekosocialistická perspektiva (Výzkumný projekt)

- **Úvod do tématu a cíle práce**

Pro svou diplomovou práci jsem si vybral téma mezinárodního obchodu s toxickými i netoxickými odpady. Trh s odpady dlouhodobě nabývá podoby jednosměrného vývozu do chudších zemí (Giampetro- Meyer: 6) a představuje tak jednu z problematických atributů mezinárodní směny a mezinárodních vztahů jako takových. Právě tato disproporce mě přiměla nahlédnout tuto problematiku ekosocialistickou optikou.

Ekologičtí neomarxisté, tzv. ekosocialisté, hledají příčiny současných nejen sociálních, ale i ekologických problémů ve světovém kapitalistickém systému. Právě ekosocialistický přístup poskytuje alternativní kauzální vysvětlení trvalé exploatace přírodních zdrojů v kapitalistickém výrobním procesu a zároveň i jejich nedostatečné obnovy (blíže viz. Pojmy a koncepty). Aktéři těchto prohřešků vůči životnímu prostředí, přicházejí většinou s řešeními vycházejícími z liberálně ekonomického

prostředí, které nejsou z této podstaty schopné čelit hlavní příčině problému-kapitalistické nutnosti kumulovat.

Tezí této práce bude, že komodifikace ekologických nákladů není vhodným řešením situace a že naopak vede k prohloubení problémů. Cílem první části této práce bude detailně prozkoumat ekosocialistickou kritiku kapitalismu a zhodnotit její současnou relevanci v oboru mezinárodních vztahů.

Další části práce budou věnovány konkrétnímu negativnímu projevu nutnosti kumulace kapitálu: mezinárodnímu obchodu s odpady. Bude se jednat o popis současných globálních trendů v této oblasti. Jako zdroj pro získání těchto dat poslouží databáze Programu pro životní prostředí OSN. Hlavní pozornost zde bude kladena na vývoz odpadů mimo země OECD.

Závěrečná případová studie týkající se exportu toxického odpadu z Evropské unie, konkrétně firmou Trafigura do Abidžanu v Pobřeží slonoviny, byla vybrána jako typický příklad vývozu toxického odpadu.

- **Výzkumná otázka**
- Proč, podle ekosocialismu, rezultuje kumulace kapitálu v devastaci přírodního prostředí, a projevila se tato souvislost v případě Trafigura v roce 2006?

- **Přehled literatury**

Ekosocialistická literatura je ve světovém měřítku poměrně bohatá a lehce dostupná. Zřejmě nejucelenějším a nejzákladnějším dílem, které se podstatně zabývá i mezinárodním rozměrem kapitalistické externalizace nákladů jsou práce Jamese O'Connora, zejména „On the two contradictions of capitalism“ z roku 1991. Tato stať poprvé poukazuje na možné rozpory kapitalistického systému a zavádí teorém tzv. druhého rozporu, který je možné dodnes považovat za extrémně vlivný, zároveň také ale za hojně kritizovaný. K autorům, kteří se snaží kriticky zhodnotit teorii Jamese O'Connora patří například Paul Burkett (Two stages of ecosocialism?), nebo John Bellamy Foster (What every environmentalist needs to know about capitalism). Tyto kritické proudy se dají velmi zjednodušeně shrnout jako hlasy zpochybňující větší část konceptu druhého rozporu. Upozorňujíc na rysy, které mají oba O'Connorovi kapitalistické vnitřní rozpory společné. Zásadně tedy jeho argumenty nerozpoují, ale pouze je jaksi přibližují klasickému marxistickému třídnímu rozporu.

Pro lepší pochopení ekosocialistického proudu a jeho funkčního zasazení do neo-marxistické teoretické tradice v mezinárodních vztazích poslouží tvorba Immanuela Wallersteina, nebo Karla Polanyiho. Wallersteinova světo- systémová teorie poskytne základní rámec náhledu mezinárodních vztahů. Práce Karla Polanyiho, kromě jiného, umožní základní teoretické ukotvení nových sociálních hnutí.

V posledních letech je zejména anglo- americká výzkumná větev velmi aktivní a prokazuje tak vitální relevanci neo-marxistické tradice nejen v oblasti ekosocialismu, ale i v mezinárodních vztazích jako takových. Jako hodnotný a aktuální zdroj může v tomto ohledu posloužit *Capitalism Nature Socialism Journal*, který vychází čtvrtletně a jeho starší čísla jsou volně dostupná na webu.

Při studiu ekosocialistické literatury a vlastně neomarxismu, jako takového je potřeba předpokládat značnou normativní zatíženost daného materiálu. Tato skutečnost s sebou nese vysoké nároky na objektivní náhled výzkumníka.

- **Pojmy a koncepty**

V této sekci se pokusím nastínit základní konceptuální výbavu zamýšlené práce, která bude čerpána nejen z výše uvedené literatury. To co pokládám za nejhodnotnější přínos mé práce je plánované funkční propojení jednotlivých konceptuálních rámců do jedné souvislosti.

Jak již bylo naznačeno, pro základní teoretický vhled do mezinárodně vztahové problematiky bude použita Světo- systémová teorie Immanuela Wallersteina. Ta ve svém zjednodušení pojednává světový systém jako jedno propojené těleso, takzvanou Světo- ekonomiku. Tato se vnitřně rozděluje na jádro, periferii a semi- periferii. Tento teoretický rámec by měl posloužit, jako jakýsi odrazový můstek pro pochopení rolí, které jednotlivé státy zaujímají i v našem výzkumu trhu s odpady.

Dále bude na empirickém případě z roku 2006 prokazována kauzální souvislost mezi kumulací kapitálu, která je realizována soukromou firmou z prostředí Evropské unie a zhoršením „výrobních podmínek“ v chudé oblasti mimo Evropu. Ony „výrobní podmínky“ jsou v O'Connorově schématu považovány za dějiště druhého rozporu kapitalismu, přičemž prvním rozporem jsou míněny klasicky výrobní vztahy (buržoazie vs. proletariát). Výrobní podmínky jsou v tomto teorému považovány za jednu z konstitutivních součástí kapitalistického výrobního procesu, bez kterého se kapitalistický systém není schopen realizovat. Výrobní podmínky se skládají ze tří podkategorií: Obecné- komunální (veřejné prostory, infrastruktura), Osobní

(individuální kapacita pracovníků pro užitečnou práci) a Externí fyzické a přírodní (tzv. vnější příroda).

- **Metodologie a operacionalizace**

Předpokládanou metodou pro zhotovení práce bude instrumentální případová studie. Budu tedy vycházet z ontologické pozice, že je možné, v omezené míře, použít jeden případ pro zobecnění a lepší pochopení širších souvislostí, a to i teoretických. Mezinárodní obchod s odpady není samozřejmě jasně ohraničený případ vhodný pro zkoumání metodou případové studie. Úvodní teoretická průprava i obsáhlejší sonda do obchodu s odpady slouží především pro představení a obhájení relevance neomarxistického ekosocialismu na poli mezinárodních vztahů. Budu se snažit potvrdit ekosocialistický předpoklad, že většina vývozu odpadů pochází ze zemí ekonomického jádra, tedy zemí OECD a že tyto jsou směřovány hlavně do zemí rozvojových a to právě z důvodu potřeby kumulovat kapitál.

I z výše uvedených důvodů jsem se rozhodl finální část práce věnovat jednomu jasně ohraničenému případu firmy Trafigura, která v roce 2006 způsobila dalekosáhlé environmentální škody v Abidžanu v Pobřeží Slonoviny. Nezávislou proměnou bude potřeba kumulovat kapitál. Budu se zde snažit prokázat spojitost v tomto případě mezi potřebou ušetřit na likvidaci nebezpečného odpadu a zhoršením výrobních podmínek. Využiji proto schéma druhého rozporu kapitalismu Johna O'Connora, které tuto spojitost předpokládá. Jako závislé proměnné poslouží tři podkategorie výrobních podmínek. Pokud se potvrdí, že vývoz nebezpečného odpadu společností Trafigura do Abidžanu byl veden potřebou externalizovat náklady, a že toto jednání vedlo ke změně alespoň jedné ze závislých proměnných, bude shoda považována za platnou. Epistemologicky tedy půjde o vysvětlující kvalitativní výzkum, hledající shodu mezi teorií a empirickým poznáním.

Jako zdroje informací my zde poslouží četné novinové i odborné články, obsáhlé záznamy o případu od nevládních organizací i oficiální závěry soudního procesu, týkajícího se tohoto incidentu.

- **Předpokládaná osnova práce**

Úvod

1. Ekosocialismus v teoretické rovině

1.1. Vymezení pojmů

1.1.1. Neomarxismus

1.1.2. Politická ekologie

1.1.3. Ekosocialismus

1.2. Teorie druhého rozporu kapitalismu

1.3. Kritika teorie druhého rozporu a současný ekosocialismus

2. Metodologie

2.1. Vymezení případu

2.2. Cíle a výzkumná otázka

3. Mezinárodní obchod s odpadem

3.1. Právní rámec

3.1.1. Basilejská úmluva

3.1.2. Přehled EU nařízení regulujících trh s odpadem

3.2. Externalizace nákladů jako motivace?

3.3. Státy periferie jako importéři odpadu

3.4. Nová sociální hnutí

3.5. Alternativní přístupy

4. Případová studie: Trafigura 2006

Závěr

Použitá literatura

- **Přímé prameny**
- Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal: final act. New York, N.Y.?: United Nations Environment Programme, 1989, 91 p.

- **Monografie**
- The toxic truth about a company called Trafigura, a ship called the Probo Koala, and the dumping of toxic waste in Cote d'Ivoire. London, England: Amnesty International, 2012. ISBN 9780862104788.
- HEYWOOD, Andrew. Politické ideologie. 4. vyd. Překlad Zdeněk Masopust. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, 362 s. ISBN 9788073801373.
- ADAMOVIČ, Karolina. Politologický slovník. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2001, ix, 284 s. Beckovy odborné slovníky. ISBN 80-7179-469-4.
- KRATOCHVÍL, Petr. Slovník teorie mezinárodních vztahů. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2007, 67 s. ISBN 978-80-245-1168-9.

- KRATOCHVÍL, Petr (ed.) a Petr DRULÁK (ed.). Encyklopedie mezinárodních vztahů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 367 s. ISBN 978-80-7367-469-4.
- LIŠČÁK, Vladimír. Státy a území světa. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Libri, 2009, 895 s., [32] s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-7277-414-2.
- DRULÁK, Petr. Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 255 s. ISBN 978-807-3673-857.
- OECD. *Illegal trade in environmentally sensitive goods*. Paris: OECD, 2012, 144 s. ISBN 9789264174238.
- PELLOW, David N. Resisting global toxics: transnational movements for environmental justice. Cambridge, Mass.: MIT Press, c2007, ix, 346 s. ISBN 9780262162449.
- WALLERSTEIN, Immanuel Maurice. Centrist liberalism triumphant, 1789-1914. Berkeley, Calif.: University of California Press, c2011, xvii, 377 p.
- WILLIAMS, Chris. Ecology and socialism [solutions to capitalist ecological crisis]. Chicago, IL: Haymarket Books, 2010. ISBN 978-160-8460-922.

- **Odborné články**
- ARSEL, Murat a Bram BÜSCHER. Nature™ Inc: Changes and Continuities in Neoliberal Conservation and Market-based Environmental Policy. *Development & Change*. 2012, roč. 43, č. 1, s. 53-78. DOI: 10.1111/j.1467-7660.2012.01752.x.
- BURKETT, Paul. Two Stages of Ecosocialism?. DOI: 10.2753/IJP0891-1916350302. Dostupné z: <http://mesharpe.metapress.com/openurl.asp?genre=article>
- CANGIANI, Michele. Karl Polanyi's Institutional Theory: Market Society and Its "Disembedded" Economy. *Journal of Economic Issues* (M.E. Sharpe Inc.) [online]. 2011, **45**(1): 177-198 [cit. 2015-12-23]. DOI: 10.2753/JEI0021-3624450110. ISSN 00213624.
- DEMOOR, MICHAEL J. EMBEDDEDNESS AND SOCIAL PLURALISM. *Philosophia Reformata* [online]. 2013, **78**(2): 144-161 [cit. 2015-12-23]. ISSN 00318035. Dostupné z:

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=hus&an=94915446&scope=site>

- DREHER, Kelly a Simone PULVER. Environment as 'High Politics'? Explaining Divergence in US and EU Hazardous Waste Export Policies. *Review of European Community* [online]. 2008, **17**(3): 308-320 [cit. 2015-12-23]. DOI: 10.1111/j.1467-9388.2008.00613.x. ISSN 09628797.
- FABER, Daniel a Allison GROSSMAN. The political ecology of Marxism. DOI: 10.1080/10455750009358915. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10455750009358915>
- FLUCK, M. The best there is? Communication, objectivity and the future of Critical International Relations Theory. *European Journal of International Relations* [online]. 2014, **20**(1): 56-79 [cit. 2015-12-23]. DOI: 10.1177/1354066112437772. ISSN 1354-0661. Dostupné z: <http://ejt.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1354066112437772>
- FOSTER, JOHN BELLAMY. Toward a Global Dialogue on Ecology and Marxism. *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*. 2013, roč. 64, č. 9, s. 54-61.
- GIAMPETRO-MEYER, Andrea. Captain Planet Takes on Hazard Transfer: Combining the Forces of Market, Legal and Ethical Decisionmaking to Reduce Toxic Exports. *UCLA Journal of Environmental Law & Policy*. 2008, roč. 27, č. 1, s. 71-92.
- GREENBERG, James B. a Thomas K. PARK. Foreword: Political ecology. *Journal of political ecology*. roč. 1994, č. 1, 1- 12. Dostupné z: http://jpe.library.arizona.edu/Volume19/Volume_19.html
- ILIE, Gabriela. Applying Wallerstein's Theory to Explain the Change of the Global Power and Economic Poles during Financial Crisis. *Revista de Stiinte Politice* [online]. 2014, (41): 232-240 [cit. 2015-12-23]. ISSN 1584224X. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=poh&an=95833610&scope=site>

- JONES, Andrew. Ecological Marxism and Social Movements: The Relevance of the 'Second Contradiction' Debate. Conference Papers -- American Sociological Association. 2009, s. 1-20.
- KARSAN, Gökhan a Erhan ATAY. "ANOTHER WORLD IS POSSIBLE": A MONOGRAPH ON WALLERSTEIN'S WORLD SYSTEMS ANALYSIS. Journal of Academic Studies [online]. 2013, **15**(59): 21-45 [cit. 2015-12-23]. ISSN 13022431. Dostupné z:
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=93459183&scope=site>
- KOVEL, Joel. Ecosocialism, Global Justice, and Climate Change. Capitalism, Nature, Socialism [online]. 2008, **19**(2): 4-14 [cit. 2015-12-23]. DOI: 10.1080/10455750802091123. ISSN 10455752.
- LÖWY, Michael. What is ecosocialism? Capitalism, Nature, Socialism [online]. 2005, **16**(2): 15-24 [cit. 2015-12-23]. DOI: 10.1080/10455750500108237. ISSN 10455752.
- LÖWY, Michael. From Marx to Ecosocialism. Capitalism, Nature, Socialism [online]. 2002, **13**(1): 121-133 [cit. 2015-12-23]. ISSN 10455752. Dostupné z:
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eih&an=8922091&scope=site>
- MAGDOFF, Fred a John Bellamy FOSTER. What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism. Annals of Earth. 2010, roč. 28, č. 1, s. 11-15.
- MOORE, Jason W. ECOLOGY, CAPITAL, AND THE NATURE OF OUR TIMES: ACCUMULATION & CRISIS IN THE CAPITALIST WORLD-ECOLOGY. Journal of World-Systems Research. 2011, roč. 17, č. 1, s. 107-146.
- NEWELL, Peter a Adam BUMPUS. The Global Political Ecology of the Clean Development Mechanism. Global Environmental Politics [online]. 2012, **12**(4): 49-67 [cit. 2015-12-23]. ISSN 15263800. Dostupné z:
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&an=82512498&scope=site>
- O'CONNOR, James. Capitalism, nature, socialism a theoretical introduction. Capitalism Nature Socialism. 1988, roč. 1, č. 1, s. 11-38. ISSN 1045-5752. DOI: 10.1080/10455758809358356. Dostupné z:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10455758809358356>

- O'CONNOR, James. On the two contradictions of capitalism. *Capitalism Nature Socialism*. 1991, roč. 2, č. 3, s. 107- 109. ISSN 1045-5752
- O'CONNOR, James. *Natural causes: essays in ecological marxism*. New York: Guilford Press, c1998, xviii, 350 p. ISBN 15-723-0273-9.
- OLIVIER, Bert. Nature, Capitalism, and the Future of Humankind. *South African Journal of Philosophy*. 2005, roč. 24, č. 2, s. 121-135.
- SCHUBERT, Jon (2005). *Political Ecology in Development; Research. An Introductory Overview and Annotated; Bibliography*. Bern, NCCR North-South.
- SORINEL, Cosma. IMMANUEL WALLERSTEIN'S WORLD SYSTEM THEORY. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series* [online]. 2010, **19**(2): 220-224 [cit. 2015-12-23]. ISSN 15825450. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&an=65287264&scope=site>
- SPENCE, Martin. Capital Against Nature: James O'Connor's theory of the second contradiction of capitalism. *Capital & Class*. 2000, roč. 24, č. 72, s. 81-109. ISSN 03098168.
- VAN APELDOORN, Bastiaan, Naná DE GRAAFF a Henk OVERBEEK. The Reconfiguration of the Global State–Capital Nexus. DOI: 10.1080/14747731.2012.699915. ISBN 10.1080/14747731.2012.699915. Dostupné také z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14747731.2012.699915>
- WALLERSTEIN, Immanuel. The Ecology and the Economy: What is Rational? *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center* [online]. 2004, **27**(4): 273-283 [cit. 2015-12-23]. ISSN 01479032. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&an=15851386&scope=site>
- WALLERSTEIN, Immanuel, PEWS XXI, "The Global Environment and the World-System," Univ. of California, Santa Cruz, Apr. 3-5. 1997. Dostupné z: <http://web.boun.edu.tr/ali.saysel/ESc307/Wallerstein.pdf>
- WIRTH, David A. Trade Implications of the Basel Convention Amendment Banning North-South Trade in Hazardous Wastes. *Review of European Community* [online]. 1998, **7**(3): 237-248 [cit. 2015-12-23]. ISSN 09628797. Dostupné z:

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&an=3260920&scope=site>

- YASEMIN KAYA. Waste Trade and the Effectiveness of the Legal Arrangements for Transborder Movement of Hazardous Wastes. *Paradoks: The Journal of Economics, Sociology* [online]. 2012, 8(2): 65-82 [cit. 2015-12-23]. ISSN 13057979. Dostupné z:
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=90538002&scope=site>
- **Internetové zdroje**
- Havoscope: Global black market information. [online]. [cit. 3. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.havoscope.com/trash-smuggling-market-value/>
- EU Network for implementation and enforcement of environmental law. [online] European Union [cit. 3. 5. 2015]. Dostupné z <http://impel.eu/projects/cooperation-and-awareness-raising-to-prevent-illegal-traffic-in-waste-to-non-oecd-countries-in-asia-2/>
- Basel Convention. [online] Secretariat of Basel Convention [cit. 3.5.]. Dostupné z:
<http://www.basel.int/Countries/StatusofRatifications/PartiesSignatories/tabid/4499/Default.aspx>
- PLUMER, Brad. *Washington post* [online]. 9. 5. 2013, [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z www:
<https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/05/09/chinas-crackdown-on-trash-could-make-it-harder-for-u-s-cities-to-recycle/>.
- HEIDEGGER, Patrizia. *Basel Convention* [online]. [citováno 4. 12. 2015]. Dostupné z:
<http://synergies.pops.int/ManagementReports/Gender/GenderHeroes/Shipbreaki ng/tabid/4766/language/en-US/Default.aspx>

- OSIBANJO, Oladele. *Basel Convetion* [online]. [citováno 4. 12. 2015].
Dostupné z:
<http://synergies.pops.int/ManagementReports/Gender/GenderHeroes/GenderofHeroesofAfrica/tabid/4762/language/en-US/Default.aspx>
- *Trafigura Beheer BV* [online].[citováno 11. 12. 15]. Dostupné z www:
<http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/>
- ¹*The Telegraph* [online]. 15. 4. 11 [citováno 11. 12. 15]. Dostupné z www:
<http://www.telegraph.co.uk/finance/commodities/8451455/Top-ten-global-oil-and-commodities-traders.html>
- ¹ *Trafigura Beheer BV* [online].[citováno 11. 12. 15]. Dostupné z www:
<http://www.trafigura.com/financials/2014-annual-report/>
- *CIA World Factbook* [online].[citováno 15. 12. 15]. Dostupné z www:
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iv.html>